

ЖҮРСІНБЕК
СЕЙІЛОВ

Тазылым
тамшылары

Сәулең болса кеудеңде
Мына сөзге көңіл бөл.

Абай

ЖҮРСІНБЕК
СЕЙІЛОВ

•

Тағзым
тамшылары

FOLIANT
БАСПАСЫ

Астана - 2012

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-4
С 31

С 31 Сейілов Ж.
Тағылым тамшылары. – Астана: Фолиант, 2012. – 360 б.

ISBN 978-601-271-174-5

Бұл жинақ халық ауыз әдебиетінің мұрасын жинаушы, көне сөздің білгірі, есімі Жезқазған, Ұлытау өңірінде кең танылған Жүрсінбек Сейілов қолжазбаларынан дайындалып отыр.

Ж. Сейілов Ұлытауда 1915 жылы дүниеге келген, қадымша хат таныған, араб, парсы, шағатай тілін меңгерген. 1947 жылдан бастап үздіксіз ел аузынан, көне кітаптардан, өзгелердің қолжазбаларынан дастандар мен өлең-жырларды, шешендік сөздерді, айтыстарды, баталарды, мақал-мәтелдерді терген, әдебиет саласында деректік маңызы зор дүниелерді жинаған. Жүрсінбек Сейіловтің отбасылық мұрағатында 48 жеке қолжазба дәптер сақталған екен.

Қолжазбалар ішіндегі мол асыл мұраның бірқатары таңдап алынып, барынша тың, жарық көрмеген, жарық көрсе де аз танылған туындылар жеке бір жинақ ретінде жұрт игілігіне ұсынылып отыр.

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-4

ISBN 978-601-271-174-5

© Сейілов Ж., 2012
© «Фолиант» баспасы, 2012

АТАДАН ЖЕТКЕН АСЫЛ СӨЗ

Ардақты оқырман!
Қадірлі халайық!

Қолдарыңыздағы кітап – менің әкем Жүрсінбек Сейіловтің 40 жылдан астам уақыт халық мұрасын жинаған жұмысының жемісі. Кітап әкемнің қолжазбасы негізінде дайындалып, Алланың пәрменімен бұрын-соңды жарияланбаған тың дүниелермен жарыққа шықты. Сондықтан да бұл еңбек халқымыздың рухани мұрасына бейжай қарамайтын әрбір көзі қарақты, көкірегі ояу азамат үшін қастерлі де құнды болады деп ойлаймын.

Әкем төңкеріске, 1917 жылға дейін жарық көрген араб, парсы, шағатай тілдеріндегі кітаптардан үзінділер жазып алып, оларды қал-қадірінше қазақ тіліне аударып, діндар адамдар шығармаларын, халық ауыз әдебиетін жинаумен ұзақ жылдар айналысты.

Әкей оқыған кітаптардың барлығы бірдей жадымда жоқ, бірақ соларды қызғыштай қорып, аса ұқыптылықпен, сақтықпен ұстағанына қарағанда, олар сирек кездесетін туынды болса керек. «Бұл кітаптардың құндылығын айтып жеткізу мүмкін емес», – деп отыратын әкей марқұм өзі де кітап беттерін ашқан сайын.

Жалпы, төңкеріске дейінгі кітаптар бар-жоғы 100-200 дана болып, шектеулі таралыммен ғана шығатын және жекелеген адамдардың қолдарында ғана сақталатын. Мұндай басылымдар әдетте атадан – балаға, қолдан – қолға аманат ретінде табыс

етіліп келетін. Менің әкеме көбінесе ауыл қарттары түте-түтесі шыққан көне кітаптарды әкеліп: «Шырағым Жүрсінбек, мына кітапты сен оқышы, сақтап қалшы, сауатың бар ғой. Біз бұның ішінде не жазылғанын оқи алмаймыз, жатып-жатып ескіріп, ақыры қор боп кетер, обал ғой», – деп өтінуші еді. Әкей кейбір кітаптардың мұқабасын өңдеп: «Бұл біздің асыл мұрамыз ғой, қасиеттеп ұстандар», – деп иесіне қайтарып беріп жатушы еді. Кейбірін уақытша, көшіріп алуға, кейбірін мүлдем иеленуге қалдыратын. Сол замандағы адамдар рухани жәдігерлердің қадір-қасиетін терең түйсіне білгеніне сүйсінесің. Олар отбасылық мұраның бір бөлшегіне айналған кітаптарды көненің көзі, жақсының ізі ретінде ардақтап, сенімді адамға табыс еткеніне қуана-қуана қайтатын. Өздері тілін түсінбесе де, менің әкемнің оларды оқып, кітап сөзін келешек ұрпаққа жеткізетінін іштей сезінетін болар. Осының бәрін ойлағанда, әкем өз мойнына зор жауапкершілік алғанын енді түсінгендеймін.

Жалпы, аса құнды рухани мұралар ешқашан бір ғана халыққа немесе бір ғана ұлтқа тиесілі болып қалған емес, олар барша адамзатқа ортақ, алтын қор тәрізді қазына ғой. Алайда «Кемел келешек – коммунизмді» құру қарқынды түрде жүріп жатқан кезеңде оның бәрі керітартпа дүние саналып, бір ғана үстем идеологияға қызмет ететін туындылар оқытылып, халықты рухани қайнар көзден аулақ ұстау мақсатымен талай-талай бағалы мұраны игілікке жаратуға тыйым салынды. Қазақ ақындары мен ойшылдарының көптеген кітаптары, діни шығармалары, қолжазбалары аса зиянды саналды. Оларды жинау, сақтау да соншалықты қауіпті еді. Мұндай әрекеттердің соңы қасіретке ұшыратып жатқанын біреу білсе, енді біреулер тіпті сезген де жоқ. Сол тұстағы билік тек «жаңа көзқарастағы жаңаша қоғам» құруды көздеді, елді соған бейімдеді.

Әкем көбіне шаруадан қолы босаған кезде, кешқұрым уақытта үйде отырып, осы кітаптарды оқитын. Кейде көңілінен шыққан ұнамды өлеңдерді, дастаннан үзінділерді бізге дауыстап оқып беретін. Осындай кештерде үйдегі қонақ та, достарымыз, жақын-жуықтарымыз да ұйып тыңдаушы едік. Есімде, 1982

жылы жазғы каникулда елге келгенде, бір күннің кешінде әкей көне кітаптардан біраз өлеңдерді бізге – балаларына оқып берді. Үлкен ағам Әжібек әкейге: «Бұл көне кітаптарды, өлеңдерді неге жинақтап жүрсіз?» – деп сұрақ қойды. Әкейдің сонда күрсініп, бірақ нық, былай деп айтқаны жадымда қалыпты. «Е, шырақтарым, мына жүйе осы қалпында тұра бермейді, тұра да алмайды. Кемел келешек туралы қиялмен ғана өмір сүре беруге болмайды. Алда үлкен-үлкен өзгерістер бар. Сендер жақсы өзгерістер тұсында өмір сүретін боласындар. Адамдардың әлемге, өздеріне, әсіресе дінге деген көзқарасы әлі түбегейлі өзгереді. Халық өзінің тамырына қайта айналып бір соғады. Шынайы адами құндылықтарға қайта оралады. Сендер ұлғаясындар, заман өзгереді, сол кезде «Біз кімбіз? Тарихымыз қандай? Бабаларымыздан қандай мұра қалды екен?» деген әр түрлі сұрақтар туындайды. Сондықтан мен бұларды өзімнің ұрпағыма өсиет ретінде, бабаларымыздың құнды да дана ойлары сендердің бұдан арғы өмірлеріңде шамшырақ болсын, осы сөздерден қуат алып, рухани серпілсін деп жинаймын», – деді.

Әкей сөз өнерінен нәр алған Абайды, Мәшһүр Жүсіпті, Шәкәрімді ерекше қадір тұтатын, олардың діндарлығына, ғұламалығына қызығатын. Сол Мәшһүр Жүсіптің: «Көңіл – бір жатқан кен. Сөз – онан шыққан гауһар... Адамның ғазиз, шарифлігі сөзбен болады. Бұл дүние – бір қараңғылықтай нәрсе. Оны жанды қылатұғын – абхаят сөз. Сөздің ләззатынан адамның жаны рақат алады...» – деген сөзін жиі айтатын. Ойлап тұрсам, әкейдің өзі көне сөздерден қуаттанып, жігерленеді екен ғой. Өзі сезінген сол күйді бізге тәлім етіп, сөз қуатынан рухани серпілісті бізден де күткен екен ғой.

Дегенмен, біз ол кезде жас едік. Алдымызда өмірдің қызылды-жасылды қызықтары күтіп тұрды. Елдегі ең озық, маңдайалды университеттерде білім алдық, біліктілігімізді арттырдық, қызмет істедік. Сөйтіп жүріп әкеміздің еңбектеріне оның көзі тірісінде қажетті деңгейде назар аудара алмаған секілдіміз.

Бүгінде, міне, егемен ел болдық. Қоғам күннен-күнге асқан жылдамдықпен алға даму үстінде. Инновациялық озық

үлгідегі технологиялар тұрмысымызға дендеп еніп жатыр. Ол жаңаша білім алу, қоғам ағымына ілесу, кенде қалмай, сонымен бірге даму қажеттілігін тудырды. Осы қажеттіліктер адамдармен араласатын, тіпті жаныңа жақын адаммен сөйлесіп-түсінісетін уақыт таптырмай, өзімен бірге ілестіріп әкетіп барады. Рухани сұраныстың қарапайым қағидаларын естен шығарып, оны қайдан табарыңды да білмей дал болатын күн туды... Материалдық игіліктерді тым асыра бағалайтын біздің балаларымыз бен немерелеріміздің басына төнген жағдай да, міне, осындай. Ең қынжылтатыны – олардың халқымыздың бай да қазыналы мұрасымен, рухани құндылықтарымен ауызданып үлгермей жатқаны. Біз де уақыт бөліп, ебін тауып, оларды рухани дүниемен сусындата алмай жатырмыз.

Әкей: «Алла Тағала: «Сендердің араларыңда жұртты берекелі істерге бастайтын, жақсылыққа үндеп, жамандықтан жирендіретін бір қауым болсын» («Ғимран» сүресі, 103-аят) деген Құран Кәрімде. Сондықтан білгенін өзгеге үйрету, адамдарды жамандықтан тыйып, жақсылыққа, ізгілікке үндеу – әр мұсылманның парызы. Бірақ ол парызды өтеу әркімнің қолынан бірдей келе бермейді. Ол үшін үлкен білім, тәжірибе, тағылым керек. Алла Тағала сол үшін де «Тәһа» сүресінде (114-аят): «Ей, Раббым, білімімді арттыра гөр!» деген дұғаны үйретеді. Мұхаммед пайғамбарымыз да (с.ғ.с.) өзінің хадисінде: «Ғылым үйрену – ер-әйел мұсылманның бәріне парыз» деп ғылымға талпынуды үндейді. Тағы Құран Кәрімде: «Алла Тағала кімді жақсылыққа жетелесе, оның дін жолын, ғылымын түсінуге зейінін ашады» дейді. Бұл аятта Алла Тағала ғылым-білім қай адамға жұғысты болатынын көрсетеді. Демек, кім жақсылыққа құмарланса, ізгілікке асықса, соған бейімделсе және жұртты соған бейімдесе, соған ғылым қонады», – дейтін.

Белгілі бір өмір белестерінен өткен соң, әкемнің қолжазбаларын оқып отырып, оның атқарған қызметі орасан зор екенін пайымдадым. Сондықтан мен өз әкемнің алдында балаларына берген осынау аса бай рухани мұрасы үшін шексіз қарыздар екенімді сезіндім. Оның өз балаларына деп қалдырған мұрасын

жалпыға тиесілі ортақ мұра деп қарауымның сыры да осында. Меніңше, бұл мұра бір отбасының, бір әулеттің меншігіндегі дүние емес. Егер бұл кітап тым болмағанда бір оқырманның көкейіндегі күдігін сейілтп, талмай іздегенін табуға сеп болса, онда еңбектің еш болмағаны. Әкемнің жарқын ойларының, қажырлы еңбегінің ақталған тұсы да сол болар еді.

Қолыңыздағы кітапта ең әуелі ислам діні мен ұлттық руханиятымыздың бүкіл адамзатқа ортақ құндылықтарының тәлімі, оның үлкен мәдениет екендігі, халық арасындағы ойып алған орны туралы сөз болады. Қазақ халқының бірталай шежіресі, тарих кітаптары, басқа да сан ғасырлық құнды жазба мұралары негізінен қадимше жазылған ғой. Бүгінде қадимді танитындар кемде-кем, тіпті жоқтың қасы десе болады. Әйтсе де, қол қусырып отыруға тағы болмайды. Осы орайда әкейдің өз көзі тірісінде қолына түскенде қал-қадірінше жазып алған дүниелерді жинақтап, түгендеп, кітап етіп бастыруды жөн көрдік.

Кітаптың шығуына үлес қосқан, бес жыл бойы көз майын тауысып, қолжазбаны қазақ тіліне тәржімалаған ағам Серікбай (Оразғали) Сейіловке, сондай-ақ қолжазбаны өңдеген, жатпайтұрмай оның библиографиялық сілтемелерін түзген Өмір Тұяқбайға және Серік Қалиевке алғысымды арнаймын.

Әсіресе, көп жылдар бойы отбасылық мұрағатты көзінің қарашығындай қорып, әкемнің құнды қолжазбаларын осы күнге дейін сақтап келген асыл анам Садықова (Сейілова) Алтынға зор құрметпен басымды иіп, ризашылығымды білдіремін.

Әкей сәл жүре тұрғанда еліміздің егемендік алғанын, жанын шүберекке түйіп жүріп жазған «қауіпті» сөздерінің ел игілігіне жарағанын көрер ме еді?.. Бізге жиі айтатын, келешектен күткен «жақсы өзгерістер» кезеңінің туғаны деп бағалар ма еді?..

Ойлы оқырмандар мен ізгі ниетті ұрпақтарының дұғасы оның бақилық рухын әрдайым Жаратқанның рақымына бөлейді деп сенемін. Алла иманын салауат қылсын!

*Үлкен құрметпен,
Шахмаран Жүрсінбекұлы Сейілов,
экономика ғылымдарының докторы*

ҰЛАҒАТТЫ АДАМНЫҢ ІЗІ ДЕ ҰЛАҒАТ

Биыл – «Мың өліп, мың тірілген» қазақтың ұлы арманы Тәуелсіздікке жиырма жыл. Жиырма жыл дегеніміз тарих үшін бір үзім ғана мезет, ал өз көзімізбен көріп, қиындығы мен қызығына, таршылығы мен кеңшілігіне қаныққан бүгінгі қазақ баласы үшін бұл жылдар – ертегідей ерен, әр күнінің жыры мол, сыры терең құбылыс. Кеңестік тоталитарлық, бодан күннен құтылғанымызды, алып империяның бір оқ шықпай құлағанын көргенде, дауылпаз дана ақынымыз Мағжан Жұмабаевтың:

*Қалың елім, қалың қара ағашым,
Қайраты мол, айбынды ер Алашым.
Өзі-ақ құлар, сырың берме, сабыр қыл,
Ақымақтар байқамаған шамасын, –*

деген әулиелік көреген сөзі еске түсе кетеді.

Тәуелсіздік жайлы, ол әкелген тамаша жаңалықтар жақында айтар сөз көп. Солардың ішінде тарихымыздың ақтаңдақтары айқындалып, ақиқатқа көз жеткізіп, өткен өмірдің бұрмаланып келген отар һәм бодандық кезіндегі қиянатты күндерін, әсіресе 1931-1932 жылдардағы қазақтың қақ жартысы қырылған аштық пен 1936-1937 жылдардағы арыстарымызды, асылдарымызды жазықсыз кінәлап, өтірік пәле жауып, ату жазасына еш ұятсыз қиған зұлымдық әрекеттерінің көзін ашты. Өткендеріміз оралып, өшкендеріміз жаңғырды. Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Үкілі Ыбырай, Тайжан ақын секілді дарындарымыз бен Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатов, Халел Досмұхамедов іспетті ұлтымыздың маңдайалды көсемдері халқымыздың бауырына қайта кірді. Олар қиянатты қуғында жүрсе де мол асыл мұра тастап кетті.

Қанша әділетсіздік көрсе де жарқын болашаққа сенді, келер ұрпаққа үміт артты.

Тап осы мәселеге келгенде тарлан тарихымызды, тамаша ақын, қолбасшы батыр, шешен жырау болған ұлтымыздың аса көрнекті ұлдарының өмірін үлгі етіп, аттарын айғақтап, кейінгіге үлгі ету жолында қыруар жұмыс қолға алынғаны қуантады. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы жасалып, рухани дүниелеріміз бүтінделгенінің өзі не тұрады? Еліміз тәуелсіздікке жеткенде есіміз кіріп, бабалардың жанқиярлық істерін үлгі етпесек, елдігімізге сын, ерлігімізге мін болар еді.

Осы ойдың жетегінде жүргенде қолыма «Тағылым тамшылары» атты Жүрсінбек Сейілұлы ақсақалдың жеке қолжазбасынан құралған кітап тиіп, асықпай қарап шықтым. Қара шықтым да, халық даналарын пір тұтқан, аталы сөзін Құран аятындай құрметтеп, көзінің қарашығындай сақтап, кейінгіге үлгі еткен көнекөз қариялардан айналдым. Халық ауыз әдебиетін теріп, қазақтың рухани алтын қорын шашпай-төкпей сақтауға тырысқанына таңғалдым, сүйсіндім, қызықтым.

Әуелгі таңғалған дүнием – Жүрсінбек Сейілұлының қажырлылығы, қазақ ауыз әдебиетін ұзақ жыл тынбай жазып беруі. Сүйсінгенім – Шоқаннан, Мәшһүр Жүсіптен, Әлкей Марғұланнан кейін де халық мұрасының тиянақты жинақталуы, осы игілікті істің үзілмей жалғасуы. Қызыққаным – жинаушының зерделілігі, ізденімпаздығы, ұрпақ тәрбиесіне, танымына қажетті дүниелерді тап басып тауып жинақтауы.

Есімде, Жезқазғанда қызмет атқарып жүрген кезімде, нақтырақ айтсам, 1967 жылы қалаға Түсті металлургия министрінің 1-орынбасары Мұхит Бөпежанов келді. Ол: «Ел аман ба, жер аман ба?» – деп хал-жағдай сұрады. Мен: «Напарнигім қайтыс болды», – дедім. Мұхаң: «Райисполком секратары ма, жоқ, әлде басқа біреу ме?» – деді. Мен ол кезде қалада 1-хатшы болатынмын: «Жоқ, басқа біреу, діни адам», – дедім. Сонда ол жұлып алғандай: «Сармолда ма?» – деп сұлық отыра қалып,

көзіне жас алды. «Апырмай, қайдан біле қалды?..» – деп өзім таңырқап қалдым.

Кеңес үкіметі дінді аса сыйламаса да, Сармолданы сыйлады. Жүрсінбек ақсақал сол елі сүйіп, ұлағат алған Сармолданы ұстаз тұтқан, Жезқазған, Рудник шахталарында ұзақ жыл жұмыс істеген, менің бір «напарнигім» еді.

Елі Сармолда атап кеткен Балмағамбет Балқыбайұлы – жастайынан Түркістан, Қарнақ өңірлеріндегі медреседен тәлім алған, дін ілімін дәстүрмен сабақтастыра жырлаған, дін тарихын өлең жолымен өрген ірі тұлға. Біз әлі оның атын толық шығара алмай жүрміз. Барлық еңбектерін бір академиялық жинаққа енгізіп, ғылыми тұрғыдан зерттеп-зерделеп шығаратын кез жетті. Оның сырға, жырға толы «Хадис-Назым» атты шығармалар жинағы 2005 жылы «Алаш» баспасынан жарық көрді. Сол кітабына алғы сөз жазған едім, енді, міне, оның шығармаларын жинаған шәкіртінің кітабына да алғы сөз жазу бұйырды. Жалпы, аруақты жандардың рухтары риза болатын осындай игі іске ортақтасу, басында тұрудың өзі үлкен сауапты іс деп санаймын.

Халық даналығын теріп өткен Жүрсінбек қарияның қолжазбасы алтын мұрағат іспетті. Ақындық жолы бар, шешендік жолы бар, сонымен қатар дін жолы бар үлкен дүние. Өз қолымен, арабша әріппен жазып кеткен еңбегі – бабаларымыздың үлгісі. Алланы, Құранды, пайғамбарды сыйлап өткен адамдардың еңбегі – киелі еңбек. Ондай ұлағатты адамдардың іздері де ұлағат. Жүрсінбек қарияның:

*Ағарды сақал-шашым аппақ қардай,
Төгілер көзден жасым күнәні ойлай.
Құдайым, мен бір ғаріп күнәсі көп,
Күні-түні дұға еткен «ғафу» айлай.
Шүбә мен қателікке мәйілім кетсе,
Көңілім басқа мағына рағыб етсе,*

*Ғафу етіп кешір мені, Жаббар Құдай,
Пендеңнен айып, нұқсан һәр не кетсе, —*

деп діндар ақындарша сөз саптауынан діни сауаты жоғары молда мектебінде ысылғаны, қазақтың ақындық өнерінен құр алақан еместігі көрінеді. Өлеңдерінде ғибрат алар иірімдер, қайырымдар да жоқ емес.

*Ағарды сақал-шашым аппақ қардай,
Төгілер көзден жасым күнәні ойлай, —*

деуінен өз өкініші арқылы адам жанын тазартуды көздейтін ізгі жаны байқалады. Поэзиядағы гуманизмнің асыл қағидалары да сіңіскені көрініп тұр.

*Бұл уақытта тозды шаршап барлығы да,
Жетпіс жыл алмаған соң бір тынысты.
Көрмекке отыр көніп ақырында,
Тағдырды махфуздағы жазмышты, —*

деп талай даналардың көкейінде кеткен ауыр мұңмен, шексіз толғаныспен терең ойға да шомады.

Жүрсінбек қарияның жыр жинауында талғампаздық, сыршылдық, діни танымы мен түсінік, өмір тәжірибесі жетекші болған. Ол сұлу сөз құмаған, әр ойдың жетегіне кете бермеген, рухани сұранысына тән тәлім-ғибрат жиған. Соның бәрін кейінгі ұрпақ қажетіне жаратуға тырысқан.

Қазіргі егемен еліміздің алдында тұрған әлеуметтік мәселелер аз емес, саяси һәм мәдени тәуелсіздігімізге сәйкес енді ұлттық құндылығымыз бен рухани пәрменімізді дамытып, күшейтуіміз қажет.

Міне, осы орайда бұл кітаптың ұрпаққа айтары мол. Әсіресе, діни-рухани шығармаларға тиісті мән беріле бастаған қазіргі

заманда тап осы өлеңдер діни-тұрмыстық, салт-дәстүрлеріміздің ашық жазылған сабағы іспетті.

Кітапқа енген материалдарда тәуелсіз елдің ұрпағына, оның тәрбиесіне қажетті тәлімдік, тәрбиелік ой-тұжырымдар мол. Ол мәдениет үшін де, ғылым үшін де маңызды. Сондықтан кітапқа сәттілік тілеймін. Кітаптың шығуына атсалысқан, басы-қасында жүрген ұрпақтарына да үлкен алғысымды айтамын.

*Кәкімбек Салықов,
Халықаралық Қ.И. Сәтбаев
қорының құрметті президенті,
Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, ақын*

ЕЛ АҒАСЫ

Бүкіл әлемді Жаратқан Алла Тағалаға мақтаулар, екі дүние сардары, ақырғы пайғамбары хазіреті Мұхаммедке (с.ғ.с.) салауаттар болсын! Әумин!

Қазақстан қазии Рәтбек қажы Нысанбайұлы бір күні шақырып алып: «Жезқазғанға имам болып барасың ба?» – деп сұрады. Мен көп ойланғам жоқ, іштей тәуекел етіп: «Лайық көрсеңіз, барамын», – дедім. Солай Қазақстан қазии Рәтбек қажы Нысанбайұлының бұйрығымен 1988 жылы Жезқазған облысының бас имамы болып тағайындалдым.

Ол кезде әлі жаспын, тәжірибем аз, жүктелген істі неден бастарымды да білмеймін. Жезқазған – бұрын-соңды болмаған жерім. Көрмеген, білмеген жердің елі де бейтаныс. Дегенмен, Жезқазғанның қойны кенге бай екенін, ал Ұлытау қасиетті, тарихи өлке екенін естіп, біліп жүрдік. Жезқазғанға келген күннің ертесіне қазақ жерінің кіндігі Ұлытауға барып зиярат еттім. «Ата көрген оқ жонар» демекші, діндар отбасында дүниеге келіп, әке тәлім-тәрбиесін алғаным бар, әуелі өңірдегі елге сыйлы қариялар мен молдалардан, ел ағаларының алдынан өтейін, ақ батасын алайын деп шештім. Сол күндері қасымда қадірменді ақсақал, мешітте азаншы Бекқали деген кісі болды. Ол мені ілестіріп өзі танытын, жұртқа сыйлы ақсақалдар мен ел ағаларына арнайы апарып жүздестірді. Осындай игі жолдың бірінде мені арықша келген, орта бойлы, еңсесі тік, жылы жүзді, өңді қариямен таныстырды. Қарияның діндарлығы, шарифатқа жетік екені аман-саулық сұрасқаннан-ақ байқалды. Сүннет бойынша күзеп, күтілген сақал-мұрты, жүріс-тұрысы, киген киімі – бәрі жарасымды. Сөйлеген сөзі, даусы да жағымды екен, көгенге байланған қойдай қасынан кете алмай ұзақ отырдым.

Ол кісі мені бұрыннан танытын адамдай бірден ашылып сөйледі. Дін туралы, діннің тағылымы хақында сыр тарқатты. Танымы мен білгені, өмірден түйгені мол екен, көп жайға қанықтырды. Сөйлегенде тап ойымды оқып отырғандай, жергілікті халықтың дінге деген көзқарасы, өңірде өткен имам-

молдалардың қызметі, өмірбаяны, шығармалары жайлы қанықты мағлұмат берді. Маған да керегі сол еді. Тәлім мен өнегеге бай, күтпеген қазынаға кез болғандай күй кештім. Соның буы болды ма, мен де өз ойымды, түйгенімді ортаға салып едім, әңгімеміз жарасып, ой-пікіріміз бір жерден шықты.

Оның айтқандарынан көп нәрсе түйдім. Лұқман хакімнің: «Ұлым, әңгімелесетін болсаң, білімді, ғалым адамдармен әңгімелес, олардың сұхбатынан қалма! Алла Тағала жерді жаңбыр суымен қалай тірілтсе, адамдардың жүрегі ғалымның сұхбатымен солай тіріледі», – деп ұлына айтқан өсиеті ойыма орала берді. Көңілім марқайып, ой-жоспарым тиянақталып, бір рухани дем тапқандай болдым. Жиі хабарласып, үйіне келіп тұруға уағдаласып, батасын алдым. Осындай ақылшы қария табылғанына шексіз қуандым. Ол елі қадір тұтқан Жүрсінбек Сейілұлы деген ақсақал еді.

Жүрсінбек қария есімде ақылгөй қария кейпінде сақталды. Үйінде бірнеше мәрте болдым, әр сәт жадымда. Жүрсінбек қарияның үйінде араб, парсы, шағатай тілінде шыққан көптеген ескі кітаптар, қолжазбалар сақтаулы болатын. Маған кітаптарын көрсетіп, арагідік оқуымды, діни сауатымды сынап талатын. Көп кітаптың ішінде «Мұхтасар ал-уиқая», «Шархул һидая», «Сияр Шариф» және тағы басқа қадым кітаптар, әр түрлі қолжазбалар болатын. Сол көп қолжазбаның ішінде өзінің де жазғандары бар еді. Ол кісі көне кітаптарды еркін оқитын. Үзінділерді оқығанда әлгі кітаптарды жаттап алғандай, бетін тез тауып, қажетті жерін дәл басып көрсететін.

Жүрсекен Қазақстанда исламның даму ерекшелігі, тарихы жайлы жақсы білетін. Сол тарихтың бел ортасында жүргендей баяндайтын және өзіндік тұжырым жасайтын. Ислам тарихынан сөз қозғаса, ел арасындағы әдет-ғұрыпты, салт-дәстүрді ислам шариғатына негіздей білген, ал шариғатты халықтың таным-түсінігіне ыңғайлай білген, осылайша діннің таралуына көп ықпал еткен қожалар, сопылар рөлін жоғары бағалайтын.

Кеңес тұсында исламның Қазақстанда тарау тарихы кешенді түрде зерттеліп, ауқымды еңбек болып жазылған жоқ еді. Тіпті,

көп жағдайда ат үсті қаралып, асығыс байлам жасалып, жеке адамның пікірі шеңберінде қалып жатқан жайы болды. Сондай жағдайда «Жүрсекең осы тарихты қайдан оқып біледі?» деген сұрақ жиі мазалайтын.

Араб даласында дүниеге келген ислам діні VII ғасырда бірте-бірте таралып, Орта Азияға бет алды. Бұхара, Самарқанд, Отырар, Түркістан, Иасы шаһарлары, Сыр бойындағы ислам орталықтары – Исфиджаб (Сайрам), Отырар, Өзкент және Жетісу, Арқа даласын түгел қамтыды. Халық ғылым, білім, имандылық, адамгершілік пен әділдікті ту еткен асыл дінді жүрекпен қабылдады.

Ислам діні қазақ сахарасында ұзақ ғасырлар бойы тарады. VIII ғасырдың орта шенінде келген ислам XIV ғасыр, дәлірек айтсақ, Өзбек хан билік құрған кезеңге дейін таралу үрдісінде болды. Жүрсекең: «Қазақтың «Өзбектен дін қалды» деген сөзі бар. Осы сөздің астарында қаншама тарих шындығы жатыр. «Елу жылда ел жаңа, жүз жылда қазан» демекші, әр ғасырда ел өмірі өзгеріп, соған қарай әдет-ғұрып, тұрмыс-салт, ой-сана, дүниетаным, құндылықтар да өзгеріп, жаңарып отырды. Солайша исламның да әр ғасырда ықпалы әрқандай, таралу ауқымы әртүрлі болды. Халықтың әл-ауқаты, тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі әр ғасырда замана ағымына, қоғам өміріне қарай өзгеріп отырса да, исламның Алланы таныту ілімі (ақидасы) өзгермеді. Құран мен пайғамбар хадисі негізінде қалыптасқан шариғат та өзгерген жоқ, тек ел ғұрпына қарай ыңғайланып отырды», – дейтін марқұм.

Шариғатты жетік білген адамда ислам тарихының жадысы жақсы қалыптасады. Жүрсінбек қария осындай тарихи жадысы қалыптасқан жан еді.

Жүрсінбек қарияның қожалар рөлін жоғары бағалауынның жөні бар. «Қожа» деген сөз парсы тілінен аударғанда – «еге», «ие», «мұсылман дінінің егесі», яғни «дінді уағыздаушы» деген мағынаны білдіреді. Жергілікті халық мешіт-медресе ашып, дін насихаттаған ғалымдарды жалпы атаумен «баб», «қожа»,

«шейх» деп таныды. Ислам мәдениеті қазақ әдет-ғұрпымен біте қайнасып, түбегейлі дүниетанымы мен санасында орныққан.

Жалпы Жезқазған, Ұлытау аймағында ғибрат өлеңдермен, терме-толғаулармен тұтас елді имандылыққа үндеген діндар ақын, молдалар аз болған жоқ. Дін тағылымын көркем сөзбен нақыштап, шарғи үкімдерді, фикһи мәселелерді ұқтыруға орасан үлестерін қосқан Уәйіс би, Иманжан Жылқайдарұлы, Ахмет ишан, Мұқан шайыр, Қожабай ақын, Нияз Ожанұлы, Сармолда (Балмағанбет Балқыбайұлы), Мұхамедия қожа Байменұлы және т.б. бар. Жүрсінбек қария осындай ізгі жандардың өнегесін теріп, ұрпаққа үлгі еткен, жақсылықтың жаршысы, сол дәстүрдің жалғастырушысы деп танысақ болады. Жүрсінбек ағаның:

*Оқыған дін бауырлас осы сөзді,
Жад етсін дұғасына қосып бізді.
«Шарапаты тисін!» деп асыл сөздің,
Рухына Жүрсінбектің һәм Сейілдің, —*

деген осынау бір шумақ өлеңінен бұл еңбектерді тек Алла ризалығы үшін жазып, жинағанын көреміз. Сондықтан ол кісінің көз майын тауысып, тірнектеп жиған еңбектерін келешек ұрпаққа жеткізу — абыроймен атқарылған борыш.

Жүрсінбек ақсақалдың үлкен ұлы Серікбай қырықтың қырқасына шықса да дәріс беріп отырғанын көзім көрді. Серікбай да өздігінен ізденіп жүріп, мешіттен сабақ алып, Құранды арабша еркін оқитын дәрежеге жетті. Шариғат мәселелеріне де жетік. Әкесінен қалған құнды қолжазбаларды зейнеткерлік шағында кириллицаға түсіріп, аударып, зор сауапты еңбек атқарыпты.

Мұхаммед пайғамбар (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) бір нақыл сөзінде: «Адам баласының өлімнен кейін бар амалы үзілсе де, үш амалының сауабы қиямет-қайымға дейін үзілмейді», — деген екен. Сол үш амал мынау: артында қалған ғылымы, әр күн сауабын бағыштап отыратын салиқалы баласының дұғасы, құлшылық жайы болсын деген ниетпен сал-

дырған мешіт-медресесі. «Пайғамбар өз жадынан сөз айтпайды, айтса Алладан болған уахимен айтады», – дейді Алла Тағала Құран аятында. Өкелерінің саналы ғұмырында жиған рухани дүниесін, тәлімін тәрк етпей, кітап арқылы кейінгі ұрпаққа мұра етіп, өзге де жұрттың игілігіне жарасын деп осы кітаптың жарық көруіне қамқор болған ұрпақтарына Алла Тағала мархабатын төксін, риясыз жасаған еңбектеріне Алла разы болсын!

*Яхия қажы Абдоллаұлы Исмаилов,
Астана қаласының «Шейх Кунта» мешітінің бас имамы,
Қазақстан халқы Ассамблеясының мүшесі,
Жезқазған қаласының Құрметті азаматы*

ҚАЗЫНА ҚАРТ

Қарт, қария дегенде маған көкірегі көк сандық, сөзіне дү-йім жұрт ұйыған, иманжүзді адамдар елестейді де тұрады. Кешегі әкемізбен үзеңгілес жүрген көнекөз қарттар, мен көрген ауылдың абыз ақсақалдары сондай еді. Қартқа тән мінездерінен байсалдылық, сөздерінен лебіз, өн бойларынан ұлағат, жүріс-тұрыстарынан тәлім көретін едік қой.

Жол түсіп ауылға барған сайын мен үйден бір шай ішіп алып, ауыл ақсақалдарына арнайы сәлем беруге шығатынмын. Кісілігі мол кеңпейіл қарттар сәлем берсең көптен бері күтіп отырғандай мәз болысып, бір жасап қалатын. Олардың ұғымында әке көрген ұлдың бір парызы сәлем беру еді. Сол сәлем беру арқылы құрметімізді білдіріп, бір тіркеуден өтетінбіз. Олардың алдында кәдімгідей именіп, ығып тұратынбыз, сыншыл көздерінен, сыншыл сөздерінен қаймығатынбыз. Үлкенге деген әдептіліктің, инабаттылықтың, жанға жақын жарасымдылықтың жақсы иісі аңқыған заман екен ғой, шіркін!

Шеттерінен көз тоярлық, көңіл қуанарлық, әулие деуге тұрарлық маңғаз марқасқалар еді-ау! Салалы сақалдарын сау-малап, Ұлытаудың шыңындай төр алдында тізіліп отырғандары қандай ғанибет еді?! Елде шеке, соғым басы, сыбаға жілік, қымызмұрындық, сіргежияр, құдайы шайы, бейсенбі шайы деген қонақасылар көп болатын. Ауыл қарттары жиылып алып алқалы әңгіме айтатын, шежіре шертетін. Қою күрең шайды ұрттап ішіп, әңгіме-дүкен құрған қариялардан айтылмай қалған тақырып болмайтын. Олар ескі сөздер ұрпақ құлағында қалсын дей ме, кезектесе әңгіме алып, сөйлей беретін, сөйлей беретін. Айтатындары бүтінгінің күйкі тірлігі емес, ел бірлігі, жер жайы, ағайынның бүгінгі тұрмыс-тіршілігі, кешегі шежіресі. Әсіресе, салт-дәстүрді, тарихты сөз еткенде бейжай тыңдау мүмкін емес еді.

Бала кезімізде қозы бағып өскен жерде Алаша, Жошы хандардың ордасы болғанын, тасына жасырынып, тығылмақ ойнаған тауда Темір бидің ізі барын, Ер Едігенің сүйегі жатқанын,

қазақтың үш жүзі бас қосып, ел болған, өз таңбаларын қалдырып, киелі Мұзтауды Ұлытау деп атағанын сол шежіреші шалдардан еститінбіз. Ғалымдар сол шалдардың айтқан тарихын әлі күнге дейін дерекпен сөйлете алмай келе жатқанына таңым бар.

Сондай жиналыстарда әңгіменің көркін қыздыратын марқұм Жүрсінбек ағам еді. Ірі сөйлеп, кесек айтатын сол ағамның ойы дана, тілі кәусар бұлақтай-тын. Ел аузындағы аңыздардан, хикаялардан сыр тарқатқанда шақшадай бастың ішіне мұнша ауыз әдебиеті, тарих оқиғалары қалай, қай жағына сыйып жатады, біз үшін бір таңғаларлық жұмбақ еді. Сонда бір сөзін екі рет қайталамайтын. Сөздің жігін жатқызып әдемі сөйлейтін. Мұндай жиі жиналған қауымға Алтын апамыз қабақ шыту білмейтін, әңгіме тыңдай келгендерге дастарханын жайып, қала берді өзінің күнделікті күйбең тіршілігімен айналысып жүре беретін жан еді. Мен ес білгелі ағамыздың атын атағанын естіп көрмеппін, ылғи да «Жүке» деп қана отыратын. Екеуінің берекесі мен сыйластығы қазақы отбасының үлгісіндей еді.

Жүрсінбек – менің нағашым, Уазифа шешемнің інісі. Руы – Бағаналы, Шәуешек, Сары Сарғалдақ, соның ішінде Төленді ұлдарынан. Әкесі Сейіл – Қазанғаптан туған Сабыр, Мамыр, Сейіл, Бұқарбай деген төрт ағайындының үшіншісі. Олар Ұлытаудың етегінде, Қызылтау деген жерді жайлады. Бала шағымда жердің майы сол жерде ме деп ойлайтынмын. Шөбі шүйгін, суы мол, бір керемет ғажап жер еді.

Жүрсінбек ағам тағдыр тауқыметін көп көрді. Балалық шағы елдің берекетін қашырған төңкеріс жылдарында өтті. Жігіттік шаққа келгенде елде жаппай ашаршылық болды. Сол жылдары Қарсақбайда кенші болып жұмыс істеді. Одан кейін Ұлы Отан соғысы басталды. Соғыс жылдары “Бәрі – майдан үшін, бәрі – жеңіс үшін!” деген ұранмен бел шешпей шахтада еңбек етті. Соғыс аяқталған соң, ел етек-жеңін түріп, ес жиып жатқанда оқу оқыды. Оқудан кейін бухгалтер болып ұзақ жыл қызмет жасады.

Жүрсекең – қарапайым қызмет жасаса да, үлкен зиялылар қатарында тұратын адам. Кеменгерлігіне, ақылдылығына ел

тәнті болды. Елдегі Қозыбай руына әбден сіңісіп кеткен Көпей қожа, Әбілда қожалар, ұзақ жыл бала оқытқан Көшербай, Өмірбек сияқты сауатты қарттар Жүрсекеңнен жастары үлкен болса да ол кісіні қатты сыйлайтын, бастарына көтеріп құрметтейтін. Елді аузына қаратқан, туған-туысқа тірек болған Жүрсінбек ағаның жақын көрші, ауыл-аймаққа берген көмегі мен жәрдемі өз алдына бір әңгіме. Өз басынан неше қиындық өтсе де, соларды жеңе жүріп, туған-туыстарына аяғынан тұрып кетуге көп жәрдем етті. Оның бәрін жазбаса да болар еді, әрине, бірақ қазақ «Жақсының жақсылығын айт, мерейі тасысын» демеі ме?

Ол өсіп-өнген Ұлытау – тарихқа, мәдениетке бай өлке. Алаша хан, Жошы хандар орда тіккен, Домбауыл, Едіге, Ердендей елге тірек болған ерлер жатқан, жерұйықты іздеген Асан Қайғы әулие, көмекей әулие атанған Бұқар жыраудай шешендерге жолдас (жұбайы) болған аналарымыз жатқан жер. Кіе қонған, құт дарыған жерде өскен перзенттер де тегіне тартпай қоймаса керек.

Арада қанша заман өтті?! Мен осы күндері сол қарияны сағынатынымды сезінем. Ол ойға түссе, жан сарайыма өзгеше көрініс еніп, көңілім елегізиді. Тірі шежіренің көзін көре жүріп, оның асыл қасиеттері мен дана ойларын көкірегіме неге сіңіре бермегем деп өкініп те алам. Жұртымыз «Ақылды қария – ағынды дария» деп бекер айтпаған екен.

Бүгінде сондай қарияларша қауқылдасып отыратын қатарым да жоқ, әңгіме-дүкен құратын уақытым да жоқ. Қарттар қатары сиреп барады. Әсілі, қартая білу де – үлкен өнер. Адам тек жасының үлкендігімен ғана емес, ісінің үлкендігімен, өнегесімен қарт. Ақша табу, мал құрау, дүние жинау, үй салу, көлік міну, бала-шаға көбейту, бедел жинау – бұлар осы дүниедегі тірліктің бір белестері. Бұларды көміл игеріп қартайған адамның бәрі қария атана бермейді. Ақыл, хикмет, даналық, мәдениет, руханият игеріп қартайғандар, міне, солар нағыз қариялар. «Ешқашан қарттық бізге сән бермейді, біз өзіміз қарттыққа

сән бермесек», – деп Қадыр ақын жырлағандай, қарттыққа сән беретін осылар.

Мен қандай да бір түйінді істе болмасын сөз, жөн білетін Жүрсінбек қарияның рухани көмегін көп көрдім. Елден жырақ кеткенде сол кісінің ақылы, сабырға шақырған тоқтау сөздері мені көп қиындықтардан алып шықты десем артық айтқандық емес. Сол қарияның ақылы, демеуі болмаса, нендей қателіктерге бой ұрар едім? Мәскеуде тұрғанымда ол кісі маған хат жазып тұратын. Хаты елдің ыстық сәлемімен бірге ауылдың иісін, туыстың жылы лебізін, қазақтың бір демін жеткізетін. Хаттағы жылы лебіз іштегі түйін боп қалған ашуды тарқатып, Мәскеудегі үй-жайымда қалдырып, елге оралуға себеп болған көп жәйттердің бірі болды.

Менің бұл жайларға аз-кем тоқталып, әңгіме етіп отырғаным мақтангершілік үшін емес. Кешеге дейін сақталып келген ақсақалдық салт-дәстүрдің жас ұрпақ тәрбиесіне жарар тұсын көрсету еді. Біз сом алтынның сынығындай, бұрынғы өткен асылдар мен арыстардың тұяғындай болған осы аталарымыздың соңын көріп, айтқан сөздерінің шет-жағасын естіп, қолдарынан құлақ жеп, сарқытын ішіп өстік. «Өсетін елдің қарты қазына болар, өспейтін елдің қарты қазымыр болар» демекші, қазыналы қарттардың ісін үлгі еткім келді.

«Заманына сай – адамы» демекші, Батыста әкесі баласына жолдас, шешесі қызына дос-құрбы болу сәнге айналған. «Қыз анадан үйренбей өнеге алмас, ұл атадан үйренбей сапар шекпес» деген ұғыммен өскен қазаққа бұл жат болса да, ел ішінде осындай түсінікпен өмір кешетіндер жетіп артылады. Әке ұлға сыншы болмаса, шешесі қызына тыю болмаса, қарттар жастарға ақылшы болмаса, ұрпақ кімнен үлгі алып, кімнің тәлімін көреді? Заманды тұрмыс билеген бүгінгі күннің ұрпақтары қарттардың ақылына, демеуіне, батасына көп мұқтаж.

Жүрсінбек қарияны елге сыйлы еткен ағартушылық қызметі десем қателеспеймін. Ол кісі үйінде бала тәрбиелейтін. Жаз айларында нағашы елім деп үйінің төрінде жататынмын еркелеп. Бәріне бірдей еркеле бермейсің ғой, мен дегенде ол

кісінің көңілі бөлек еді. «Шарманның осы баласынан түбінде бірдеңе шығады», – деп Алтын апамызға сыртымнан мақтау айтқанын естіп жүретінмін. Сол еркелеп жүріп естіген хикая-дастандар, өсиеттер әлі жадымда. Ол кісінің тәрбиесін көрген, сұхбатын естіген көптеген азаматтар кейін елімізге танымал, абыройлы азаматтар болып шықты. Ағартушы қарттың «үздік оқушылары» еліміздің әр түкпірінде түрлі қызметтер атқарып жүр.

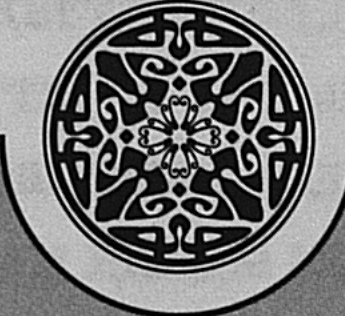
Жүрсінбек ағамыздың бұл дүниеден өткеніне жиырмадан артық жыл өтті. Артында қалдырған мұрасын ұлдарының қастерлеп, кітап етіп шығарғаны мені көп қуантты. Бұл – әке қадірін жете түсінгенінің, үлгісін, өнегесін ұмытпай өскенінің белгісі. Әр бетіне, әр тарауына тұтас бір халықтың мұңы мен мұқтажын, қуанышы мен қайғысын, сан ғасырлық тағылымын сыйғызған осынау кітаптың енді оқырмандар арасында жылы қабылданатынына кәміл сенімдімін. Аруағы ұлдарына разы болғай!

*Төрегелді Шарманов,
медицина ғылымдарының докторы,
академик*

**ӨЗ БАСЫМ
ТУРАЛЫ
БІРЕР СӨЗ**

Жүрсінбек Сейіловтің
өз өлеңдері

*Ниетсіз, құлықсыз, құштарлықсыз,
қиналыссыз айтылған сөздің салмағы жоқ.*

Қожа Ахмет Йасауи

*Қойдың қойдан несі артық?
Қол басындай еті артық.
Ерден ердің несі артық?
Ойлап айтқан сөзі артық.*

Бабалар сөзі

*Ойлап сөйлейтін ер –
көзсіз батырдан көп артық.*

Құтып

Сөз – жақсыға дауа, жаманға дау.

Жүрсінбек Сейілов

ӨЗ БАСЫМ ТУРАЛЫ

Қояйын «бисмилләні» сөз басына,
Қоспайын өтірікті сөз қасына.
Әр уақытта «бисмилләмен» айтылған сөз
Адамның болар жетек өз басына.
Уақыттың сарқылғаны еске түсіп,
Бұл сөзді болды себеп қозғасыма.
Өмірді қалай етіп өткізіпін,
Азырақ тоқталайын өз басыма.
Ұлытау – ұлылықтың нағыз шыңы,
Хандардың орда тігіп, қадаған намыс туы.
Сол таудың етегінде туған екем
Наурыздың жұлдызында барыс жылы.
Сегіз жаста апарды әкем мені
Молдаларға күзеткен медресені.
Құраннан Садуақастай молда сұрап,
Аят, сүре жаттатты ол да сынап.
Ашаршылық тұралатып елдің жайын,
Медреседегі оқуым қалды кейін.
Оқу деген арман болып мен жетпеген,
Есейдік ел ішінде еңбекпенен.
Қайрат-жігер берген соң Алла Тағалам,
Жастықпен Қарсақбайда тау қопарғам.

Бір күні шахтада забой болып,
Сол забойдан ауыр жарақат алғам.
Ақиқат жолын ешкім ұстамады,
Дін жолы қараланып, күстөланды.
Алсын деп Құраннан мағынаны,
Үйреттім аз балаға арабшаны.
Тер төгіп, бұл тірлікті кеше бердім,
Өмірде қиындықты неше көрдім.
Соғыста, соғыстан соң шахтада
Инженер боп елге еңбек еселедім.
Осындай қырық үш жыл жасап қызмет,
Халімше елді сыйлап, жасап құрмет.
Көрсеткен тарыққанда жәрдемімді
Қылмадым еш адамға аса міндет.
Өткізіп көп ғұмырды осыменен,
Жалғасып уақыт-керуен көшіменен.
Қуаныш пен қайғысы қатар өрген,
Айырылып талай жолдас-досымменен.
Жастық шақ тұрмады деп дәйім баста,
Лайықсыз мұңайған қайғы жаста.
Бұл жайды жүруші едім бұрын шашпай,
Болмады лайығын енді ашпаса.
Қарт болдық енді, міне, қатардағы,
Қарттардың таяу қалды жатар уағы.
Шарт қылып өмір, шіркін, келген жоқ па,
Күндей-ақ жақындаған батардағы.
Алпыстан асқаннан соң тастап жұмыс,
Отырдым зейнеткер боп елде тыныш.
Көзімнің нұры азайып кеселменен,
Болмады жұмыс түгіл, жалғыз жүріс.
Уақыт та асып жетпіс асуынан,
Үміт жоқ жастық қайта тасуынан.

Атына ие болдық қарттық деген,
Дененің қуат кетіп жасуынан.
Зорайды қадам сайын қауіп-қатер,
Ажалдың қан қақпанын басуынан.
Рахым етіп, Патша Құдай жарылқасын,
Есіркеп екі көздің жасын бұдан!

ӨМІРІНЕ БАҒА БЕРСІН ӘРКІМ ӨЗІ

Өткіздім балалықты жастықпенен,
Бурадай күркіреумен мастықпенен;
Пайда жоқ өзіме де, халыққа да,
Жасағандай өміріме қастықпенен.
Ес кіріп, ержеткен соң өкінесің,
Тастадық балалықты, настықпенен.
Алланың керемет қой құдіреті,
Әркімнің несібесін ас қып берген.
Ұлғайып ер жасынан астым тұрмай,
Келеміз отарбадай жүйткіп, зулай.
Алдағы ажал-ордан қорқып, саспай,
Ғапыл боп жүргенбіз бе ішкен мастай?
Жастықпен қош айтысып осы күнде,
Сондағы істерімді қосып мінге,
Талпынған талабына еткен істі
Айтамын көрген түстей көшіп тілге.
Өршіген өркөкірек арыстандай,
Қыранмен қияға өрлеп жарысқандай,
Өрлеген өр көңілім, кеттің қайда,
Жау көрінсе жағаласып алысқандай?
Сөйлесе дес бермейтін қызыл тілім,
Шешенмен топқа түсіп салысқандай.
Жастармен қыз-келіншек қош айтыстық,
Даналық, сабырлықпен қауышқандай.
Алдына жан салмайтын жүйрік көңіл,
Болдың ба бұл уақытта шабысқандай?
Бұлдырап күңгірт тартты барлығы да,
Достарың бауырыңа кеп жабысқандай.
Өміріңнен, ойланып, ғибрат ал,
Балалық, жастық шақта қызық та бал.

Адамды ешқашан да ойлантпайды,
Енді ес жидым дегенде орта жаста ер.
Дүние-мал деп ойың сырғанақтай,
Қара қазан, шүйке бас баланы ойлай.
Өмір қалай өтіп жатыр деп бір ойлантпай,
Тоқтатпай не артыңа бір қаратпай.
Қартайғанда өкіңтер адамды енді,
Талпынуға келтірмес шамаңды енді.
Тыңдырған бар ісін бір екшелеп,
Өміріне баға берсін әркім өзі.

1974 жыл

ЖАСЫМНАН ҚҰМАР ЕДІМ НАҚЫЛ СӨЗГЕ

Жасымнан құмар едім нақыл сөзге,
Даналардың еліктедім игі ісіне.
Сөйлеген жақсылардың аузын бағып,
Жақсы сөз жазып алдым жүрген жерде.
Ақ қағаздың бетіне қойдым тізіп,
Өлмейтұғын мұра деп арттағы елге.
Ғибратты сөз болсын деп ұрпаққа,
Ұқсатып нақыл сөзді жидым хатқа,
Дін сөзі, тарих сөзі, өлең, айтыс,
Шежіре, дастан, әзіл сөз, жұмбақ та.
Жібердім бұл сөздерді Алматыға,
Болмас деп бекер ұстап жатпағыма.
Олар да алғыс айтты сөзді көріп,
«Жазыңыз!» деп хат жіберді және өтініп.
Лайық па жазғаным ақымды алып,
Жақсы сөз ел аузынан жинап-теріп?
Бір биік жетпіс деген шығып белге,
Тырмысып көру ой бар шығуға өрге.
Елдегі жақсылармен бас қосысып,
Сайрандап сүрген өмір кетпей желге.
Жетпіс жаста жасаған көп жұмысты,
Жасады әрбір ағза әрбір істі.
Әр істі көрді байқап көз шырағым,
Әр сөзді естіп-білді бұл құлағым.
Көрген мен істегенді баян етіп,
Тілмаш боп түсіндірді тіл мен жағым.
Бір жерге барғым келсе көңіл соғып,
Жеткізетін аяғым, бұл – пырағым.
Естіген, көрген және білгенімді
Қағазға түсірген он саусағым.
Сүйсіндіріп бір нәрсені иә жеркентіп,

Жүректі – мұхаббаттың біл тұрағын.
Патша боп осыларға әмір етіп,
Сыйың ғой біріктірер ынтымағын.
Бұлардың тұратұғын маман жайы,
Басым ғой патша тұрар тақты пайы.
Тірегі тіршіліктің осы ағзалар,
Өмірді гүлдендірер азық майы.
Отаны мемлекеттің, күллі таңның,
Жан – олардың қорғайтын дос жұбайы.
Күнәға итеретін тағы осылар,
Тауфиқпен¹ тоқтатпаса бір Құдайым.
Осылар тірілмейтін, өлетін де,
Осылар жұтты көрге көметін де.
Жақсылық, жамандыққа ие болып,
Осылар азап-рақат көретін де.
Болғанда сұрау-сауал мақшар² күні
Осылар соған жауап беретін де.
Осылар қинайтын да, сынайтын да,
Тар жолда мұз тайғақ кешетін де.
Бір күні ажал келіп алысқанда,
Айырылып жаннан дене қалысқанда,
Өсірген тәрбиелеп осы ағзалар,
Былғанар топыраққа көрстанда.
Бұл уақытта тозды шаршап барлығы да,
Жетпіс жыл алмаған соң бір тынысты.
Көрмекке отыр көніп ақырында,
Тағдырды, махфуздағы³ жазмышты.
Оқыған дін бауырлас осы сөзді,
Жад қылсын дұғасына қосып бізді.
Шарапаты тигей деп асыл сөздің,
Рухына Жүрсінбектің һәм Сейілдің.

¹ Тауфиқ (араб.) – сәт, ыңғай

² Мақшар (араб.) – қияметте барлық адамдардың жиналатын орны

³ Махфуз (араб.) – Құран Кәрім түскен, адам тағдыры жазылған тылсым әлемдегі тақта

ТАЯУДА ҮЛКЕН ТОЙЫҢ БОЛҒАЛЫ ТҰР

Келтірер пайда бар ма өз басыңа
Есепте, бұл уақытта табыс қайда?
Жан мен тән аз уақытта ажырасып,
Түсірер жер астына ғаріп басты.
Өмірге бұл жазғаным қоштасқандай.
Ажалға мойынсұнып достасқандай.
Таяуда үлкен тойың болғалы тұр,
Қуанып дұшпандарың достасқандай.
Бұл тойың болмай тұрып дайындық ет,
Қуанып періштелер нұр шашқандай.
Сұраса: «Мән раббукә?»¹ – деп Мүңкір-Нәңкүр:²
«Раббым – Алла», – деп айтар еш жасқанбай.
Фазылыңмен³ иманыма жәрдем бергін,
Күрмеліп, қиналғанда тілден қалмай.
Ағарды сақал-шашым аппақ қардай,
Төгілер көзден жасым күнәні ойлай.
Құдайым, мен бір ғаріп⁴ күнәсі көп,
Күні-түні дұға еткен «ғафу» айлай.
Шүбә мен қателікке мәйілім⁵ кетсе,
Көңілім басқа мағына рағыб⁶ етсе,
Ғафу етіп кешір мені, Жаббар Құдай!
Пендеңнен айып, нұқсан һәр не кетсе.

¹ Мән раббукә (араб.) – Раббың кім?

² Мүңкір-Нәңкүр – көрде адамнан сауал алатын періштелер

³ Фазыл (араб.) – көмек, жәрдем

⁴ Ғаріп (араб.) – жарлы, мұқтаж

⁵ Мәйіл (араб.) – ықылас, пейіл

⁶ Рағыб (араб.) – талап ету, қалау, қызығу

**БОЛЖАУ
СӨЗ**

Білгеніңді сөйлеме, не сөйлегеніңді біл.

Халық даналығы

*Арыңның болсын өлең айнасындай,
Көрікті, көптің ортақ пайдасындай.
Жосылып жатсын артта жортқан жолы,
Арынды асқақ өзеннің арнасындай.*

Шәкәрім Құдайбердіұлы

Түйірдей болса да, түйінді ойың болсын.

Мұзафар Әлімбаев

*Хатқа түскен хикметтен сарқылмас,
ұмытылмас ілім қалады.*

Жүрсінбек Сейілов

Қожабай Тоқсанбайұлы
(1841-1918)

ҚОЖАБАЙ, БІР СӨЗ СӨЙЛЕ, ӨТТІ ЗАМАН...

Қожабай, бір сөз сөйле, өтті заман,
Тұрғанда есің бүтін, жаның аман.
Бұрынғы нұсқалы сөз, үлгілі орын,
Солардың бәрі қалды, адам жаман.
Бұрынғы топтан озған өрен жүйрік
Қан түсіп аяғына болды шабан.
Анық сөз, тура жолдың біреуі жоқ,
Айналам тарылып тұр, қайда шамам?
Осыған обал болды деген жан жоқ,
Жақсыны жұртқа қорған қайдан табам?
Біреуде қойлық дауың бола қалса,
Тай басы болып шығар берер параң.
Жақсылар, осыларың лайық па,
Денеге ұрмай-соқпай салған жараң?
Осыны шарифаттан сұрайсыз ба,
Мақшарда қалай болад алған параң?

БИСМИЛЛӘ, ӘУЕЛІ АЛЛА – СӨЗДІҢ БАСЫ...

Бисмиллә, әуелі Алла – сөздің басы,
Бисмиллә деген сөзім – діннің басы.
Сөйлеп қал өлмей тұрып, қызыл тілім,
Келмейді екі елуге ердің жасы.
Артыңда жеткіншегің жолға түссе,
Сынғандай мықшиярсың ердің қасы.
Алланың тағдырына табдыл болмас,
Пенденің ғибрат алар кәрі-жасы.
Ойласаң, өлмейтұғын жан болмайды,
Мұхаммед өтті Алланың жан жолдасы.
Я, Алла, қате кетсек, ғафу айла,
Ғаламның он сегіз мың падишасы.
Һар һалы затың ұлық падишасың,
Күнәсін пенделердің жарылқашы.
Жаз келіп биік жарға ұя салған
Біз – келген бұл жалғанның қарлығашы.

Әбубәкір Кердері Шоқанұлы
(1861-1905)

Бисмиллә деп сөйлесем,
Тілге жәрдем бере гөр!
Тіл жаратқан жәләлім,
Жанға жәрдем бере гөр!
Жан жаратқан жәләлім,
Заманым қайғы бейбәкір,
Тайғақ болды табаным.
Патшадан жәрдем болмаса,
Түзеуге жоқ-ты амалым.
Сөйлей гөр, тіл мен көмейім,
Бұлайша демей не дейін?
Көрген алаш көз салсын,
Көлденеңдеп желейін.
Заманның қандай сазынан
Сыбағалап берейін.
Заманым түгіл, ел азды,
Ел ішінде ер азды.
Айқын-айқын көлдердің
Балығы кетіп, суы азды.
Ойтаң-ойтаң жерлердің
Оты кетіп, жер азды.
Еділ, Жайық – екі су,
Кент орнаған жер екен.
Онан сыртқы Қобда, Елек
Ел жайлауға кең екен.
Көдесі мақпал түгіндей,
Құмайтталған жер екен.
Құрағы көктеп гүлденген,
Мақпалдай шөбі түрленген,

Өзен судың арасы
Миуалы жеміс гүл екен.
Су аяғы төмен жақ,
Онан сыртқы Ойыл, Жем
Ел орнаған су екен.
Қарағай, қайың, тал, терек,
Қалың орман, ну екен,
Таяқ кеспес ту екен.
Шөпті қалың өсірген
Тамылжыған қалың шық
Қара жердің буы екен.
Көлденең жатқан қара шың
Бұлдыраған тау екен.
Араларын ел қыстап,
Жұттан малы сау екен,
Жазы-қысы жайлы екен.
Арқаның киік-құланы
Қара малмен бір екен.
Әулиесі қойдай күңіренген
Харазым деген жер екен.
Қыстыгүн нардың қомымен,
Жаздыгүн аттың жалымен
Азамат шығар қала екен.
Көзі көрген соларды
Ақсақалдар бар екен.
Алатау мен Түркістан
Тәмам судың өрі екен.
Су аяғы Аштархан,
Екі ортасы ел екен,
Қара қазақ көп екен.
Дұшпанды көріп ысқырған
Ер қазақтың пірі екен.
Қазақты тегіс басқарған
Әбілқайыр хан екен.

Ұрыға шыбық соқтырған,
Халыққа тыным таптырған,
Хандардың салған жолы екен.
Арқаның алпыс саласын
Қазағым тегіс орнаған.
Ақсүйектен хан қойып,
Ақсақалдан би қойып,
Төресін ғаділ жолдаған.
Жердің шегі Жайық деп,
Жайықтан өтсең айып деп,
Қырға қарап дұшпандар
Атының ізін салмаған.
Баланы таза өсіріп,
Құдайым сөйтіп оңдаған.
Мыңнан жылқы айдаған,
Жүзден бие байлаған.
Атаны бала құрметтеп,
Ағаны іні сыйлаған.
Сақтаған таза иманды,
Зекетпен пәктеп жиғанды,
Қойын сойып құрметтеп,
Разы қылған мейманды.
Заманның түбін барлаймын,
Бұрынғының бірі жоқ,
Жақсылардың күні жоқ,
Соларды жоқтап зарлаймын.
Айқын-айқын көлдердің
Аяқтай суы қалмады.
Ойтаң-ойтаң жерлердің
Мал жайылар оты қалмады.
Еділ, Жайық – екі су
Ел қонуға тар болды.
Қарағай, қайың, тал, терек,
Тамыр түбі таусылып,

Қамшы сапқа зар болды.
Көлденең жатқан қара шың
Құлай-құлай бор болды,
Мықтыға нашар зор болды.
Қар жаумайтын Хорезм
Тебінгіден қар болды.
Қараның ұлы хан болды,
Құлдан туған паң болды.
Сары азамат Сардарбек,
Сары сулар ас болды.
Қаулы қылған азамат
Бұрынғыдан пәс болды.
Аруақты ерлерім
Дұшпанменен дос болды.
Балдағы алтын құрыш болат
Балалар ойнар тас болды.
Халық ұстаған хандарым
Тағынан түсіп көлбеді.
Ақсақалдар жығылып,
Жас балалар тербелді.
Не жамандар түзеліп,
Жоғары қарай өрледі.
Ат басындай жүректі,
Маңғаз туған ерлерім
Қайғы басып терледі.
Мырзалық байдай төгілді,
Арқаның киік-құланы
Алды-алдына сөгілді.
Осылар еске түскенде
Бұзбасын неге көңілді?!
Ханымыз болды қарадан,
Жоққа көзін салмады.
Дәулеті біткен бар адам,
Біреуді біреу күндеді,

Татулық кетіп арадан.
Ағадан кетіп ағалық,
Ініден кетті інілік.
Інісі болды терең жар,
Жүрмеді аға сүрініп.
Атаның салған ақ жолы
Тоқтап қалды кідіріп.
Заман деген – желмая,
Қалмасақ, халқым, жақсы еді
Желмаядан жығылып.
Атаны билеп ұл кетті,
Қожаны билеп құл кетті.
Баласы келсе он беске
Ата-анадан күн кетті.
Білмеді бала құрметті.
Ағайын-тума, қарындас,
Бір-бірінен бұл кетті.
Қыз ананы биледі,
Анаға билік тимеді.
Ата қосқан адамның
Өз дегені болмаса
Халалым деп сүймеді.
Қыз ұяттан айырылып,
Көңілін шайтан сүйреді.
Абырой кетті жігіттен,
Айрылды әдеп, биліктен.
Әдеп, ақыл – сары алтын,
Алтынды таза сақтамай,
Қалайы етіп шіріткен.
Ерінің айтқан сөзіне
Қатыны мойын бұрмады,
Ерге қызмет қылмады.
Жалынып күнін көрмесе,
Қатты айтса қатын тұрмады.

Құранның сөзін тәрк етіп,
Өсекті баса тыңдады.
Қарттардан кетіп ауырлық,
Сопыдан кетіп сабырлық,
Тұман басты заманды,
Біз заманға не қылдық?
Заманның түбі қыл дейді,
Қыл үзілсе басында
Жалғыз сағат тұрмайды.
Аспанда Ай, Күн тұтылды,
Көріп пе едік мұндайды?
Ишарат қылып сөйледім,
Болған соң солай заманым.
Расын айтып шығардым
Дүниедегі шаманың.
Әбубәкір хат жазып,
Сөздің етті тәмамын.

* * *

Молдалықтан не пайда,
Өзі танып жазбаса?!
Сонда жақсы болғаны
Дүнияға азбаса.
Ғылым қайдан табылсын
Инемен құдық қазбаса?!
Ерді шайтан жеңгені
Біткен істі қозғаса.
Адамдықтан қалғаның,
Балалап уәдең қоздаса.
Әулие-ғалым болғаны
Харамға мойын созбаса.
Ғалым қылып не етеміз,
Наданнан халі озбаса?!
Мұндай болған ғалымды

Хаһ ұлы деп айтамыз,
Кемшілікке ренжіп
Нәпсі ашуы қозбаса...
Шешендіктен пайда жоқ,
Артында сөзі қалмаса.
Сопылықтан пайда жоқ,
Пірі разы болмаса.
Көп ақылдан пайда жоқ,
Сабыры ізгі болмаса.
Көп жаңбырдан пайда жоқ,
Жалбырап шалқып, көк өсіп,
Жадырап жазы болмаса.
Көп ерліктен пайда жоқ,
Ағайынды жау алғанда
..... (оқылмады)
Айтайын сөздің төтесін,
Қылмаса жетесін
Көпті көрсең танырсың
Жаманның көкесін.
Жай сөйлемес үйінде
..... (оқылмады)
Ит жоламас жаманның
Сөзінің бәрі кекесін.
Ұшан дария теңізден
Қайық мінсең өтесің.
Жолдас болсаң жақсымен
Мәртебеге жетесің.
Жолдас болсаң жаманмен
Әрбір жерде бармағыңды
Тістей-тістей өтерсің...

Ақтан Керейұлы

(1850-1912)

БОЛЖАУ СӨЗ

Бисмиллә рахман рахим –
Әуелі бастар сөз еді.
Асыл сөзді түсінер
Қазағым дархан ел еді.
Таусылмайтын көңілі
Ағайынға мол еді.
Сарқылмайтын байлығы
Жарқыраған көл еді.
Ағалары ініге
Үлгілі ұлы жол еді.
Ер азамат сөз бастап,
Қызыққа елім толы еді.
Үлкенге кіші бағынып,
Заңы елдің жөн еді.
Аталардың ақ жолы
Барлығына сән еді.
Аталардың ақ сөзі
Елімізге дәрі еді.
Жақсылар елді басқарып,
Жаманшылық әрі еді.
Бүгінгі елден ерлерім
Тірі еді және ірі еді.
Жаманшылық болса да
Алдағыны болжасам –
Қара бұлт төніп келеді.
Тыныш тұрған еліме
Ақырдың бұлты төнеді.

Төнген күні, ағайын,
Жақсыны жаман жеңеді.
Ақсақалдар – биік шың,
Асқар тауға тең еді.
Елестетер келер күн,
Аласа, жаман төбені.
Асылдың сөзі жүрмейді,
Билігін елге жүргізер
Адамның жаман, төмені.
Асылдардан күн кетер,
Қолында болмай дерегі.
Жаманға жақсы бағынып,
Қамауда жапа шегеді.
Басшылары елімнің
Басына елдің тебеді.
Ел басқарған жақсылар
Еліне бұрмас жүрегі.
Саудамен сартқа айналар
Елдің біраз бөлегі.
Ақшасына сүйеніп,
Қыран болып қарақұс
Ағайынды бүреді.
Жылан болып кесіртке
Ысылдап шағып жүреді.
Төбет болып қаншықтар
Еліне қарай үреді.
Арыстан болып түлкілер
Көкжалға қарай келеді.
Жабылар тауып бәйгеде,
Арғымаққа арба жегеді.
Ақылды, асыл азамат
Жамандарға иіліп,

Маңдай терін төгеді,
Насырын жерге бүгеді.
Өнегелі ақсақал –
Азаяр елдің тірегі.
Ағайын-туыс, дос-жаран
Бірін-бірі өлтіріп,
Татулық шамы сөнеді.
Шайтаны бар шараптар
Елдің болар қорегі.
Ағалардың елбасы
Нәжісі болар әлегі.
Жазылмас дерттер көбейіп,
Шомылып ұрық себеді.
Ақ жолдағы молдалар
Елін талап сөгеді.
Бақсы-балгер көбейіп,
Еліне салар бәлені.
Бір-біріне азаяр
Адамдардың көмегі.
Ел алдына шықпайды
Болса да жігіт өнерлі.
Жомарттық кетіп байлардан,
Жетімге болмас берері.
Құл-құтандар би болып,
Арасын елдің бөледі.
Болжай алмай алысты,
Аяқ астын көреді.
Ішерге елім тарылып,
Қиын өмір сүреді.
Төрелік айтар билердің
Ақша болар керегі.
Өсірген қыз бен келінің

Ойламас ата-енені.
Батасыз жастар қосылып,
Оттары жанбай сөнеді.
Тірі жетім көбейіп,
Мейірсіз өсіп-өнеді.
Керексіз болып туылар
Дүнияның тәтті бөбегі.
Ұят кетіп қызыңнан,
Жалаңаштар денені.
Жез тырнақты, жалбыр шаш
Кейпіне жынның енеді.
Ата-анасы ұл-қыздың
Айтқанына көнеді.
Той-мереке бастайтын
Ер адамның жолына
Әйелдер қағар шегені.
Келіндер өзі жүргізер
Топ бастайтын кемені.
Намыстан ерлер айырылып,
Бір келін топ бастаса –
Бірі қалмай ереді.
Әйел болып еркектер
Өсекті жиып-тереді.
Батыры елдің жауға емес,
Еліне атар жебені.
Осыларды болжаған
Кенжедегі Ақтанмын –
Аруақты аталар –
Барлығынан өтетін
Қазақты асыл деп еді.
Сондықтан да, ұрпағым,
Түзелер деп қисайып,

Сендерге бабаң сенеді!
Жаратушы Алланың
Берері бізге көп еді.
Сиынсаңыз Аллаға
Сарқылмас әсте берері.

Шабьтты шақ, 1981 ж.

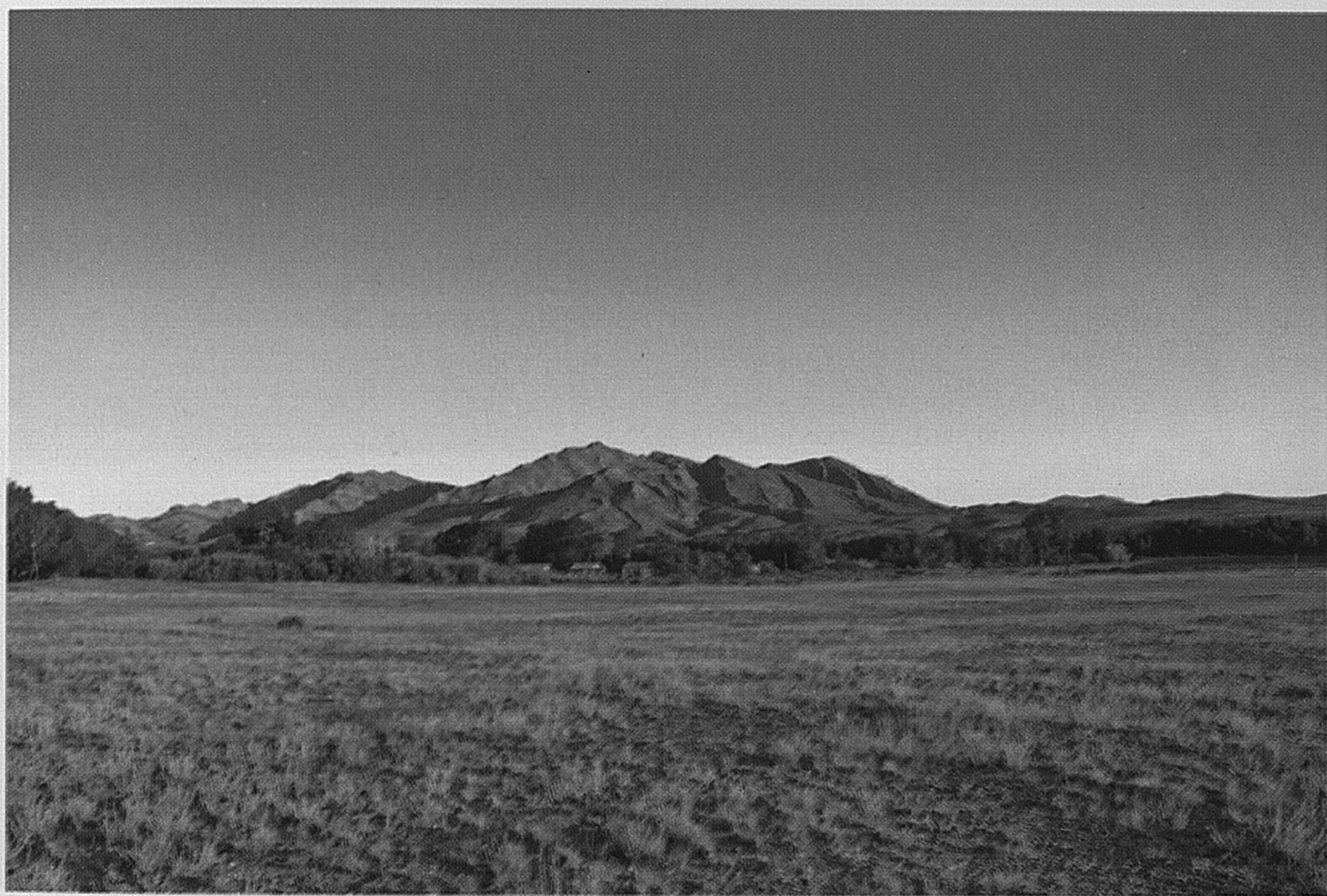
Сен туған жер – ғажайып жер!

Ұлытау – ұлт ұясы

Сұлулар елі – Сарыарқа!

Қарт Ұлытау – кіндік төрі қазақтың!

Дала деген – қазақтардың елдігі!

Қара Кеңгір, Сары Кеңгір, көп Кеңгір...

Ақ қайыңдар...

Жер бетінде не сұлу – аспан сұлу!

Қыс

Көктем келді!

Жазғы шалғын

Ұлытау күзі

Табиғат тылсымы

Жарықтық, жылқы жануарым-ай!

**НАСИХАТ
СӨЗ**

*Біліп сөйле, сөзінде сөл, өң болсын,
Сөзің түпсіз қараңғыға көз болсын.*

Жүсіп Баласағұн

Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел!

Абай Құнанбайұлы

*Сөз қасиеті – көркемдігінде,
Ой қасиеті – шындығында.*

Ғабит Мүсірепов

*Ел ішін керекті сөз түзетеді,
керексіз сөз күйзелтеді.*

Жүрсінбек Сейілов

Шал Құлыкеулы

(1748-1819)

ӨСИЕТ

Жігіттер, жаман істі әдет етпе,
Досыңды бірге жүрген басып өтпе.
Басыңа әлдеқандай іс түскенде,
Дос түгіл, дұшпаның да қашар шетке.

Жігіттер, мал мен басым көп деменіз,
Киім көп, тамағыңыз тоқ деменіз.
Дәуіттің отыз ұлын бір күнде алған,
Біздерге діле-қаза жоқ деменіз.

Жігіттер, жалған дүние бізден қалар,
Бір күні ажал келіп жаныңды алар.
Жан шығып бұл өмірден кеткеннен соң
Мал-мүлкің, әйел-балаң – бәрі қалар.

Өлімнен құтылмайсың қашсаң-дағы.
Атадан арыстан туып, ассаң-дағы.
Алладан шыныменен жарлық келсе,
Жұлдыз да жерге түсер аспандағы.

Жігіттер, ғибадат қыл, маған нансаң,
Намаз оқы, Алланы ойыңа алсаң.
Қырық жыл ажалдан қашқан Қорқыт та өлген,
Түбінде сөз сенікі, өлмей қалсаң.

Кәрі өлсе соққан дауыл тынғандай-ақ,
Жас өлсе бәйтерегің сынғандай-ақ.
Жігіттер, жас күнінде тәубеңе кел,
Бұл дүние көзіңді ашып-жұмғандай-ақ!

Шәкәрім Құдайбердіұлы
(1858-1931)

АШУ МЕН ЫНСАП

Білгенімді жазушы ем
Бекем буып белімді.
Мінін айтып қазушы ем
Түзетпек боп елімді.
Бұлдарлық ой менде жоқ
Бұған шыққан терімді.
Ұқтырарлық пенде жоқ
Қате басқан жерімді.
Күні-түні ойланып,
Жазудан да жалықтым.
Газет, кітап қолға алып,
Оқудан да талықтым.
Ел тіліме көнбеді,
Жыладым да қамықтым.
Үмітсіздік дендеді,
Зорықтым да шалықтым.
Бағасы бір халқыма
Жабағы мен мамықтың.
Нанбайды, рас, антыма,
Кәдірі мол танықтың.
Айырмайды арасын
Бұлдыр менен анықтың.
Енді қайда барасың,
Түрі мынау халықтың?
Айла таппай адастым,
Қайғы арылтып мойныма.
Ақылымнан шатастым,
Жас төгілді қойныма.

Ойландым да сандалдым,
У жайылды бойыма.
Мұңдасуға қамдандым
Қайратым мен Ойыма.
Үміт үзген қорқақ Ой,
Дірілдейді қалшылдап.
«Мүмкін емес, мұны қой», –
Деп жалынды жалпылдап.
Бір жағымнан Еріншек
Тағы келді салпылдап.
«Болмаймын, – деп, – келіншек», –
Ашу келді арсылдап.
«Елді сөк те жаманда, –
Деп ұрысты Ашуым, –
Жамандықтан аман ба,
Шыннан қалай қашуың?»
Қиын болды баяндап,
Аяқты қалай басуым.
Сабыр келді аяндап:
«Жарамас, – деп, – сасуың.
Бәріне де хабар сал,
Рақым, ұят, ар қайда?
Қаруыңды жиып ал,
Құр ашудан не пайда?
Қаратың мен Сақтығың
Көріне ме маңайда?
Өлше істің ақтығын,
Ынсап бар ма оңайда?»
Өңкей асау, мас халық,
Бәрін бойдан қашырған.
Көп наданнан жасқанып,
Сорлың елге бас ұрған.

Рақым, ұят, арының
Бетін топырақ жасырған.
Қайраты қайтып кәрінің,
Қайғысын сүйтіп асырған.
Сабыр айтты: «Мына сөз
Сабырымды қайнатты.
Өңкей ақымақ шелді көз,
Ақты қайтіп жайратты?
Мені ұстауға шыдай көр,
Сүйтіп жұмса қайратты!
Ынсабыңа хабар бер», –
Деп ақылды сайратты.
Қайратымнан қайтқанмын,
Ол жуырда келсін бе?
Келме деп те айтқанмын,
Дедім: «Мені менсінбе!»
Біреу шықты қабірден:
«Баяғы сорлым сенсің бе?
Айрылмасаң Сабырдан,
Мен келмейді дейсің бе?
Ұмыттың ба, ескі жар,
Аяқбауым – Сабыр ғой!
Сабырлы ер де менде бар,
Ол екеуміз тамыр ғой.
Қайраттанып шақырсаң,
Қаруларың әзір ғой.
«Бәрің кет!» – деп ақырсаң,
Өзіңе қазған қабір ғой.
Ал ақылдас, бәрі бар,
Дайын қылдым бәрін де:
Сақтық, Ұят, Рақым, Ар,
Ынсап деген кәрің де.

Біз тұрғанда арамның
Дәм бола ма нәрінде?
Қайғы емес қой наданның
Тығылғаны әр інге».
Жан кіргендей қозғалдым,
Тұла бойым шымырлап.
Жан-жағыма көз салдым,
Сөйлейін деп қыбырлап.
Біреу келді жаныма,
Құлағыма сыбырлап.
Түртіп қалды саныма:
«Сөйлеме, – деп, – жыбырлап.
Және сөйлеп барасың,
Жай отырсаң не етеді?
Өз мазанды аласың,
Жан тыныштық кетеді.
Ауыр қайғы, терең ой
Өкпеге зиян етеді.
Тілімді ал да, мұны қой,
Түбіңе осы жетеді».
Жалт қарасам бетіне –
Баяғы құрғыр Еріншек.
Көзім түсті етіне –
Бір уыздай келіншек.
Құры көзбен қарасам,
Қызығады ой тентек.
Ақылмен өлшеп санасам,
Қозады оған ескі кек:
«Әй, Еріншек, қаражүз,
Не қылмадың сен маған?
Енді менен күдер үз,
Жақындама бері таман.
Сенің қылған ісің ғой

Харекетсіз көп надан.
Рақымы жоқ жәдігөй,
Қойып едің кімді аман?
Жас күнімде ерінтіп,
Шала қалдым ғылымнан.
Жау қолында керіліп,
Жеңілдірдің зұлымнан.
Өмір – кесел, ұры, қар,
Не табасың мұныңнан?
Мені өлтірсе залымдар,
Алушы ме едің құнымнан?
Осы көрген көп бейнет,
Бәрі сенен емес пе?
Былылдамай әрмен кет,
Болмас іске егеспе.
Әлдеқашан ант бердім
Бал берсең де жемеске.
Рахаттан да жалт бердім,
Тыныштық бар демеске».
Кетті Еріншек өкпелеп,
Қайта келіп қонбасқа.
Өкпеге тағы тепкілеп,
Тарланды салдым болмасқа.
Кеткенімен жұмыс жоқ,
Қазақ ісі оңбасқа.
Мен сорлыда тыныс жоқ,
Ақылдастым жолдасқа.
Сөйлесті бәрі сыбырлап,
Мен отырдым тыңдауға.
Жүрегім тұр жыбырлап,
Дәл тапқанда ымдауға.
Ойлағынын бәрі де
Ортаға салды шыңдауға.

Қалжың емес, әрине,
Керек десті шыңдауға.
Кейбіреуі майда айтып,
Елжіретті, жылатты.
Қайсыбірі қайғы айтып,
Үміттің үйін құлатты.
Айтып-айтып келді де,
Бәрі Ынсапқа сынатты.
Ынсап өлшеп көрді де,
Былайша деп ұнатты:
«Ел саңырау, надан ғой,
Естіле ме құр айғай?
Емделмеген адам ғой,
Ем бола ма құр ойбай?
Құлағы мен көзін аш,
Оқу оқыт, ғылым жай.
Насихатты сөйтіп шаш,
Соны жүрсің біле алмай.
Газетке жаз, кітап жаз,
Бастыр, оқыт қазаққа.
Мақтағанға болып мәз,
Қала берме мазаққа.
Сусыз егін не шықсын,
Суғар, шыда азапқа.
Дәмін алып ел ұқсын,
Сонда ұмтылар тамаққа».
Осы сөзді дұрыс деп
Жүрек соқты, құптады.
Түзу істі бұрыс деп,
Ол жасырып, тықпады.
Айқай салып бақырса,
Ойсыз құлақ ұқпады.
Қанша тұқым шашылса,

Жер жыртылмай шықпады.
Жұқпайды екен айтқан сөз,
Ғылымы жоқ наданға.
Кеудесінде болса көз,
Жұғар мұндай адамға.
Ондай адамнан қазақтан
Көп туса осы заманға,
Босар еді-ау азаптан
Қазақ шығып самалға.

МІНДЕУ МЕН КҮНДЕУ

Көп сөз айтқан бұрынғы білімділер,
Пайдалансын, ұқсын деп кейінгілер.
Сынға салып талғамай талапты жас,
Соның бәрін қатесіз жөн деп білер.

Олай емес, ойласаң, талай мін бар,
Бұрын шын, қаталы шын, анық шын бар.
У берді ме сусын деп, су берді ме,
«Көзің жұм да жұта бер» деген кім бар?

Кім айтса да сынамай қойма, жаным,
Ақылыңа сынатып ойла, жаным.
Пәленшекем айтқан сөз дұрыс қой деп,
Жүректің таразысын жойма, жаным.

Тегіс тексер сөз көрсең, сыр мен сынын,
Түзетуге именбе, тапсаң мінін.
Әдеп сақта жалғыз-ақ, қате айтты деп,
Былшылдапты дей көрме, білсең шынын.

Біле тұра кім айтар қате сөзін,
Білімдіге есептер әркім өзін.
Тұрған жері, әдеті, туған елі
Адастырар, айтқызар байлап көзін.

Мал іздеп, мансап іздеп, сауық-жиын,
Дүниенің көрмек үшін әрбір сыйын.
Адамзат алаңдықтан босамайды,
Сол себепті қатесіз сөйлеу қиын.

Менің де көп жаралы жүрегім бар,
Надандықтан қираған сүйегім бар.
Күндемей, шын міндесең, разымын,
«Қайта, жастар сөйтсін» деп тілегім бар.

Сынамасаң жақсының сөзін қорып,
Талабыңды жоғалтар іштен сорып.
«Сандалған түспе ізіме», – деген Абай,
Жүрсіндер осы сөзін қалай жорып?

«Талас, тап», – деп айтқан Абай өзі,
Танамыз ба жоқ қой деп бүгін көзі?
Айтқанымды сынама деген емес,
«Күндеме де қарғама» деген сөзі.

Мейлің сөк, мейлің мақта – оған не бар,
Бізден түк жоқ, өзінің иманы жар.
Қатесін тап, күндеме, жамандама,
Кейде жөн, кейде қате айтқан шығар.

Абай түгіл, ақылды көп жан өткен,
Түпсіз терең ғылымға көзі жеткен.
Мінін алып, міндіге мінсіз қосып,
Бұрынғыны жаңартып, жастар түзер.

Өңліге тағы өң беріп қырған қалай,
Түзетілмей шаң басып тұрған қалай?
Түзеймін деп қиратып күншілдікпен,
Дұрыс істі теріске бұрған қалай?

Осыны ұқсаң – ұғарсың көп сөзімді,
Алдасам, алмай-ақ қой еп сөзімді.
Әнге салып алаңдап, ұқпай жүрме,
Әншейін бір өлең ғой деп сөзімді.

АНЫҚ ПЕН ТАНЫҚ

Ойлаңыз, ақыл-білім қайда болмақ,
Денеде қандай орын-жайда болмақ?
Білу, нану, ұнату – ақыл ісі,
Қайтсе зиян, қайткенде пайда болмақ?

Тән сезіп, құлақ естіп, көзбен көрмек,
Мұрын – иіс, тіл дәмнен хабар бермек.
Бесеуінен мидағы ой хабар алып,
Жақсы, жаман әр істі сол тексермек.

Ой сонда неше толғау шимай салмақ,
Қайтсе жөні келер деп өлшеуге алмақ.
Дәл солай қылайын деп ұнағанда,
Әділетті жүрегің бір қозғалмақ.

Бір билік сол жүректен шығарылмақ,
Денеге ол шымырлап әсер қылмақ.
Ойыңды дұрыс дей ме, теріс дей ме,
Сол арасын анықтап байқа бірақ.

Жарайды деп ұнаса, бас иземек,
Жек көрсе, жиіркеніп дірілдемек.
Жүрегіңнің тілі жоқ, ымбалы сол,
Ұғып ал да, бола көр соған көмек.

Қазақта жоқ ақылмен ой бекітпек,
Нәпсі ұнаса болғаны, бәрі бітпек.
Тәуекел деп ат қойып ықтималға,
Байлауы жоқ нәрседен пайда күтпек.

Табамын деп талпынып ойына алмақ,
Өз әлінше о-дағы сынға салмақ.
Аз ойланса, қазақтың басы қатып,
Зиян істі пайда деп қойып қалмақ.

Ықтималдың есігі екі болмақ,
Ішіне пайда, зиян – бәрі толмақ.
Нысананы сығалап дәлдеп атпай,
Көзін жұмып оқ атқан қайтіп оңбақ?

Іс қылады таптым деп біздің қазақ,
Онан көрген пайдасы болады аз-ақ.
Аяғында ол ісі зиян шығып,
Көрінгенге күлкімен болар мазақ.

Арам оймен ар сатып үзіп-жұлмақ,
«Міне, пайда қылдым», – деп мақтан қылмақ.
Біреу білген айланы біреу біліп,
Өзі құрған дарына ол да асылмақ.

Шолақ ойлап, шолтаңдап, сырттансымақ,
Аса мықты жан шығып көзден тым-ақ.
Аударысып жүргенде ауып кетіп,
Абыройың ашылар, байқа, шырақ.

Шолақ ойдың аяғы осы болмақ,
Біраз күнге көңілдің хошы болмақ.
Арсыз, арам, асығыс, айлакестік –
Мұның бәрі шайтанның досы болмақ.

«Құдай кешер алда», – деп күнә қылмақ,
Ар кетіріп ант ішіп, жан сатылмақ.
Не жалғанда, немесе ақиретте
Оңа алмастай өкпеден бір атылмақ.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев

(1858-1931)

КӨШПЕЛІ БОЛҒАН ЖҰРТТЫҢ ШАРУАСЫ БАР

Көшпелі болған жұрттың шаруасы бар,
Сарт, ноғай жан сақтайды саудасы бар.
Жезқұйрық жапалақпен жемтіктес боп,
Сұрайтын бір-бірінен сауғасы бар.

Арасы ағайынның алыс болды,
Таласып, дамылы жоқ жарыс болды.
Жетіліп партиямен дәрежесі,
Жақсыға жаман адам таныс болды.

Жыртылды байға ерумен кедей таңы,
Көшінен адастырып байдың шаңы.
Күпілдеп, үйде отырып күжілдейді
Жігіттің қоразданған кейбір паңы.

Жаз болса, ауылдасың ыңғай қонып,
«Қызық қой бұ жүрген, – деп, – мұндай болып».
Өкшесін жылтыратып көп кедейлер
Жүрсе де ат пен тоннан жұрдай болып;

Біреуді пана қылып, сүйрегенсіп,
Мәз болып отырғанға саумал ішіп,
Мырзасы қасына ерген сол нашарың
Шығынын соған артар сырттан пішіп.

Басында бостандық жоқ, дамыл алмай,
Сапырылысып ертеңді-кеш жүрген талмай,
Тобындай қоңыр қаздың у-шу етіп,
Аттанар, көтерілер бірі қалмай.

Мұратқа бір жетеді тас салғанда,
Би, болыс, ауылнай боп басқарғанда.
Шығыны партияның суға аққандай,
Таласып, саннан кеміп тас қалғанда.

Жаландап аждаһадай ауылнайлар,
Беліне ақ киізден күйек байлар.
Сипырын бес тиынның бес теңге деп,
Кедейлер хат білмеген соры қайнар.

Мойнына сары жезден қарғы салып,
Алдына неше түрлі дау-шар барып,
Жиылып қарақұстай билер отыр
Жемтігін өлексенің қоршап алып.

Осылай арам тамақ жеген бәрі,
Сақтанбас обал ғой деп жеткен әлі.
Жалықпай айта берсем, толып жатыр,
Былайша заманада жұрттың халі.

ҒИБРАТНАМА

Япырмай, кессем бе екен мен тілімді,
Үйрендім қайдан өнер, көп білімді?
Өткіздім қасірет пен қапалықта
Қызықты ойнап-күлер мезгілімді.

Болдым ғой өнерімді тауысқандай,
Мерт болдым айға шауып арыстандай.
Сұңқардай биік шыңды мекен қылмай,
Шықылдап көзге түстім сауысқандай.

Сөйлеуден тыйылмаған қызыл тілім,
Өттің бе зарлауменен, қайран күнім?!

Түлкінің қызылдығы өзіне сор
Болғандай болдың маған, өнер-білім!

Айналдым бұлт болып биік тауға,
Іліндім болып шортан жібек ауға.
Тілі жоқ көп мылқаулар тиыш жатыр,
Қызыл тіл, сен басымды салдың дауға.

Бұл күнде алтын азып, жез болыпты,
Дүниеде жақсы-жаман сөз болыпты.
Гүл іздеп Гүлстанда жүрген бұлбұл
Бір күні қаршығаға кез келіпті.

Сұрапты қаршығадан сонда бұлбұл:
«Жалғанда ынтызарым – бір қызыл гүл.
Қаршыға, сен де құссың, мен де құспын,
Ақылың сенің менен емес қой мол.

Бектердің оң қолында тұрағыңыз,
Ерттеулі күнде жүйрік пырағыңыз.
Кекіліктің миы менен жүрегін жеп,
Табылған әрбір құстан мұрадыңыз.

Татисың қымбат баға, қадір пұлға,
Жүресің патшалармен шығып жолға.
Жазым боп, жазатайым түссең торға,
Түсірмей әкететін қолдан-қолға.

Өткіздім мен әрбір түнді сайрауменен,
Басымды тікенекке байлауменен;
Көрем деп қызыл гүлдің ашылғанын,
Ұзын түн зығырданым қайнауменен.

Қызыл гүл мен ұйықтамай ашылмайды,
Көзімше аузы ашылып шашылмайды.
Оянсам ұйықтап кетіп, ашылады,
Қасіретім бір көре алмай басылмайды».

Қаршыға келді сонда жақындасып,
Бұлбұлмен сөйлесуге жауаптасып:
«Құс ішінде сен ақымақ, ақылың жоқ,
Бір гүлге пайдасы жоқ болған ғашық.

Аузыңды, ақылың болса, жабар едің,
Үндемей, сабыр қылып бағар едің.
Тілі жоқ мен секілді мылқау болсаң,
Бір күнде мың мұратты табар едің.

Ей, бұлбұл, ақылың жоқ неткен ерсің,
Аузыңды жаппағаннан опық жерсің»!
«Табарым мылқау болып мұрат болса,
Болмаған хасыл мұрат кете берсін.

Мұрныңды шошайтасың мақтағанға,
Жүруші ең келемеж боп көк тағанға,
Қолында көрінгеннің болып тұтқын,
Мәз болып бүресің де сақтағанға.

Бермейді саған етті қаныменен,
Бір құстың тояттатар саныменен.
Өзіңді ертеден-кеш ашықтырар,
Құс көрінсе, алсын деп жаныменен.

Бір ұрттам қан ішерсің бір құс алсаң,
Сен ақымақ, тамақ үшін болған сарсаң.
Арбакеш сарттарға құл болғанша,
Онан да жақсы емес пе өле қалсаң.

Жаратқан бір Құдайға жетер дәтім,
Зарлаған ұзақ түндер мінәжатым,
Бітпесе бір мұратым, кетсін, барсын,
Ғаламға дастан болған бұлбұл атым!»

Сәдуақас Шорманов

(1850-1927)

ХАЛЫҚҚА БІР УАҚТА БАС АТАНДЫҚ...

Халыққа бір уақта бас атандық.
Жиярға ат, қарны ашқа ас атандық.
Қажымас қайраттылар өткеннен соң,
Басшысыз, байлауы жоқ жас атандық.
Алтын сандық ұшырап деген сөздей,
Шұлғаулық екі қарыс мата атандық.
Ұйымшыл, ынтымақшыл ел атандық,
Шапса үстіне шыға алмас бел атандық.
Жүлде алған бәйге боздар жоғалған соң,
Мың салса бір баспайтын кер атандық.
Бір кезде Орта жүзге ту атандық,
Таусылмас басы бұлақ су атандық.
Ақ көңіл ғазиз жандар өткеннен соң,
Жақсы-жаман, үлкен-кіші қу атандық.
Бір заманда теп-тегіс жақсы атандық,
Ойын-күлкі, мәжілісте бақсы атандық.
Бет-бетімен жол тауып осы күнде,
Далада хайуан малдай уахшы¹ атандық.
Закончик осы күнде заң атандық,
Тәкаппар мойын бұрмас паң атандық.
Шошынып көрген жанның зәресі ұшып,
Бұзықшы, жүрген жері лаң атандық.

* * *

Көкқұтан ұя салған қаз орнына,
Төбетті құрмет еттік тазы орнына.

¹ Уахшы (араб.) – жабайы, тағы

Хасаттық, гадауатпен көтерілді,
Бұрынғы ойын-күлкі наз орнына.
Жаманды қадірледік жақсы орнына,
Тіленшілік көбейді бақсы орнына.
Бір ауыз өсек сөзді алып келсе,
Алады жүз теңгелік ақша орнына.
Қоянды тымақ қылдық түлкі орнына,
Ашу, араз – бұрынғы күлкі орнына.
Екі досты айырып шағыстырса,
Тұрады дүниелік мүлік орнына.
Есекті көлік қылдық ат орнына,
Ағайын алаш болды жат орнына.
Өсекшілер көбейді бұл уақытта,
Телеграмм, почтальон хат орнына.
Аталас асыл, қымбат торғыныңды
Өлшейді арзан баға мата орнына
Гауһарыңды қадір білмеске қор қылғанша,
Білетін зергер тауып, сат орнына.
Маңдайға ауыз бітті, көз орнына,
Ширекті қылдық көз орнына.
Сөз шықты қыңырайған шөлкем-шалыс,
Қисықты түзейтұғын тез орнына.
Қасқырды қойшы қылып қой бақтырдық,
Келмейді түгел айтпай сөз орнына.
Төбешік пана болды бел орнына,
Құйын-дауыл таңсық болды жел орнына.
Қызғалдақтың орнына тікен шығып,
«Кет» деген сөзің болды «кел» орнына.
Қатқақ қара суығы жоғары өрлеп,
Жазғы бахар жайылды сел орнына
Иә, Раббым, бір өзіңнен жәрдем болып,
Бұрынғы барын түгел қыл орнына!

* * *

«Сіз білесіз», «білеміз біз» демейік,
Біреудің саф алтынын жез демейік.
Құдайдың бергеніне қанағат қып,
Сау басқа сақинаны іздемейік.
Желіктіріп жел берсе сөз демейік,
Біреудің жамандығын көздемейік.
Өлшеуге істің бәрін сала бермей,
Мөлшерлеп қадақтамай, кез демейік.
Арсыздықты өнер біліп мақтамалық,
Жаманды жақсы ғой деп ақтамалық.
Тауфиққа қайтатұғын уақыт жетті,
Бой тартып бұзықтықтан сақтаналық.
Қой енді, арамдықты жақтамалық,
Бас қосып түзулікке аттаналық.
Мәз болмай харамдық пен жолдастыққа,
Іс болса туралықпен шаттаналық.
Түзетіп бойымызды ақтаналық,
Көңілге кінә пікір сақтамалық.
Бүйте берсек бір іске ілінерміз,
Бір қадам теріс қарай аттамалық.
Басшы боп бұзықтыққа бастамалық,
Басқа тауфиқ жастығын жастаналық.
Сиырдың шұбырындысы адастырар,
Соқпағын ата-баба тастамалық.
Құдайдан қорқып біз де сескенейік,
Ғафлатпен жүре бермей іске енейік.
Қойдай қоңыр, қояндай қорқақ болып,
Қасқырдай көрінгенді тістемейік.
Бір ауыз сөзге келмей керіспейік,
Бұзықтың мінін алып тегістейік.
Ағаның айтқан сөзін іні алмай,

Тайындай ырыссыздың тебіспейік.
Күпініп үйде отырып жұлынбалық,
Абыройдан сөйтіп жүріп сылынбалық.
Құдайдың өзі берсе не айла бар,
Отына бір адамның жылынбалық.
Бұзылып ашуланып буынбалық,
Тілімен өсекшінің суынбалық.

ҚЫПШАҚ АҚМОЛДАНЫҢ ҒИБРАТНАМАСЫ

Қайтып енді келе алмаймын қалпыма,
Қалдырайын екі ауыз сөз артыма.
Бірзамын мен тұғырына көтеріп,
Қадірлеген, қастерлеген халқыма.

Көрсетпеймін Құдіретке қарсылық,
Жасағаным жамағатқа, туған-туысқа жақсылық.
Өшірмейтін ошағымның оттарын,
Бауырларым, балаларым баршылық.

Биді кім деп айтамыз?
Бұл сөзімді байқаңыз!
Би дегеннің мағынасы –
Айтқаны елге ұнаса,
Сонда би деп айтамыз.
Парықсыз тілде баян жоқ,
Маған десең, жігіттер,
Қызыл тілден май тамыз.
Би дегеннің мағынасы
Білікті деген секілді.
Момын мен залым қосылып,
Бірікті деген секілді.
Біліксізден би тұрса,
Халыққа салған бұл өзі
Бүлікті деген секілді.
Аш бөрі тиген қойдайын,
Алды-артына халайық
Үрікті деген секілді.
Бұл баянсыз жалғанда
Шама келсе аспалық.
Бақ – аумалы деген бар,

Аяқты қия баспалық.
Мұсылман болсаң, Құдай бар.
Қайырымды жерде шырай бар.
Тәкаппар болып сөйлеме,
Кең дүние болар тар.
Дүниенің алтын тұтқасын,
Бір өзім деме ұстаған.
Бізден де бұрын талайлар
Тұтқаны ұстап таптаған.
Он сегіз мың ғаламда
Атағы шыққан Ұлықпан,
Алладан өмір келген соң,
Дүниенің алтын тұтқасын
Ұстауға қайта қоспаған.
Туралап келген ажал
Кімдердің жолын тоспаған?!

Балмағамбет Балқыбайұлы
(1891-1967)

ҚАРЫЗЫН АТА-АНАНЫҢ ОЙҒА САҚТАП

Қарызын ата-ананың ойға сақтап,
Істейік ықыласпен тәрбиесін.
Шапағат жас баланың айтып өттік,
Қысқаша қыметін баян еттік.

Рабым Алла жаратқан
Он сегіз мың ғаламды.
Топырақтан жаратқан
Асылымыз – адамды.

Адамнан тарап көп халық,
Дүниеге қойды қадамды.
Пайғамбарлар жіберіп,
Танытқан халал-арамды.

Көрсетпесе хақ жолын,
Білер ме ек пайда, залалды?
Қамын ойлап үмметтің,
Тарығып тартқан малалды¹.

Сонан соңғы қамқорым –
Ата менен анамды
Етемін ырза қайткенде
Мейірбаным, панамды?
Тарқатпаққа іштен шер,
Қолыма алдым қаламды.

¹ Малал – қиындық, ауыртпалық

Тоғыз ай, он күн көтеріп,
Машақатпен туған кім?
Шаранаңнан арылтып,
Аппақ қылып жуған кім?

Торғынға таза оратып,
Жұмсақпен белің бұған кім?
Қондырмай шыбын бетіңе,
Желпеуішпен құған кім?

Балағатқа батудан,
Бұрын өліп қалмадың.
Ержеткен соң ес біліп,
Қуудан дүние талмадың.

Шүбәһәсіз нәрседен,
Аузыңа басқа салмадың.
Аждаһадай сұм нәпсі,
Көргеніңді жалмадың.

Құрметін ойлап ата-анан,
Аузыңа, сірә, алмадың.
Тірі болса алдыңда,
Қызмет істеп тұрмадың.

Артыңа қарап қайырылып,
Анаңа мойын бұрмадың.
Көрсө сұрап алар деп,
Табысыңды ұрладың.

Солардан қорғап мүлкіңді,
Өзгерілдің, зырладың.

Тіліңмен сөгіп, қолыңмен,
Ұрыспадың, ұрмадың.

«Қойшы, әже!» деген сөзіңмен,
Аларған қарап көзіңмен,
Көктен келіп түскендей,
Өзің боп кеттің өзіңмен.

«Не қызмет бар, әже?» деп,
Алдына келіп күлмедің.
Айтқан сөзін мақұлдап,
Құлағыңа ілмедің.

Кім екенін қамқорың
Надандықпен білмедің.
Өлгенше қамын ойлайтын
Шын досыңды кім дедің?

Он жасыңа жеткенше
Доп, асықпен ойнадың.
Жиырмаға жеткенше
Той-тамаша тойладың.

Отыз жасқа жеткенше
Бұғалық тартып бойладың.
Қырыққа жасың жеткенше
Дүниенің қамын ойладың.

Елу жасқа жеткенше
Көп болса да тоймадың.
Махаббатын дүниенің
Алпысқа дейін қоймадың.

Қорықпаған кісіңе
Ықыласпен лақ соймадың.
Тәубе қылып Аллаға,
Нәпсінің көзін оймадың.

Жасындағы әдеттің
Бірде-бірін қоймадың.
Қоймақ түгіл зорладың,
Нашарларды қорладың.

Өшіккенді жығуға,
Кінә қазып орладың.
Көктен сұңқар тұтуға
Жерге тұзақ торладың.

Ауысып кетсе аз нәрсең,
Қобызыңды сарнаттың.
Қарсы тұрып жауызға,
Қай нашарды қорғадың?

Туғаныңда қуанып,
Істеп еді тойыңды.
Есі қалмай мәз болған,
Көрген сайын бойыңды.

Отырғызғанда сүндетке
Тағы да тойын істеді.
Мінгізіп тайға қылған той,
Ойыңа қалай түспеді?

Алып беріп келіншек,
Кірісті тағы тойыңа.

Бар жарарын жапсырған,
Лайық болса бойыңа.

Тәтті түссе қолына:
«Менің жаным, же!» – деген.
Сен тұрғанда басқаға
Есепсіз нәрсе бермеген.

Ақылың болса басыңда,
Түспейді қалай ойыңа?
Ата-ананы ұмытып,
Сорладың, мүмін, сорладың!

Талап қылғын, бауырлар,
Көп күнәні жоюға!
Бәрін қойып, мынаны айт,
Өз басыңда кінәні айт!

Кел, жігіттер, жігіттер,
Өкініп, бармақ тістейік!
Ғафлатпен өткен дүние
Ұйқыда көрген түс дейік!

Ата-ананы ренжітіп,
Отына тозақ түспейік.
Ендігі жерде қамданып,
Мынандай қызмет істейік!

Жылына келген екі айтта,
Сойғыз, тапсаң қойыңды!
Нан берерсің таппасаң,
Ықыласпен бөліп ойыңды.

Бейсенбіде ұмытпа,
Тәңірім берсін тоюды.
Әдет қылма ұмытып,
Құр телміртіп қоюды.

Риза болмай ата-ана,
Жақсылық пенде көрмеген;
Баршасы түсіп ойыңа,
Жүректі қасірет кернеген.

Сын қойма, достар, сөзіме,
Арнап жазған өзіме.
Еске түсіп ата-анам,
Әлім жетіп көзіме.

Әр бейсенбі келгенде
Ата-ананы ойлайық!
Азды-көпті нәрседен
Қайыр қылмай қоймайық.

Болмайды деме бір малды
Алып ұрып соймасаң.
Жарамайды деуші кім,
Шіреп қарын тоймаса?

Құран оқып жұмада,
Екі айттың тойын тойласаң;
Рамазан шариф айында
Күндіз-түні ойласаң.

Бұл қызметті істетпес
Нәпсінің көзін жоймасаң.

Азар етпес сұхбат
Жәһілдікті¹ жоймасаң.

Ата-ана, не қылайын, қалдың кетіп,
Қарызыңнан құтыламын қалай етіп?
Сіздерге тұрмыз қызмет істей алмай,
Кетіпті, шіркін, өмір бекерге өтіп.

Көтерген машақатпен анам ғаріп,
Он күн, тоғыз айда туған барып.
Есепсіз еңбек етіп есі кетіп,
Қырық күнде жан санына кірген барып.

Мейірбан Алладан соң – ата-ана,
Әлінің келгенінше болған пана.
Жар қылып халайыққа қуанышын,
Істеткен бозбалаға шілдеhana.

Істетіп қуанышпен тойларын да,
Жаратқан жылқы, сиыр, қойларын да.
Жұмсаған мал-мүлігін, күш-қуатын,
Қалмапты еш қапалық ойларында,

Перзентін еш ата-ана қалмас бақпай,
Әлпештеп, үкі қосып тұмар тақпай.
Құрғатып, шомылдырып, күндіз-түні
Сүт беріп ақ төсінен, кірпік қақпай.

Аударып ақ қағаздай күндіз-түні,
Кір-кіршік денесінде болдырмаған.
Ұядан ұшыруға балапан ғып,
Жаз ыстыққа, қыс суыққа тоңдырмаған.

¹ Жәһілдік – надандық

Сүйеді бар махаббат жаныменен,
Тапқанда киіндірер сәніменен.
Қуаныш, қорқынышқа қабат кіріп,
Әлдиін қосып айтар әніменен.

Жыласа бесігінде түнде бала,
Емізер ғаріп ана тұра сала.
Сүтіне емшегінің уанбаса,
Жалынар: «Сақтай гөр, – деп, – Хақ Тағала».

Шомылтып күнде неше жылы суға,
Отырса, қарар тағы қуануға.
Ойыны асық, қасық тағы басқа,
Жақсы деп сайман жияр уануға.

Қаз тұрса, қадам басса, есі қалмас,
Басқаны баласынан ойына алмас.
Жүргені, жүгіргені – бәрі қызық,
Баланың қызметіне шаршап, талмас.

Үйретер тілі шықса кәлимань,
Жолдасы ақыреттік, бұл – иманы.
Той жасап сүннет жолын орындауға,
Бес жаста шақырар бір ғұламаны.

Шығын деп шыққан малын есеп етпес,
Барлығын есептесек есеп жетпес.
Біреуі шетке шығып шетінесе,
Еш уақытта ұмытылып естен кетпес.

Алтыдан аяқ басса жетіге өтіп,
Алдағы жақсылықтан үміт етіп:

«Иа, Алла, ғалымдықты нәсіп қыл!» – деп,
Мектепке алып барар дедектетіп.

Жайылған халық аузына бұл – бір ұран,
Қырымға көз жіберер болса қыран.
«Артымда өзім өлсем балам қалып,
Отырса арман жоқ, – деп, – оқып Құран».

Осындай жақсылықтан үміт етіп,
Әр жайға көңіл шіркін тұрар кетіп.
Жас асып он сегізден жігіт болса,
Атаға қызмет етер әлде не етіп?..

Аман боп кәмелетке жетер ме екен,
Қызмет ықыласымен етер ме екен?
Еңбегін ата-ананың жастай еткен,
Адалдық жолыменен өтер ме екен?

Міндеті ата-ананың кәрі-жасқа,
Кісі де жоқ деменіз жастан басқа.
Сексенге жасы келіп селкілдесе,
Лайық ата-анасы ұмытпасқа.
Наданға айтылған сөз кетер босқа,
Жауынның сіңбеуіндей қара тасқа.

Кел, достар, күзетейік өзімізді,
Ашайық ғибратпенен көзімізді!
Алайық аят-хадис мағынасынан,
Назым мен еңбек еткен сөзімізді.

Имамнан Әбу Лайс ¹ бар рауаят,
 «Мухталиф ар-риуаяда» жазыпты хат.
 Төрт кітап жазса «әл-Ғидая» ² назым қылып,
 Бұйрығын әмір мағруф ³ айлаған иад.

Елуі Шишке түскен сахифаның ⁴,
 Отызы Идристе болған оның.
 Түсіпті жиыртасы Ибраһимге,
 Халилі һәм расулы бір Алланың.
 Әлден соң Құран түсті Мұстафаға,
 Тау басында, үңгірінде әл-Ғираның. ⁵

Кәпірлер дінге енбеген тілін алмай,
 Кіргізген уақытында көп қапаға.
 Алланың бәрінде бар тапсырмасы,
 Пенденің мейірбаны – ата-анасы.

Ата-ананың назары – Алла назары,
 Ризасы ата-ананың – Хақ ырзасы.
 Бәрінен сол кітаптың айлап нақыл,
 Кейінгі нұсқаларға қылды ақыл.

¹ Әбу Лайс – Әбу Лайс Наср ибн Мухаммад ас-Самарқанди (һ.ж. 376/986-7 жж. дүниеден озған). Ислам әлемінде аты мәшһүр Орталық Азиядан шыққан дін ғалымы, Абу Ханифа шарифат мектебінің ірі өкілі. Ол шарифат, тәпсір, хадис, тарих, философия саласында бірнеше кітап жазған. Әбу Лайстың «Китаб ал-мабсут», «Китаб аз-зийадат», «Мухталиф ар-риуайа», «Кутуб ат-тафсир», «Сифарат ал-фикх», «Китаб ру'ус ал-маса'ил» атты бірнеше еңбектері бар

² «Әл-Ғидая» – діни кітаптың аты

³ Әмір мағруф – мұсылман парыздары

⁴ Сахифа – Алланың әмірі бар парақшалар. Дәуіт, Мұса, Иса, Мұхаммед пайғамбарларға кітап (Забур, Таурат, Інжіл, Құран) түссе, Ибраһим, Сүлеймен, Идрис, т.б. пайғамбарларға сахифалар, яғни Алланың әмірі бар парақшалар түскен

⁵ Әл-Ғира – алғашқы Құран аяты түскен Нұр тауындағы үңгірдің аты

Құрметте ата-анаңды үлгіменен тірісінде,
Бар болса, бауырларым, басыңда ақыл!
«Құран шығар, құдайы бер ата-анаңа»
Дегенді жәһіл, надан көрмес мақұл.

Істейік қызметін ата-ананың,
Жүріпсіз надандықпен болып ғафыл.
Не қарыз, не парызын білмеуші көп,
Көжектей жаңа жүрген апыл-тапыл.

Мінеки, ей, достарым, қадір дана,
Бір Алла әрбір пендеге болсын пана.
«Әл-Әхқафтың» сүресінде мына аят:
«Уа уассайнәл инсәнә билуәлидәйни ихсана»¹.

Түсіпті құрметі үшін ата-ана,
Оқыңыз ағузыны тамам етіп,
«Қызмет ата-анаңа ет!» дегенін,
Мақсатқа ойыңа алған жет дегенін.

Таппасаң ата-ананың ризалығын,
Талапқа ақыреттің жетпегенің.
Тәңірінің орындамай тапсырмасы,
Болуға беті қара беттегенің.

Тіріде наразы болса ата-анасы,
Дүниеде жақсылықпен кетпегені.
Бағынбай аят, хадис әміріне,
Рахметтен жырақ болып шеттегені.

¹ «Уа уассайнәл инсәнә билуәлидәйни ихсана» – Құран аяты, мағынасы:
«Адамға әке-шешесіне жақсылық етсін деп өсиет еттік, бұйырдық»

Риза қыл ата-анаңды аманыңда,
Дүниеден кетпей тұрған заманыңда.
Арналған жұмақ сарай балаға деп,
Ата-ана тұрар деген табаныңда.

Айтқанын екі қылмай қызмет істе,
Тексерме жақсы менен жаманын да.
Ұжмақ жоқ риза болмай ата-анасы,
Ғибадат қанша істесе амалын да.

Алладан ата-анаға берген асың –
Азығың ақыреттің, жан жолдасың.
Жұмақта әр данасы бір-бір сарай,
Мақшарда сандалғанмен жолығасың.
Болғанда анаң риза, Алла риза,
Жұмаққа қуанышпен кірер басың.

Бір жігіт расулдың ¹ алдына кеп:
«Ата-анамыз, – арыз етті, – ұрсады, – деп».
Расул айтты: «Бір ауыз жауап қатпа,
Тұрса да күнде етіңнен пісіріп жеп.

Құлым деп сатса, болғын оған халал,
Ренжіп жұмысына болма налал.
Жұмсаса мал мен басың разы бол,
Әр түрлі жәбір көрсең залал.

Күнәға сенің үшін батты басы,
Бір сенің амандығың мәддұғасы.
Ауырсаң шыбын жанын құрбан қылған,
Көзінің тыйылмай ағып жасы.

¹ Расул – Мұхаммед пайғамбар

Малыңмен бірге айналғын құрбан болып,
Қайғырып, қасіретке көңіл толып.
Жазылсаң қуанышпен той жасаған,
Басына бақыт құсы тамам қонып.

Кесіп бер қоң етіңнен керек етсе,
Қайтарма, бір нәрсеңді көңілі кетсе.
Махшар күн әркім болар бізбен бірге,
Риза қылып ата-анасын ажал жетсе».

Сұрады тағы біреу сауал етіп:
«Ата-анам қолымда жоқ, кеткен өтіп.
Екенін бұл сияқты жаңа білдім,
Ақысынан құтыламын қалайша етіп?»

Пайғамбар бұлайша деп берді жауап:
«Қабірін зиярат қып ойла тауып.
Айтайын бір жұмысты, ұғынып ал,
Жөнінен көрсетейін түрлі сауап.

Күнінде әр бейсенбі тағам берсең,
Құраннан жоқтатыңыз ғалым көрсең.
Құран шығар, құдайы бер солар үшін,
Ғалымның адаспайсың соңынан ерсең.

Соңында әр намаздың етсең дұға,
Мұнымен тамам болмақ бұл мәддұға.
Ата-анаң қашықта болса-дағы,
Дұғанды қабылдамақ сонда тағы.

Дұғаңнан ата-анаңды тастап кетсең,
Мақсатқа жете алмайсың талап етсең.
Рухын ата-анаңның ырза қылмай,
Дүниеден ажал жетіп өтіп кетсең.

Кәлима тіліңе ауыр өтерінде,
Дүниеден сапар шегіп кетерінде.
Жазылса дәптеріңе хақ болған деп,
Білмессің сасқаныңнан не етерінді».

Расулының Ғабдолла атты сахабасы,
Сіләмнің деп айтады-дүр ол баласы.
Ауырып, нашар жатыр дегенді естіп,
Жиылды Мәдинаның кәрі-жасы.

Қасына расулының отырды өзі,
Тоқтауға таяныпты сөйлер сөзі.
Жатыпты шаһадатқа тілі келмей,
Халықтың назар салып көрді көзі.

Ішінде Хақ расулы жиылған көп,
Неше айтты: «Кәлиманы айтыңыз», – деп.
Ғабдолла неше мәрте етті талап,
Ақыры айта алмайды шамасы кеп.

Біләлға расул Хұдда әмір етіп,
Әйелін алдырады сол жайға ертіп.
«Шақырады расул Алла» дегеннен соң,
Алдына дер уақытта келді жетіп.

«Жарқыным, жолдасың бұл бала жастан,
Сөйлер сөз, қалып отыр ішер астан.
Ғұмырында қайсы түрлі кәсіп еткен,
Баянда, бірде-бірін қалдырмастан.

Себебі кәлимаға тілі келмес,
Шын момын шаһадатты айтпай өлмес.

Жұбайы Алла қосқан болғандықтан,
Болдыңыз бәрімізден сіз мінездес».

Әдеппен ғаріп хатын сөйлейді сөз,
Мөлтілдеп ыстық жасқа толып тұр көз:
«Уақытында Хақ бұйырған орындайтын,
Істемей құлшылықтан бөтен мінез.

Істейтін ғибадатты шаршап, талмай,
Жолына жамандықтың аяқ салмай.
Намаздың жамағатын тәрк етпейтін,
Қайтпайтын барған нашар садақа алмай.

Жері жоқ мінезінде жақпайтұғын,
Маңайын әрбір нашар жақтайтұғын.
Ұнамсыз бір ғайбаты тал бойында –
Дұрыстап ата-анасын бақпайтұғын.

Ер еді жамандыққа жанамайтын,
Бергенін Құдай үшін санамайтын.
Анасын ренжітіп тастаушы еді,
Осы еді бір мінезі жарамайтын».

Көргенін ғаріп хатын айтып өтті,
Тысқары рұқсат алып шығып кетті.
Бұл сөзді бастан-аяқ естіген соң:
«Келсін, – деп, – ата-анасы», – хабар етті.

Расулдың келді алдына ата-анасы,
Бастады расул Алла сөздің басын:
«Сіздерді ренжіткен себебінен,
Тоқталды ғибадат балаңыздың кәлимасы.

Жарқыным, ризалық қыл балаңызға,
Өсірдің қорғалатып панаңызда!
Есіріп туған күні есің қалмай,
Қуанып сыймағансыз қанаңызға.

Өсірдің еркелетіп жасыңыздан,
Тастамай қайда барсаң қасыңыздан.
Ата күші, ана сүті, тәнің, жаның...
Нәрсең жоқ аяп қалған асыңыздан.

Баршасын жиғаныңның еттің сарып,
Бала деп мехнат көрдің ашып-арып.
Еркелеп, еркінсіген күні кетіп,
Нашарлап, міне, осындай болды ғаріп.

Көрсен де зәбір-жапа ризалық қыл,
Тозаққа жандырмаңыз отқа салып!
Жүрсеңіз дүниеде көңілің қалып,
Сау болса берер едім кегінді алып.
Бұл – менің өтінішім, ризалық қыл,
Тозаққа күйдірмеңіз отқа салып!

Ашуды енді ойыңда қалдырмаңыз,
Шаршатып, балаңызды талдырмаңыз!
Алланың, расулдың құрметі үшін
Ибраһим қыл, отқа салып жандырмаңыз!» –

Дегенде ата-анасы ұшып тұрып,
Сөйледі мына сөзді құлдық ұрып:
«Жолыңа ата-ана жаным құрбан,
Шықпаймыз әміріңізден мойын бұрып!

Сіз едіңіз екі дүние базарымыз,
Аумаған жолыңыздан назарымыз!
Балаңа риза бол деп сұрау қойма,
Жоқ еді көрмей қалған азарымыз.

Қолымен, тіліменен азар берген,
Аздырған әйелінің тіліне еріп.
Еске алмай қызметін ата-ананың,
Қатынын, баласымен тәуір көрген.

Суытты көңілімді тілімді алмай,
Сөзіме қапа қылды құлақ салмай.
Ішім суып, жүрекке мұз боп қатқан.
Махшардың майданына барам қалай?

Орынсыз азар беріп қылды қапа,
Көрсетті неше жайда зәбір-жапа.
Тілімді алмайды деп өкпелеме,
Атыңнан мен садақа, хақ Мұстафа!»

Мұны айтып ата-анасы қылды зарлық,
Жұмысы бар да шығар зарығарлық.
«Отын жиып, от қой!» – деп расул Алла
Көзбе-көз сахабаларға қылды жарлық.

Сахабалар отын жиды тұра сала,
Көрген жұрт тұрды бұған қайран қалып.
Ол жиған отынына от жіберіп,
Көтеріліп Ғабдолланы жөнелді алып.

«Ауладан сыртқары аяқ баспаңыздар,
Асығып әрбір істе саспаңыздар.

Бұлардың көзбен көріп кегі бітсін,
Баласын отқа апарып тастасаңыздар!
Қуансын ата-анасы кегін алып,
Жандырып ата-анасы көз алдында,
Тарқатсын бар ашуын мейірі қанып».

Таянды тастауға отқа Ғабдолланы.
Көрген соң шыдай алмай қайнап қаны,
Жүгірді: «Ризамыз!» – деп ата-анасы,
Кеудеден шыға жаздап шыбын жаны.

Бұл іске тұра алмады сабыр қылып,
Жаратқан мейірбан ғып ата-ананы.
«Ризамыз, ризамыз» деп айтқан заман
Ғабдолла айта берді кәлиманы.

Шаһадат кәлимасын жария қылып,
Қоштасып ата-анамен шықты жаны.
Дүниеде ата-анасыз пенде бар ма,
Надандық – қызметін ұмытқаны.
Шығарма жаныңыздан ата-ананы,
Хақ білген мұсылмандар бір Алланы!

Ер-әйел, ескерткенім кәрі-жасқа,
Қалмайды өлім келмей әрбір басқа.
Уақыт бұл, ақыреттің қамын ойла,
Мәз болма киген киім, ішкен асқа!

Бейсенбі тамам болса батып күні,
Жұманың шарапаты кірер түні.
Оқылып ақшам намаз тамамдалса,
Істеуге кірісіңіз енді мұны.

Аллаға құлшылық қыл, айла тағат,
Бір күні жетер қуып тағдыр-сағат.
Мейірбан ата-анаңды есіңе алып,
Нәпілге кірісіңіз екі рекағат.

Жолынан бұл қызметтің қатардар бол,
Ұғынар насихатты зейіні мол.
Екі бас нәпіл намаз оқимын деп,
Қағарсың құлағыңды көтеріп қол.

Әлден соң субханәкә ағузыны,
Оқитын намазыңа күндіз-түні.
Арна, қыл құпиямен тамам болмақ,
Жүрмесін жария болып шығып үні.

Ықыласпен еткен еңбек кетпегей бос,
Ұғынар зейін қойып тыңдаған дос.
Бір мәрте фатиханы оқыған соң,
Бес мәрте «Аятул күрсіні» оқы.

Жалығып жаңылмаңыз болып еден,
Дүниелік келтірме ойға әңгімеден.
«Аятул күрсіні» оқып тәмамдасаң,
Екі «Құл ағузыны»¹ оқы бес мәртеден.

Оқылар осы тәртіппен екінші бас,
Көзіңнен сорғаласын егіліп жас.
Ат-Тахият, салауатпен һәм дұға,
Сәлеммен тамам айла, дін қарындас.

¹ «Құл ағузыны» – Құранның «Фалақ» және «Нас» сүресі

Атаңа, анаңменен жаның ашып,
Хақынан құтылуға айлап ықылас.

Он бес жол «астағфир Алла»¹ деңіз,
Сияқты сауабы бар дария-теңіз.
Салауат расулға айтып он бес,
Мейірбан ата-ананың қамын жеңіз.

Сауабын бағыштаңыз ата-анаға,
Болған соң қол көтеріп батаңызға.
Тапсаңыз ата-ананың ризалығын,
Кафарат² болар әрбір қатаңызға.

Көрсеңіз бұл тәртіппен қызмет етіп,
Ата-анаң риза болмай кетсе де өтіп,
Жарылқар баршыңызды фазылы бірлән,
Жұмақтан орын берер мекен етіп.

Жазылған насихатқа сал көзінді,
Шарғыға муафиқ қыл әр сөзінді.
Жаратқан қабылдаса еңбегінді,
Жарылқар ата-ананды һәм өзінді.

Етіңнен ренжіме алса кесіп,
Жексе де қапа болма мұрның тесіп.
Берер Хақ бергенінді қазынасынан,
Малыңмен көгерерсің, басың өсіп.

Атаңа, анаңменен қызмет қылсаң,
Жегізер ойыңда жоқ жерден нәсіп.
Жаратқан жәрдеміңе мәгер алса,
Болмай ма берекелі еткен кәсіп?

¹ «Астағфир Алла» – дұға, мағынасы: «Кешірі, Алла»

² Кафарат – кешірім

«Үмметім ата-анасын риза қылған,
Жұмаққа кірер, – деген, – бірге ілесіп».

Ата-анаң ризалығын таппағанда,
Құрметін аяғыңмен таптағанда,
Басына бір қатыра¹ тамбай кетер,
Жер жүзін дариядай рахмат қаптағанда.

Тапсырған Хақ расулы әлденеше,
Жұмақ жоқ болмаса ырза әке-шеше.
Дұға қыл, Құдай берсе солар үшін,
Күнінде жұманың яки кеште.

Күтетін, құрметтейтін, бағатын да,
Жаранып қызметпен жағатын да.
Ата-анаң мейірбаның болсын, бауыр,
Жұманың жиырма төрт сағатында.

Себебі тұрар келіп есігіңе,
Түскеннен қамқор болған бесігіңе.
Өлсе рухы, тіріде қамыңды ойлар,
Кіргенше лақат атты тесігіңе.

Расулдың хадисінен көріп көзім,
Сөйледім риза болмай өзіме-өзім.
Қызмет ата-анама етпедім деп,
Мойындап кемдігіме айтқан сөзім.

Дайынмын қызметіне қалған жерде,
Жалқаулық қалдырылса бұл мінезім.
Не қылсам ықтиярым өзімде бар,
Ғанибет тіршілікте жүрген кезім.

¹ Қатыра (араб.) – тамшы, түйір

Қызмет қыл ата-анаң Алладан соң,
Бар болса басыңызда сана-сезім!
Риза қыл ата-анаңды тірі болса,
Жақсы емес көкірегінде кірі болса.

Құлағын бұл кеңеске салмай болмас,
Ата-ана Алладан соң бірі болса.
Айырылса тіріліктің дәулетінен,
Алдымда тұрар дайын қорған тезім.

Егер де болса ата-анаң өліп кеткен,
Жоғарғыдай қызмет істе баян еткен.
Қайда қалдым деме, арман қылма,
Мақсұтқа бұл қызметпен әркім жеткен.

Анаңыз риза болса атаменен,
Кафарат айыбыңа, қатаменен.
Дүниеде, ақыретте жүзің жарық,
Деген «Ер көгерер батаменен».

Егер де ашуланса ата-ана,
Ол қылғаныңа ашуланар Алла және.
Боламыз махшар күні қандай халде,
Болмаса Жаратқаным өзі пана?

Көрінді айдан анық надандығым,
Жоқ екен ойлап тұрсам адамдығым.
Қайыр қылсаң, мырзалық, соларға қыл,
Таршылық жойылар һәм сараңдығың.

САДАҚАҒА ҚЫСҚАША ТҮСІНІК

Құдайға құл, Мұхаммедке үммет болсаң,
Ықыласпен фарыз, уәжіп, істе сүннет.
Намаз, ораза, зекет, қажы болып
Жұмаққа кіремін деп қылғай міндет.
Зекетсіз жиған мүлкің болмас халал,
Шариғат қатты айтады деп болма алаң.
Намаз, ораза, зекет, қажы қайырларың
Орнына пайда қылу болар залал.
Қажылар арып-ашып сапар етер,
Зиярат қызметін таңмен өтер.
Зекетсіз малдан еткен қайырларың
Бірінен пайда болмас, босқа кетер.
Келерсіз қажы деген атақ алып,
Қоржынға зәмзәм, құрма, тасбих салып.
«Мекеге пәленшекең барды...» деген
Атақтан дүниедегі пайдаланып.
Мал мен пұл қайыр қылсаң нығмет, шәріп,
Жайылып әркімдерге кетсе тарап.
Әуелде зекет ада болмаған соң,
Нәжәстән үлестіріп қылдың харап.
Шүбәлі дүние жинап, зекет бермей,
Имамдар жазған пәтуә, тіліне ермей.
Қабірде жылан-шаян болып шығар,
Ойлама кетемін деп мұны көрмей.
Бір адам зекет бермей өмірі өтсе,
Мүлкінен һар тарапқа тарап кетер.
Айналар қалалдыққа әуел ақыр,
Есептен бүгін келіп зекет етсе.
Ойланса өткен күнін жадына алып,
Кеткенін естен шығып еске салып.

Өтеліп қаза болған намаз исбат,
Кетпекші кеткен малы тазаланып.
Жүріңіз зекет беріп, оқып намаз!
Құр қойма сұраушыны пұлым аз деп.
Қажы қыл, күшің жетсе Мекке барып,
Оразаны уақытында тұтыңыздар!
Бұл әмірін кей азамат істеп өтер,
Дүниеден тәрк қылмай өтіп кетер.
Көргізбей азап қабір, қысап сауал.
Ұжмаққа кіргіз деп жол көрсетер.
Оқып көр таяу тұрған дәлелдерін,
Расулдың хадисімен баян етер.
Еш кітап дүниеге демейді алдан,
Пайда жоқ зекет бермей жиған малдан.
Нан берсең бір жапырақ, жұтым сусын,
Жинаған болсаң аууал (адал) малды халалдан.
Жегенге, жегізгенге рахмет жауар,
Шүбәлі, ләззәтлі артық жая-жалдан.
Міне, осы парыздары баяндалған,
Қашаннан мұсылманға аяндалған.
Оразада пітір беру, құрбан шалу,
Уәжіп боп бұрыннан нақ мирас қалған.
Әркімді әр нәрсемен алдандырып,
Ешкімге опа қылмай өттің, жалған.
Жабырқап қапас үшін опасыздың,
Аяғы болды мынау құр сандалған.
Құтылып кісі хақысынан тәубе қылып,
Сапардың қамын ойла ыңғайланып.
Жаратқанға жалынайық күндіз-түні
Мұны істер ер боп туып, ғибрат алған.
Қайыр не, садақа не, сауап не деп,
Берсін сауал сұраса жауап не деп?

Мағынасынан баршасының тексеріп біл,
Ойлама мұны бекер әңгіме деп.
Садақа жақсы дейміз қайыр деген,
Білмейміз сөз екенін бұл не деген.
Шығар деп жақсы жұмыс ойланамыз,
Бой салмай, босаң ұстап болдық еден.
Қайырымен садақадан сауап өніп,
Намаңа жазылады «зор зайыр» деген.
Сараңға соқыр қойша ере берме,
Әр нәрсенің арасын айыр деген.
Жұмсасаң малдың күшін, тәннің күшін,
Деп істе Жаратқанның ырзасы үшін.
Ниетсіз еш ғибадат қабыл емес,
Пәнданың хақтан басқа білмейді ісін.
Жатады садақаға әр түрлі зат,
Жақсылық неше түрлі қайыр, қайрат.
Алланың хақың үшін бергеніңе,
Әуелден жазылыпты «сауап» деген ат.
Әр нәрсе хабарлайын хабарлансаң,
Қайтейін ұғына алмай ғафыл қалсаң?!
Жатады садақаға барабар,
Кісіні жөн сұраған жолға салсаң.
Сөйлеуге тілі келмес болса кісі,
Басқамен сөйлесетін болып ісі,
Анықтап ойға алғанын айтып берсең,
Бұ-дағы садақаның бір белгісі.
Болса да үлкен, кіші, бала, әйел,
Жаныңның істе ертерек тәрбиятын.
Айтсаңыз тәсбих¹, таһлил² ықылас бірлән
Айтады «садақа» деп мұның атын.

¹ Тәсбих – «Субхан Алла» яғни, «Алла пәк» деп айту

² Таһлил – «Лә иләһә илла Алла» яғни, «Алладан басқа тәңір жоқ» деп айту

Басқаға кете ме деп көңілім ауып,
Қала ма деп көңілім ауса күнә тауып,
Некелі әйеліңе жақындассаң,
Бармақтан жаман ойға қылып қауіп,
Санына садақаның бұ да жатар
Кәделі садақамен болар қатар.
Халқым көп естімеген мыңнан бірін,
Өркімді-ақ тыңдағанда таңырқатар.
Әйелдер қайырмасын ердің бетін,
Әйел қолы биені идіретін.
Бие мысал исінер шал нәрсеге,
Болады кей еркектің көңілі шетін.
Көңілі ауып піріңнің қалмасын деп,
Бұлайша келді кезек ескертетін.
Кітаптың тәржімасы мұның бәрі,
Не қылсын күлкі сөзді біздей кәрі?
Айырып кінә тауып араларын,
Кітаптың айтқан сөзі – дертке дәрі.
Қай жайда сөйлегенде әйел заты,
Аятпен хабар беріп айтады атын
Әсия, Мариам, Хадишаның
Тапсір менен баяндаған зат сипатын.
Төртінші ол Фатима Расул қызы,
Бұларға тең болмайды басқа қатын.
Хадиша, Фатимамен бұл қасиетті
Ерінің істеп тапты тәрбиятын.
Шағым жоқ шарифатта деген хадис,
Бұл сөзде нәрсе бар ма ойланбайтын?
Өкініп өткен іске тәубе қылып,
Нәпсіні болды уақыт тоқтататын.
Жүгінсе екі кісі келіп өзі,
Шын болсын, әділ болып сөйлер сөзі.

Әділдің білгенінше істеу керек,
Тұрғанда екеуінің көзбе-көзі.
Жүктерін біреу жатса көтере алмай,
Көлікке біреу жатса міне де алмай,
Болады садақадан көмектесу,
Пікірдің басқа түрін ойыңа алмай.
Мүләйім, майда болса сөйлер сөзің,
Түспесін шүбәлі іске әсілі көзің.
Бұ-дағы садақадан табылады,
Сауаптан аяймысың өзіңе-өзің?
Барсаңыз ертелі-кеш жамағатқа,
Жаяу бар, күшің жетсе, мінбе атқа.
Топырақ табаныңның астындағы
Жол бермес қорған болып залалдыққа.
Сенімді кітаптарда баяндады
Бұ-дағы жатады деп садақаға.
Халалдан әһлі әуләт ырзық жесе,
Қанағат бергеніне шүкір десе,
Мұсылман кісілерге кездескенде,
Майда тіл, жұмсақ жүзбен күлімдесе,
Сан жетпес есебінде есептесе,
Ғалымдар оқушыға сабақ берсе,
Берерін Алла білер неше есе.
Халық үшін дүниесімен қаздырса арық.
Су іше мақұлықтар болып қарық,
Шығарса шөлден құдық бұл ниетпен
Су ішсін деп кімге керек қылмас парық?
Алланың ырзасы үшін мешіт салса,
Артында өлгенінде құран қалса,
Тақуа, иә, болса бала қалып,
Әрдайым дұға қылып, ойына алса.
Айтсаңыз пайғамбардың салауатын,
Үмбәтің істеп өткен тәрбиатын.

Бұ-дағы садақадан саналады
Сауабы намазыңызға жазылатын.
Зәру боп айғыр, бура қошқар, теке,
Қалмасын аты айтылмай бұқа жеке.
Ұрғашы мал әкел серігі үшін,
Жібер деп тілек етсе пәленшеке.
Бермесен ауыртасың оның ішін,
Бере бер, аямайық қуат-күшін.
Санына садақаның қосылады
Бергенің мұсылманның қажеті үшін.
Құдыққа су алсын деп қойсаң қауға,
Түсінер түсіндірсең дені сауға.
Сауабы садақаға бұ да жатар,
Көнбеңіз берме деген нәпсі жауға.
Расулдың хадисінде былай дейді,
Тапсырып үш нәрсені айтып еді:
Біреуі – қарыздарға көмектес деп.
Мүбәрак лафсы бірлән қабар бер деп.
Мінеки, тапсырманың екіншісі:
Болса егер әйел алмақ қай бір кісі,
Көмектес әлің келсе ықыласыңмен
Кездесе қиын, оңай әр түрлі іс.
Тың жерге үшіншісі дақыл салса,
Егінін жиып алып пайдаланса.
Жүргенде орып байлап қырманға айдап,
Керек қой қаншалары жерде қалса,
Құрт-құмырсқа, қарға-торғай, қаз бен тауық
Теріп жеп, біріне шекіп қорек алса.
Жатады садақаға мұның бәрі,
Бұл істен хабардар болсын жас пен кәрі.
Өнеді садақадан деді сауап,
Айтпалық: қажет емес мұның бәрі.

Біреудің көлігіне жүгін салса,
Таныстап жүк егесі рақаттанса,
Санына садақаның бұ да кірер,
Ерлерге осы жетер ғибрат алса.
Дүниеде қайыр қылсаң дүние шашып,
Өзіңнің өз жаныңа жаның ашып,
Қайырдың орнын тауып орындасаң,
Құтылар жұмақ сенен қайда қашып?
Сауап жи, әрбір заттың басын құрап!
Орынсыз дүние шашып қылма сырап!
Қажетті асылыңнан сен айырылып,
Біреуден өзің жүрме дүние сұрап.
Ғалымдар мұны жазған өтті ертерек
Тілге қарап түсінуге білім керек.
Ниет қыл ырзалығын Жаратқанның,
Төркі ғой, түсінерсің болсаң зерек.
Болса егер адамда наразылық,
Ойлама болмайды деп мұндай қылық.
Бұ-дағы садақадан табылады
Істетсе бір-біріне ырзашылық.
Мұндай іс деп ойлама, қайдан шықты,
Досыңнан болар деген жауың мықты.
Ақырдың уағында таянғанда,
Іс болмас тиянақты, тыңғылықты.
Пайғамбар мұндай іске кез болғанда,
Орнатқан табыстырып татулықты.
Жау қылып жауықтырар бүгінгі адам
Ол сенен боп кетті ғой қалай мықты?
Мұндайда өнер керек қай бір кісі,
Жігіттің деп ойлайды өнерлісі.
Алдаумен арыстанды жарға жықты,
Түлкіден айнымайды қылған ісі.

Мына сөзден, ойласа, артығырақ,
Межеге соқпас па екен арты бірақ?
Түлкі мен арыстанды баяндайын,
Күшім жетсе баяндаудан аянбайын.
Қан түскен аяғына кәрі тарлан
Демалып, сылти басып аяндайын.
Ішінен қырық мысал алынған деп,
Мәнісін сұрақ қойса баяндайын.
Арыстан іздеді ауқат қарны да ашып,
Ақырып күшін жиды, топырақ шашып.
Шошынып арыстанның ауазынан
Таяудан бара жатыр киік қашып.
Киікті құды арыстан тамақ үшін,
Аралап тоғай, қамыс, өзен ішін.
Керек боп жылы тоят батырыңа,
Салыпты жүгірістің барлық күшін.
Киіктің денесін тер кетті жуып,
Арыстан келе жатыр қалмай қуып.
Жер таппай паналатар шыбын жанды,
Азды үміт тірліктен іші суып,
Киіктің іші толды қайғы-зарға.
Деп жылап өз тілімен Жаратқанға:
«Бір себеп кездестір, – деп, – құтыларға.
Қолына арыстанның мәгер түссем,
Көзімді ояды-ау, – деп, – қара қарға».
Арыстан енді таянып келген шақта
Кез болды түпсіз шыңырау терең жарға.
Секіріп терең жардан атты киік,
Секірді бар күшімен қатты киік.
Ілекті ар жағына зорға барып,
Құтылып, қуанышқа батты киік.
Арыстан қауіп қылып қалды тоқтап,
Ұстатпай киік болды көзге күйік.

Лаж жоқ тоқтамасқа арыстанға,
Ол сайдың түбі шыңырау, жары биік.
Сол шақта түлкі келді арыстанға:
«Жете алмай қалдың-ау, – деп, – антұрғанға.
Өмірде жаудан бетің қайтпап еді,
Өлген мен қарамаушы ең жығылғанға.
Киікті қоя беріп жардан қорқып,
Қалдың-ау таба болып дос-дұшпанға. –
Шамалы арыстанға басын иген, –
Бұл хабар тарайды-ау барлық жанға».
Бармағын түлкі тістеп, басын шайқап,
Шапалақтап өзін-өзі ұрды санға.
Арыстан мынаны естіп ашуланды,
Жалтырап екі көзі оттай жанды.
Шегініп кейінірек шетке шығып,
Қарғуға терең жардан ыңғайланды.
Жете алмай ар жағына ауыр дене,
Түбіне жардың құлап домаланды.
Үзіліп омыртқасы жаны шықты,
Мұрнынан бұрқ-бұрқ етіп қаны шықты.
Қулар көп басы жоқ, түлкі іспетті,
Талайды алдап жүріп жарға жықты.
Аһуалын әр заманның тану керек,
Ұрдажық қоя тұрып мықтылықты.
Қасына арыстанның түлкі барып,
Жылады: «Сұлтаным, – деп, – болған ғаріп».
Қандары жылы сумен жуылсын деп,
Талтайып, танауына қойды сарып.
«Осындай нағыз соғым болмағаннан,
Қор болып жүдедім, – деп, – ашып-арып».
Басқа етін іші кепсе бүлдірер деп,
Алдымен жіберді шабын жарып.
Түлкінің еткен ісі арыстанға,

Ұқсар деп айта алмаймын барлық жанға.
Өлген соң танауына сарығаны,
Өштікпен қуанғаны жығылғанға,
Ауқатқа барлық етін жиып алған,
Жата ма жылағаны қайғы ұрғанға?
Түлкіге кей жігіттің мінезі ұқсас,
Болмайтын адам сеніп антұрғанда.
Қуанды киік пақыр аман өтіп,
Түбіне арыстанның түлкі жетіп,
Жыл бойы етін жепті ауқат етіп.
Малданып қиқар тілін қыздырманың,
Жүрмеңіз қулығына еріп кетіп.
Қауіпті ер басына күн туғанда,
Бір даңнан жібереді жетелетіп.
Түлкінің арыстанға еткен қызметі деп,
Кете берсе жұқа шаптан бір күн шетіп.
Алдың – жар, жан-жағың – жау, артыңда – дау,
Басарсың аяғыңды жерге нетіп?
Әр заманның ахуалын таныңыз деп,
Еңбек еттік, азырақ тіл тербетіп.

АУЫЛДАС, ЖОЛДАС БОЛМАҢЫЗ...

Іштен туған қояншық
Жазылмайтын емменен.
Жүре келіп жын соқса,
Жазылар, бәлкім, демменен.
Тоқым салсаң тұлпар-ақ,
Семірсе мәстек жемменен.
Ауылдас, жолдас болмаңыз
Ақылсыз туған кемменен.
Басыңа мүшкіл іс түссе,
Азаматпен ақылдас.
Ашылады көңілің,
Жақсыменен қоссаң бас.
Танып алар данышпан
Жатса жерде гауһар тас.
Ақымақтан аулақ қаш,
Даналарға жақындас!
Пейілі сараң наданның
Басынан тұман айырылмас.
Сақы, жомарт, саңлағым
Сарқылса да тарылмас.
Басына бақыт қонса да,
Ісіп-кеуіп жарылмас.

МЫРЗАҚҰЛДЫҢ ТЕРМЕСІ

Терме ғып сөзді жазайын,
Тыңдап көрші, ағайын.
Жетпіс бестен жас асып,
Көрдің ғой заман талайын.
Бар болса іште қилы сөз,
Көрер болса екі көз,
Қағазға жазып қарайын.
Жақсы сөз жазсам қағазға,
Кіргізер ме екен бір Алла
Жұмақтың жақсы сарайын?!
Рұқсат етсе бір Құдай,
Іркілмей кіріп барайын.
Кіргіз деп жұмақ ішіне
Өзінен тілеп қалайын.
Кешір деп өзің сұрайын,
Күнәнің істеп талайын.
Есіме түсіп қылған іс,
Бәрі жалған болған іс.
Кешірет ме екен бір Алла,
Жалынып енді жылайын!
Тауфиқ берсе бір Алла,
Шариғат жолын қылайын.
Ырзамын, Алла, өзіңе,
Бергеніңе қанағат,
Шүкірлік етіп тұрайын.
Кел, Мырзақұл, қағаз жаз!
Оң қолыңа қалам ал,
Осы сөзге құлақ салып,
Тыңдап көрші, ағайын!
Көрдің ғой заман талайын,
Көрер болса екі көз.

Жақсы сөз жазсам қағазға,
Жұмақтың жақсы сарайын.
Өтеді екен бірі қалмай,
Бұл жалғаннан барша халық.
Білгенімді мен айтайын,
Тыңда, нұсқа еске алып.
Әрбір адам өліп жатыр,
Жерге апарып көміп жатыр,
Көріп жүрміз мұны анық.
Біз де сондай болармыз,
Жер астына кіреміз,
Құтылармыз қайда барып?
Жақсы пенде жүреді екен
Қаруларын сайлап алып.
Ықыласпен намаз оқып,
Басқа сәлде байлап алып.
Өлген күні жатады екен
Мұнан артық жайға барып.
Жүре көрме, кел, ағайын,
Қияметтен ғапыл қалып.
Имандының өлген күні
Жатқан жері болар жарық.
Құр қалмайық жақсылықтан,
Сауап істеп басқа барып.
Имансызды қояды екен
Жанып тұрған отқа салып.
Өлген күні бұл анық,
Мен айтпаймын, кітап айтад,
Осылардың болуы анық.
Құлшылық қыл, кел, мұсылман,
Осы айтылған сөзге нанып.
Ораза тұт, намаз оқы,
Бір Құдайды есіңе алып!

Жүре көрме осы уақытта
Қияметтен ғапыл қалып.
Мұсылмандық жазған сөзім,
Осы уақытта еске алып.
Ақымақ болып біздің халық,
Намаз оқып, ораза тұтып,
Қоймасын деп отқа салып.
Кел, мұсылман жарандар,
Бұл сөзді тыңдап қараңдар!
Өлшеулі демің таусылса,
Ғұмырды ажал тамамдар.
Қайда кетті өлмесе,
Бұрынғы жүрген адамдар?
Ойлап қара осыны,
Мұсылман пенде, санаң бар.
Ойламайды еш нәрсе
Ақылы жоқ надандар.
Өлеміз анық бір күні,
Өлмеске қандай шамаң бар?!
Қорықпайды Құдайдан
Бағзы бір надандар.
Айтқаныңды жек көріп,
Өзіңді қайта жамандар.
Тыңдаушыға айтамын,
Тыңдамаса қайтемін?
Мұнан басқа алдыда
Болатұғын заман бар.
Сол заманда болатын
Неше түрлі жаман бар.
Құлшылық қыл Құдайға
Өлмей тұрып, жарандар!
Дүнияға келген ғой
Түрлі-түрлі адамдар.

Намаз не оразасы жоқ,
Өзінде жақсы ісі жоқ.
Айтқан сөзді ұқпайды,
Толып жатыр надандар.
Кел, мұсылман, тұр, халық!
Болатын қандай заман бар?
Кел, мұсылман халайық,
Бұл сөзге құлақ салайық!
Құлшылық істеп жалғанда,
Қияметке барайық.
Жұмақ пен дозақ бар деген,
Айтқанына нанайық.
Ақымақ боп адаспай,
Иман іздеп табайық.
Қабыл қылса Құдайым,
Бұйрықты ісін қылайық.
Құлшылық қыл Аллаға,
Мұсылманға лайық.
Сақта деп өзің дозақтан,
Жалынып Хаққа жылайық.
Кел, мұсылман қазағым,
Осы бір сөзді жазамын.
Ықыласпен тыңдап көр,
Дін қарындас, шырағым!
Көрсетпе, Алла, пендеңе
Қияметтің азабын!
Жаратты бір Құдай
Кәпірлер үшін дозағын.
Мұсылман үшін жаратқан
Сегіз пейіш жұмағын.
Кіргіз деп жұмақ ішіне,
Алладан тілеп тұрамын.
Осылай тілек тілеңдер,

Мұсылман пенде, шырағым!
Кел, мұсылман туысқан,
Дініміз біздің ислам.
Шын мұсылман болады
Ислам жолын білген жан.
Екі дүниеде қор болмас
Ислам дінін тұтқан жан.
Қор болады мақшарда,
Ислам дінін тұтпаған.
Исламда бар бес парыз,
Мойнымызда бұл қарыз.
Қандай болар жалғанда,
Қарызынан құтылған.
Осы сөзді құп тыңдап,
Намаз оқы, мұсылман!

СЕНІМ

(Авторы беймәлім)

Раббым, ортағы жоқ патша өзің,
Әуелден бізге дәулет хаттап сөзің.
«Әләсту бирәббикум»¹ дегеннен-ақ,
Бізді мүмин, муаххид² көрдің өзің.

Біз сенсіз не болмақшы рух едік,
Өзіңнің ирадаңмен «бәла»³ дедің.
Уахидат⁴ теңізінде ғарық,
Жолықтық қазынаңа айтса нелік.

Жараттың әһлі таухид⁵, сансыз шүкір,
Пендең көп бізден басқа қылсаң пікір,
Және берген Пайғамбар өз хабибың,
Үйреніп содан сізді қылдық зікір.

Достыңа болдық үмбет һәм сайлаған,
Жолыңа жаным пида тұра айдаған.
Өзің ахад,⁶ самадсың,⁷ мен құлыңмын,
Қалбым болар мәсрур⁸ сені ойлаған.

Мұхаммед аты мұнда Ахмад сонда,
Ғажап хикмат құдіретің, хұдауанда!
Мекен, заман, жер мен көк, ғарыш, күрсі,
Харакат, сана, жоқтан жаралғанда.

¹ «Әләсту бирәббикум» Құран аяты, мағынасы – Раббыларың емеспін бе?

² Муаххид (араб.) – Алланы Бір деп танушы момын

³ Өзіңнің ирадаңмен «бәла» дедің – Өзінің қалауыңмен «иә» дедің

⁴ Уахидат – Алланы Бір деп білу ілімін ұқтыратын діни термин

⁵ Әһлі таухид – Алланы Бір деп білетін момындар қауымы

⁶ Ахад – Бір, Алланың 99 есімінің бірі

⁷ Самад – Мәңгі, Алланың есімі

⁸ Мәсрур (араб.) – қуанышты

Әр нәрсе ғауам сарып еттің хұда,
Өзіңнің зат пәгің бар басқа жұда.
Рухты жаратқан соң: «Мен кім?» – дедің,
«Ана ғабділ Уаһһаб»,¹ – деді, ғажап, бұ да.

Ғабдыға Уаһһаб² қылды сұрақ,
Рух жауап бермекке ұмтылды ұнап.
«Мен – ғабды, сен – Уаһһаб», – деп жауап берді,
Қуандық естіген соң біз де соны-ақ.

Ғабділік – мүлік-дүр мауласына³
Тағат қылмақ уәжіп-дүр құл басына.
Құлына тілегенін иба қылар,
Уаһһаб сол – жеткізбекші қазынасына.

Сұра деп әмір қылды мұратыңды,
Білдір деді есіміңмен өз жадыңды.
«Уа ғалләмәкә мә лам тақуну тағламу»⁴
Үйретті рухына сөйтіп дінді.

Болмады еш арада,
Пенделерге еш нәрсе жоқ мұбада.⁵
Рух пен Тәңір ісі жалғыз еді,
Бұл халуат⁶ майданында етті риза.

Бұл халде жүз миллион жылдай тұрды,
Бір сұмға орын бер деп әмір қылды.
«Маспахұл ғаззат»⁷ деген бір жай жасап,
Кәйфияттан, ғабдияттан⁸ сабақ берді.

¹ «Ана ғабділ Уаһһаб» – Мен Алланың құлымын

² Ғабдыға Уаһһаб – Құлға Алла (Уаһһаб – Беруші, сыйлаушы деген Алла есімі)

³ Ғабділік – мүлік-дүр мауласына – Құлшылық – Иесіне берілгендік

⁴ «Уа ғалләмәкә мә лам тақуну тағламу» Құран аяты, мағынасы – Сендерге білмегендеріңді үйреткен жоқ па

⁵ Мұбада (ар.т.) – басында

⁶ Халуат (ар.т.) – Иманның күштілігін сезінген хал

⁷ «Маспахұл ғаззат» – о дүниедегі ұлықтар мекені

⁸ Кәйфияттан, ғабдияттан – Құлшылықтан және оның қалай орындалатынынан

Орнатты Мұхаммедтің нұрын және,
Хандәліға¹ рух кіріп етті жаңа.
Алла есімін екі мың жыл зікір етті,
Не деп бахсы² қылмақшы бұған дана?

Сол түрмен мың бір есімін қылды зікір.
Үмбетпіз сахибына³, сансыз шүкір.
«Қаһһар»⁴ деген атына жеткен кезде
Қауыптан қатты терлеп, етті пікір.

Ханделден нұр тамшылап шықты тысқа,
Қысылған терден заһир⁵ болды нұсқа.
Әнбиалар рухы содан бітті,
Кітаптан көрінген біз байғұсқа.

Есіміне «Ғаділ» деген жеткен кезде,
Мағынасы фазыл ғазым тағы да өзге
Мұхаммедтің рухы қылды пікір,
Ғаділ, батин⁶ сырына, уақиф⁷ сөзге.

Мағынада рухымыз көрші нұрға
Ұшыратқан хамид биғад⁸ мұндай сырға.
Уахидат, афғал сифат⁹ затқа инанбақ,
Ғарыптық дәрежесі білген құлға.

Жадымда, жаны бірге үмметінің
Миллат пенен жолындамыз сүннетінің.

¹ Хандәліға – топырақтан жасалған денеге

² Бахсы – жіберілуші

³ Сахибына – досына, яғни Пайғамбарына

⁴ «Қаһһар» – Қаһарлы, ашуы қатты, Алланың есімі

⁵ Заһир – сыртқы

⁶ Батин – ішкі

⁷ Уақиф – тұрақты, уәделі

⁸ Хамид биғад – Алланы шексіз көп мақтаушы

⁹ Афғал сифат – Алланың іс жасап тұрған сипаттары

«Лақад жа-әкум расул мин әнфусикум»,¹
Қарашы тамашасын құдіретінің.

Алласыз маужид² болған нәрсе бар ма?
Бұл хикмет мағлұм шығар ағаларға.
Себепсіз ешбір нәрсе жаралмаған,
Мисыз бас, ойсыз құлақ ұға алар ма?

Адамзат, өзің айтшы, қайдан келген?
Сұрайын дей алмайсың пәлендерден.
«Инни жағилун фил арди халифатан»³
Жаралған соң әмірмен атаң жерден.

Берілген әр рухқа хандел басқа,
Рухы Мұхаммедтің тұрды баста.
Мұхаммед хандәлінің қасындамыз,
Білсін деп жаздым хабар күллі ан-насқа.⁴

Мұхаммед рухынан болды бәрі,
Негізгі біздің нәби – сөздің нәрі.
Нұрынан қанша жақсы пайда болды,
Не жолмен қуанбаймыз үмметтері?

* * *

Біреулер тірісінде болар дүрдей,
Соқтығар көрінгенге тыныш жүрмей.
Өз басын өзгелерден артық санап,
Жүреді нашарларды көзге ілмей.

¹ «Лақад жа-әкум расул мин әнфусикум» Құран аяты – Сендерге өз іштеріңнен шыққан пайғамбар келген жоқ па?

² Маужид – жоқтан бар болған

³ «Инни жағилун фил арди халифатан» Құран аяты, мағынасы – Мен жерде өзімнің ізбасарымды (халиф, бұл жерде адамзатты меңзеп тұр) жасаймын

⁴ Ан-насқа – адамдарға

Анадан тумағандай, я өлместей,
Деп жүрер өзін-өзі етіп зілдей.
Осындай асқақтаған артық жандар,
Өлгенде кетсе екен көрге кірмей!

Жетіп кеп мылқау ажал «Жүр!» дегенде,
Тартынып қалса екен оған жүрмей.
Көрініп өлгенде де артықтығы,
Көрде де жатса екен сасып, шірімей.

Ол-дағы арттан шығып көрге кірсе,
Несі артық, басқалармен болды бірдей.
Ол егер рас жақсы адам болса,
Жүре ме осыларды ойлап білмей?

Халық мақтар жақсы адамды өзі тауып,
Пайдалы болса егер ай мен күндей.
Кей надан өзін санар игі жақсы,
Болады шаппай жүйрік, берік мінбей.

Кейбіреу сүйенеді бабасына,
Кейбіреу сүйенеді баласына.
Кейбіреу бір анадан көп боп өсіп,
Сүйінер соған сыймай қанасына.

Кейбіреу батылдығына сүйенеді,
Көбейген көңілі толып қанасына.
Кейбіреу басына аз бақыт қонса,
Шіреніп, сыймай тасар шарасына.

Кейбіреу бір мықтыға қолы жетсе,
Сүйенер соған берген парасына.
Сенген соң өзінде жоқ өзге күшке,
Орынсыз қолдар тиер жағасына.

Мақшарда сұрақ-сауал болған күні
Қарамас оның ата-анасына.
Адамды ақылды деп сонда айтамыз,
Іс қылса лайықты шамасына.

Мықты емес, болар кәміл ісіне мықты,
Сүрінсе, ісінен өтпей мінді мықты.
Құдайсыз басқа күшке сенген болса,
Болады десе болар жөнсіз мықты.
Бұлардың барлығы да болса осал,
Ол сөзден айтамыз кімді мықты?

Мықты сол – бір жылдай пана қылса,
Мықты сол – ақылы артық дана болса.
Мықты сол – хакім болып, әділ болып,
Халыққа қорғандығы қала болса.

Бай болса пақырларға көп қарасып,
Жетім менен жесірге пана болса.
Іс қылса шарифатпен ғалым мықты,
Аузында зікір, тасбиқ, сана болса.

Мықтысы бәрінен де – ел бірлігі,
Түсінер бұл сөзіме сана болса.
Осал сол – ел бірлігі ала болса,
Осал сол – ерге нақақ жала болса.
Осал сол – жоғарғы айтқан жақсы адамдар,
Таусылып ел ішінен ада болса.

Осал сол – ел хакімі залым болса,
Халықтан оқшау кетіп, дара болса.
Жақсылар елді ірітіп, біріктірмей,
Халыққа басшылығы ала болса.

Осал сол – ел тентегін түзетпесе,
Қолында түзелерлік шама болса.
Болса да сөз менікі, сын көптікі,
Сөзімді халық сынар шала болса.

* * *

Жүрмейді жылқы бірге қабанменен,
Көнбейді ынтымаққа жаман деген.
Біреудің көңілі төмен, басы көкте,
Біреудің басы төмен, көңілі көкте.
Биік пенен аласаны теңдеп болмас,
Мысалы дүниенің соған ұқсас.

*Қауқанұлы Әбдіхалықтың аузынан көшірілді,
1963 жыл*

**ТОЛҒАУ
СӨЗ**

*Нарқын танымған сөз құлазиды,
Қатарынан айырылған шал құлазиды.*

Ақтайлақ би

*Тіл жүректің айтқанына көнсе –
жалған шықпайды.*

Абай Құнанбайұлы

Адамның ғазиз, шарифлігі сөзбен болады.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев

Сөздің парқын танымаған, өз қадірін не танысын?

Жүрсінбек Сейілов

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ЕЛГЕ АЙТҚАН СӘЛЕМІ

Талапты жастың бірі сен бір, балам,
Келіпсің дәмің айдап қара шайдан.
Қаңбақтай жел аударған ажырапсың,
Ел-жұрттан, туысқаннан кейін қалған.

Басынан ер жігіттің нелер кетпес,
Қажыма, қайратты бол, еш нәрсе етпес.
Бейнетің көрген түстей болар ұмыт,
Шығарсың азаттыққа ерте ме, кеш.

Басың жас, қызығың көп көрер алда,
Мұңайма бақытсызбын деп бүгін таңда.
Ұлы той көппен көрген деген бар ғой,
Байқасаң, аман қалған адам бар ма?

Не білгір, не данышпан бәрі келген,
Жас та көп бұл арада кәріменен.
Танысып талай жұрттың жайын біліп,
Жолдас боп жүрсің, міне, бәріменен.

Осының үлкен олжа өзі саған,
Не көрді елде қалған басқа адам?

Өкінбей мұндағы өткен өміріңе,
Өрге жүз, өрнек алып осылардан.

Күн туар есен-аман елге қайтар,
Қызықтың бастан кешкен бәрін айтар.
Ысылып тең құрбыңның алды болсаң,
Көргендер көріскенде басын шайқар.

Ақыры сергелдеңнің болмай теріс,
Өзіңе қайырлы боп мұнда келіс.
Ел-жұртты бізден бұрын көре қалсаң,
Сәлем айт алты арысқа бізден тегіс.

Айтарсың, Ақ теңіздің аралында,
Айдалған ағаларым қамауында.
Баяғы көксегені сенің бағың,
Жүрсе де бақташының қарауында.

Кеш жатып, ерте тұрып, жабығады,
Кеттік деп сенен алыс қамығады.
Сарыарқа, сайран еткен қайран мекен!
Ерте-кеш соны ойлап сағынады.

Ызғарлы Ақ теңіздің күні тұман,
Бар екен ағаларда үлкен шыдам.
Бел байлап тәуекелге жүріп жатыр,
Басқа сөз айтқаны жоқ дерсің бұдан!

МҰҚАН ШАЙЫРДЫҢ ТОЛҒАУЫ

Айтушы ақын жақсылар,
Бұл сөзді тамам ойлады.
Өлең қылды бір істі,
Өнерін жұртқа жайғалы.
Бұл адамды кім десең,
Орта жүздің найманы.
Білейін десең руын,
Бір тайпа Шоштан аймағы.
Балтекейұлы Мұқан деп,
Халыққа ісім жайғаны.
Ащыкөл, Сарысу мекені,
Жайлау қыста жайлады.
Молда Мұқан шайыр сол,
Бұл кеңесті шығарған.
Естіген халық егіліп,
Сөзімнен шығар құмардан.
Шайырлықпен озып жүр,
Найман деген ораннан.
Сөзімді теріс демейді,
Халықтың басы құралған.
Үш жүзден сөз білген
Ақындармен сыналған.
Оздың найман халқынан,
Асырдың сөзді бұл маңнан.
Қиялап шауып қиядан,
Сөз табады шығаннан.
Осындай молда Мұқанды
Мақұрым қылма дұғаңнан!
Әй, жақсылар, ойласаң,
Бастан өткен бұл жалған.

Бұл жалғанда тұрақтап,
Мекен етіп кім қалған?
Дүниені қанша қусаң да,
Ақыры мұның бір арман.
Батырлар да қалмады,
Жаудан білек сыбанған.
Алыстан кеңес бұлжайтын,
Өтті бірнеше қыраннан.
Халыққа түскен саясы,
Көлеңкелі шынардан.
Пайғамбар мурсал набилар,
Әулие, қанша қарилар.
Тағадат тұрып дүниядан,
Қалмайды өтпей бұлар да.
Ғұламалар өтті жалғаннан,
Мағына берген Құраннан.
Байлар да кетіп барады,
Дүниесіне қуанған.
Пақыр да кетіп барады,
Ауқатқа зар боп сұранған.
Өтпей дүние қалмайды,
Ей, жақсылар, бұған нан.
Шілдедегі жасыл гүл,
Күзді күні болғанда,
Көзіңді салсаң пайымдап,
Қурай болып суалған.
Имеңдеп кемпір болып жүр,
Не сұлулар бұралған.
Әкетпейсің арқалап,
Фәнида жиған бұл малдан.
Сақауат қылсаң әкеттің,
Ойласа қабыл бір Алла.
Ғибадат қылсаң құтылдың,

Өкініп қылған күнәңнан.
Дүниядан шүдә болдым деп,
Жақсылар, қылма мұны арман.
Молда Мұқан ақының
Өзін-өзі таңғалтты.
Жалған деп осы дүниені,
Барша жанға аңғартты.
Етеміз талап уайым,
Күтіп дүние алмақты.
Шіркін, дүние баянсыз,
Талайды шаңға аунатты.
Тұрмайды баяндап
Неше ерлер ардақты,
Қаңбақтан жеңіл көтерді
Мырзаны неше салмақты.
Біреуді мықты малды ғып,
Ішіп, жегізіп шайнатты.
Біреуді мырза жаратып,
Мінгізіп бедеу ойнатты.
Біреуді бақыл жаратып,
Тартқызып мехнат айдатты.
Шарафат беріп біреуге,
Өшпейтұғын шам жақты.
Мұңлы қылып біреуді,
Еш нәрсе бермей зарлатты.
Осыны көріп алам деп,
Ізденіп пенде зыр қақты.
Адам қор болып сандалып,
Отырып қалып саздатты.
Ашына болып ерген соңынан
Талайларды алдапты.
Опасы жоқ сұм жалған
Соңымыздан қалмапты.

Доспын деген адамның
Бәрін де қоймай жалмапты.
Біз қалай соған сенеміз,
Бұрынғы өткен жақсының
Бірде-бірі қалмапты.
Ойлап тұрсақ, көз салып,
Біз де соның біріміз,
Ағайын-туған алыста,
Майда менен іріміз.
Өлшеулі өмір санаулы,
Деуге болмас тіріміз.
Алыстан дүние табам деп,
Өтті ғой, шіркін, күніміз.
Сырқатқа ауыр кез болып,
Шықпай тұр жалғыз үніміз.
Ауырсаң басың сүйейтін,
Қаста жоқ ағайынымыз.
Мінәжат қып жылаған,
Біз бір ғарып құлыңыз.
Мезгілсіз қаза тұратын
Көктемдегі гүліңіз.
Налып Хаққа жыласам,
Болар ма қабыл мұнымыз?
Ащыкөл қыстап біздің ел,
Сарыарқаны жайлаған.
Ащытып қымыз биені,
Шатырлатып байлаған.
Ақын үшін бір ойды
Ортаға тігіп жайлаған.
Бұлбұлы едім халқымның,
Ортасында сайраған.
Жүйрігі едім солардың,
Айдаса мұзға таймаған.

Сол жұртым еске түскенде,
Өрт болып ішім қайнаған.
Табам деп дүние бұл жақтан,
Тағдырыма бізді айдаған.
Сырқатым жанға батады,
Болмаса жәрдем Алладан.
Жатырмыз бір сарт үйінде,
Дос қып тауып қармаған.
Жанашыр бір жан болмай тұр,
Көзде жасым парлаған.
Жаратқан, Жаппар Бар Құдай,
Баршаға өзің панасың!
Әшкере фәнә сырларды,
Айтқызбай өзің білесің.
Сайратып сөйлеп өтейін,
Келгенше тілдің шамасы.
Ізденіп біреу келгенмен,
Кім аралатар Ташкенің,
Он екі қақпа қаласын?
Арманым, Алла, қалмас ед,
Тіріде көзім бір көрсе,
Бір Шоштанның баласын.
Өсіп-өніп тұрған жер,
Көре алмай кеттім қарасын.
Сырқатқа ауыр кез болып,
Таба алмай тұрмын шарасын.
Молда Мұқан ақының
Арманда кетіп барады,
Туысқан, туған, қайран ел,
Көре алмайтын ағайын.
Қызыл тілді сөйлеткен
Қаусырма жақ, иегін,

Қайнаған іште қапаның
Ағытайын тиегін.
Не қылсам ісім лайық,
Жаратқан қадір Иенің?
Ел-жұртымды көре алмай,
Қол алып, сәлем бере алмай,
Молда Мұқан шайырың,
Қай жерде қалар сүйегің?
Қош, аман бол, ел-жұртым,
Үлкен-кіші бауырым!
Көтердім, Алла, қайтейін,
Жүгіңнің жеңіл, ауырын.
Мезгілсіз қаза ұрды ғой
Ел еккен қауының.
Аралап әр жер мен көрдім,
Қырғыздың Алатауының.
Жат елден тауып абырой,
Бектердің көрдім тәуірін.
Қырғыздың Шабдан қаласында
Үш күн, үш түн сөйледім.
Олардың көрдім жалықпай
Сөзіме құлақ салуын.
Арғымақ беріп астыма,
Жетегіме нар беріп,
Шабдан қылды құрметті.
Жақсыдан осындай салуым,
Көрдім мұндай құрметті.
Жақсыдан неше жол алып,
Ізденіп дүние табам деп,
Алысқа кеттім жоғалып.
Қырғыз, қазақ, өзбек пен
Көп жерді көрдім аралап.

3/19-60

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 بابہ بلکل کم نماز لادنہ تہک ایہنلاد
 عقندہ و نمازہ کاجل لیک قیلغولیم لاد
 اوچلوت بی مقدار نصیحت لاد
 حق تعالیٰ قرآنہ غیبہ بیرو
 بار لقاہ قولہ تعالیٰ
 وَخَلَفَ مِنْ بَیْنِ يَمَیْنِیْ خَلْفًا اَغْمَیْمًا
 اَلصَّلٰوۃَ فَاَتَّبَعُوۡا الشَّلٰوٰتِ
 فَسَوِّفَ یَلْقَوْنَ غَیًّا (منا سہ)
 ا تدین کل دیلاد و قایم مقام
 اول دیلاد اولاد ننگ اول تدین یلاد
 خلق لہ بد عملی بالاد غفلت لیک
 ننگ فر کندی ضایع قیلدیلا
 نماز لہ تم قویدیلا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
فبصائتہ ظار قور
 تاپیلار صوبلہ صہ سوز بوقدانہ عابب
 کورنسه سوزده خطا قبلما غایب
 بورقہ حضرت رسولی زاماندا
 برؤلکهنہ سوعسی بولسه تاگتا جاپبہ
 قوزجان الدکنزه نلمه نه جاقتمہ
 قوسلعات نکلما عانتا اینتما قتمہ
 قلامہ پیتهمہ ان بر حکمیات
 و ترمعان جاماعاتلار صال قولاقتمہ
 کورهمہ اولاق بیکون و دؤ نیسانہ
 کورهمہ بیزدلسه قایتب بؤل دؤ نیسانہ
 صابا جو منک ۷ جار منیہ
 برات کوزنه مه که نه ه قتمہ مادینانی
 ولا رسم و نسه که تدع صابازلار منک
 ناستاد کیتاب کچنه کغازلارینہ
 جیلبہ حق پیتهمہ جاماعاتبه نه
 و فیه تدرعات غامدا قد منک نامازلارینہ

1960 ж.

3/19-72

اربعیہ مشنتہ شاعرای
 ه سقا بید منک ایبقانہ
جا قسلسوق توؤ رالی
 منگ نه اتنک جا قسه بولسا جا تنک جا پلوه فراعی
 العاف جار منک جا قسه بولسا و فچی حسنتک توؤ رالی
 توؤ عانه بلالک جا قسه بولسا کوزد منک حیرا قا شرای
 اعایینک تا توؤ بولسا ما تا پینا جاؤ که لهد سی
 جو فنه بیلده ی جاؤ عا شایقار العارک بائر سقاؤ که لهد سی
 قالک سوز یگون ه لد منک ه ی جاؤ عا قری دان بوزمه کا

1972 ж.

قالقام شياصهارنه امان صاد و قو و عا

داپندالبه جاترستى الداى جا قسلىقه تانه دويت
هتبه جا قسى تالابىك قابلك بولسى تىله كنه سى
كوكه ك جانا انانك، تود مسقاندارىك .
بىزده امانبىز و زىلك كورگه قالىب شيا جورىب
جاترمنى ال صاعانه تافسرايمه قارىنه اشياستى
صا باققا داپندالبه و تىرىب بىزده ده اقامشا
كوره ك بولسا جىبه ره هم صا و بول باقتىك
اسلىسى هه تىله كنه سى كوكه ك 18/11/78

1978 ж.

قاراعم ساو جاقسى جورسى بىزده تىله و سى فز
ال بىزده امانبىز ه سىب جاتقان شىعارسى شىراعلم
جاقسى بولغان كسى اكه شىه سه سى و متىب كه تههه
هكهن سهن و پدهن كه تىله قانشا و ا قىت بولدى
بىزكه بىرقات صالغان جوقسى سه بىب نه؟
ال قات صال . بىزكه سو سى جا قدايك قاندا جاقسىما
شىراعلم هه نهن اكه تىله ه سىكى قاعاعازعاپه بول اياق
استى بولماسى سو سى له نى كى اتقان كه لكه و قاعازعا
بهريك بول وندا فايدا كىب كه پىنده كوره سى
و پده بىله ت جوق كىب قارادىق ال قانشا كىك و قىستى
كارته شىكه قايدا اجه ايتادى قايتادان بىله ت جازساده پىدا
ونى دىك و پىدا .

Сау бол Самен-мен хатт мас.
Кокен Журсинден мешен Алтын аман-
орунден толорганалы
10/11/1983.

1983 ж.

Дугай Сәлем ақ қағаз арқалы.
Шырағым Шахмарган 16/хі тағзын ла-
тыңды алып 23/хі қуаныш отырысына
Семен Көптең бері хабар алмағанда хана
сұры. Эке шешен оған қуаныш кеңесші
Бахытты бол Сайбеген 40 шілден шылауың
ға болсын (Аман) Бахытты болуыңа ті-
леуес Эке - шешен. Ял бізден хабар
білсек болсаң алмағанды отырысқа ден
сау тілеліңдеріңдері... - бақырдымыңды
алмағанды. Бақырдымың хабар алып
тағзын хан шығарсаң. 2/хі 1986. ұрыс
болды дейсең Астана - Астана қуаныш болсын
мың Алды ашық ақыры хайрылы ұрыс
болсаң дей Ата - Астана қуаныш болсын
айтамыз. Қарағым мың бір тағзын
Эт мағамбет Әйел алды Ата Құл - айға
тағзын ағданымаң. 15/хі 1986. Басқа
тағзын тағзын - шырағым харағатың
бармы?

Эт мағамбет Әйеліңізге Соғыс туралы
туралы дұрыс тағзын болуы екен
басқа мы тағзын Соғыс бол
алмағанды тағзын тағзын
тағзын бол Аман Ата.
30/хі 1986 ж.

*Сұлуды адам жаны қимайды екен,
Беймезгіл еске түсіп қинайды екен!*

Сағынттың, сен естен кетпей!

Әжібек ауылы

Қайран құдірет!

Даналар елі – Сарыарқа!

Беу-беу, шіркін, асауым!

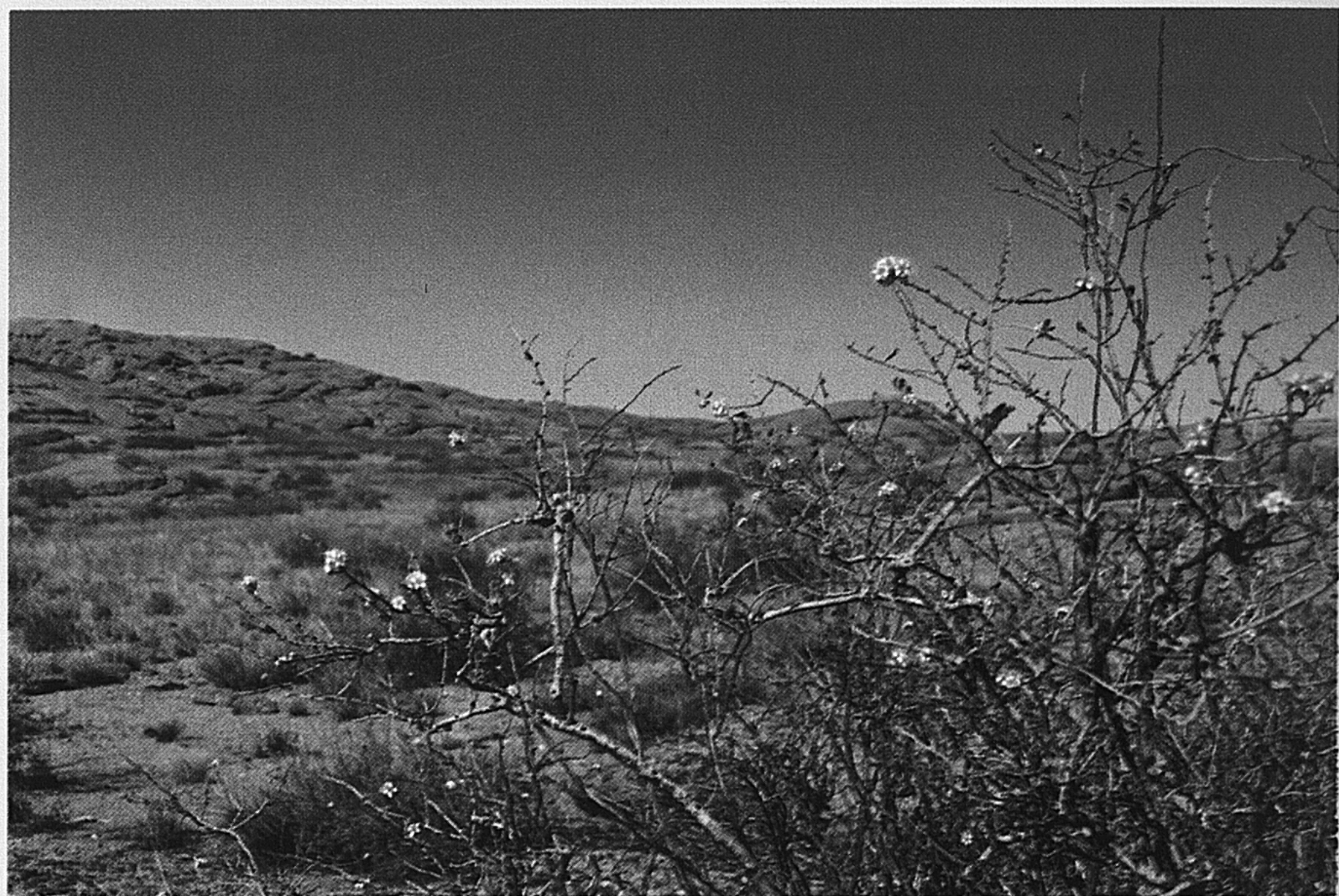
О, Ұлытау, қазақтың бас тауысың!

Киелі тау ел назарын телітті

Ата-бабам ту тіккен жер

Гүл мұңы

Шіркін, менің қандай далам?!

Жезкиіктің мекені, Ұлытаудың етегі

Теректі – табиғат феномені

Теректі таңбалары

Бабалар қонысы

О, кең дала, тамашасың, көркемсің!

Мәңгілік мекен

Неше мырза бек пенен,
Айналдым дүние-мал алып.
Нар жетелеп кейіннен,
Көбінен атпен тоналдым.
Жисам да қанша дүниені,
Артпады, шіркін, құралып.
Болмайды екен опасы
Нәрсенің алған сұранып.
Жылжыған кетер сынаптай,
Жүрсең де қанша пұл алып.
Сырқатым ауыр бұл күнде,
Денені тегіс тұр алып.
Ақырын енді бұл істің
Ақтаңда күтіп тұралық.
Ел-жұртым қалды алыста,
Оралып сені көрем бе?
Үлкен аға, кішісі,
Қол алып, сәлем берем бе?
Бұрынғыдай аралап,
Есік ашып енем бе?
Денені тегіс дерт алды,
Болам деп тәуір сенем бе?
Көре алмай кетсем арманда,
Осы жазған қағазым,
Ел-жұртыма тегіс сәлем де!
Жаратқан Жаппар Құдайым,
Сайысы түскен ғаламға,
Бұл сөзімді кеуіл тапқанмен,
Жазады қолым әрең де.
Артымда қалып бұл сөзім,
Жайылсын тарап әр елге.
Ағайын, жегжат, бауырлар,
Шын жаныма бататын,

Туған-туыс алыста
Қоштасып жауап қататын.
Тәрбие еткен шыбын жан,
Мекенің қандай жататын?
Көрінесің, қызыл тіл,
Таңдайыма қататын.
Лажым бар ма, иә, Алла!
Арыздасып қоштасып,
Ел-жұрттан тағам тататын?
Өшпестей көріп дүниені,
Пендеміз басты сататын.
Дүние сиқыр, алдаушы,
Басыңды алдап сататын.
Таусылды күнің, ал, Мұқан,
Тіліңді пұл ғып сататын.
Күн қайда бізге тәуір боп,
Елден тағам тататын?
Жылжыған жорға саусағым,
Тамырың тастай қататын.
Сүйретіп дағдыр жетелеп,
Ажал келді төтелеп.
От болып денем жанып тұр,
Дүниеге көңілім қалып тұр.
Қуат кетіп денеден,
Жазуға көзім талып тұр.
Ажал деген бұғалық
Мойныма және салып тұр.
Енді өлеңді тоқтаттым,
Тірліктен көңілім қалып тұр.
Бар денеден әл кетіп,
Ерікті менен алып тұр.
Қазалы жерге сүрініп,
Аяқты арқан шалып тұр.

Өлшеулі өмір азайып,
Дүниеден көңілім қалып тұр.
Жазуға бермей ерікті,
Қаламды қолдан қағып тұр.
Опасыз дүнианың зардабы,
Көңілім танып тұр.
Сарыарқа – сары белдерім,
Ағайын-туыс елдерім,
Өмірдің ақыр соңында,
Көре алмай көзім қалып тұр!
Молда Мұқан шайыр деп,
Ақыры болсын қайыр деп,
Дұғадан жоқта Мұқанды,
Аузыңа, қалқам, алып тұр!

* * *

Азырақ сөйлейтін сөз, тіл де болса,
Досың сол тарыққанда бірге болса.
Алтынның қара тастан бағасы артық,
Қаншама жатып жерде кір де болса.
Кей адам баға тауып пұл ала алмас,
Қолына ұстағаны дүр де болса.
Әрқашан теріс те болса сенікі жөн,
Бақ-дәулет қатарынан кімге қонса.

ҚОНЫСБАЙ АҚЫННЫҢ ТОЛҒАУЫ

Қонысбай, қолыңа қалам ұста!
Болмаса есің жарым, ақылың қысқа.
Адамзаттан бермен қарай өлім мирас,
Бұл ажал тегіс жетер кәрі-жасқа.
Ақырда жатар орның бір лақат жай,
Күнбатыста боларсың, күншығыста.
Халыққа шаш ғибрат сөз табылса,
Кейінгі артыңызда қалсын нұсқа.
Өзімнен сөйлер сөзге кім озар деп,
Меңзейсің көңіліңді ұшқан құсқа.
Абайлайтын сал көзіңді, кеттің қайда?
Қаларсың тілге сенсең, бекер босқа.
Туыпты біреу жақсы, біреу жаман,
Жан тартар жақсы жігіт қарындасқа.
Жақсының бәз біреуі шабандап жүр,
Мал бітіп ішпей-жемейтұғын бір басқа.
Жігіт деп бүтін туған соны айтамыз,
Қайырылса таршылықта жан жолдасқа.
Атадан алтау тусаң бір жалғыздық,
Көңілі әрқайсының басқа-басқа.
Бұл күнде тал жібектен кендір озып,
Теңелді тесік моншақ гауһар тасқа.
Ырзықты Тәңірім жазған әуелі бастан,
Алған дем, тататын дәм қалдырмастан.
Жазудан асырмаққа талап етіп,
Біз қудық бұл дүниені бала жастан.
Алланың жазғанынан аса алмадым,
Басымды қанша ұрсам тау мен тасқа.
Алмаққа бір жақсы жар еттім талап,
Мал беріп, айттырмаққа елден қалап.

Бай, патша, пақыр, міскін – бәрі ойлайды,
Алсам деп өңшең батыр неше манат.
Табылар жақсы қайдан бәрімізге,
Көруге уақыт жоқ мақбұр жайдан.
Жақсы жар аламыз деп жұрт іздейді,
Ойлайды табылады деп әлдеқайдан.
Ер жігіт мал берген соң болар ғашық,
Жүреді көргенінше судай тасып.
Жарқылдап найзағайдай жүрген шығар,
Сағымдай бұлтпен бірге араласып.
Мал беріп болғаннан соң барады өзі,
Ешкімді көрген жоқ деп менен бұрын.
Асылым оңашада қолға тисе,
Қалдырмай сұрар едім ішкі сырын.
Күйеуден, қыз-келіншек келер саған,
Аралап сен көрерсің бәрін тамам.
Жарыңнан келген қыздың бәрі жақсы,
Қайғылы көкірегің болар жаман.
Сол жарың жақсы болмай, болса нашар,
Сол жерде жақсы-жаман жігіт ашар.
Қасыңа отырғызып жөнелгенде,
Тоңқандап жеңгесімен бірге қашар.
Жанасбай, оның сөзі саған бейім,
Көңілің қапа болар танып кейін.
Баяғы ойлағаның желге кетті,
Келіп ең судай тасып соған дейін.
Бұл жерде тұра тұрсын айтылған сөз,
Нанбайды өтірік деп көрмесеңіз.
Тақтайда жазған хаттан аса алмайсың,
Жігіттер, құр терлемей күдеріңді үз.
Дүниеге ғашық болдым көрмесем де,
Шақырып тұрғызбайсың келмесем де.

Аяндап, ақыр бір күн ажал жетер,
Толықсып мал мен басқа кернесең де.
Дүние – бір қызыл түлкі бұлаңдаған,
Бақ тайса, мал менен бас құралмаған.
Түбіне бұл дүниенің жетемін деп,
Бай-жарлы сонан мойнын бұра алмаған.
Сылдырлап жаңа түскен келіншектей,
Көрген жан ғашық болмай тұра алмаған.
Жүзіңді бір көрсем деп сағынамын,
Құдадай жаңа түскен, сыр алмаған.
Кейбіреу дәулет бітсе толықсиды,
Жұмаққа кірген жандай сұралмаған.
Кейбіреу сүйемелдеп мақтанады,
Мойнында бес парызын өтей алмаған.
Дүние, баяның жоқ қызыл желсің,
Тағат қып ісіңді адам тұра алмаған.
Қонысбай, жасыңнан-ақ болдың ақын,
Дүниеден өтпеймін деп қалма ғапыл.
Байменен осы күнде көңілің біткен,
Жарлыда, жалғызбенен болмайды ақыл.
Бір күні қазаң жетсе, сен де өлерсің,
Артыңа қалдырып кет сөзден нақыл.
Махфузда бір Құдайым жазған болса,
Жолығар бәз біреуге жаман қатын.
Жақсының жаманменен жігін ашып,
Азырақ мысал айла, білсін халқым.
Қатыны Жиреншенің болған серік,
Кетесің ақылына майдай еріп.
Біреуі ажал, біреуі қайғы тартып,
Қыршын ер қаза тапқан зайыбынан,
Қатыннан ерлер өткен жапа көріп.
Ешкімнің хабары жоқ айыбынан.
У ішіп, шын ұғылының өледі деп,

Жебірейіл хабар берген қайыбынан.
Мұны естіп, ренжиді хақ пайғамбар,
Сүннетін ұстаған жан иман табар.
Мойнынан қасының кесілер деп,
Тағы да жебірейіл берген хабар.
Әр халда сол ажалды Тәңірім берген,
Шайтаның кімді аясын соңынан ерген.
Қатынның әсерімен кетті қайда?
Малғұн да ғалым еді көзбен көрген.
Мінезін қатындардың баяндайын,
Әрдайым сөзге жетік болсам мерген.
Қонысбай, біразырақ айла дастан,
Баян ет бұрынғы өткен дос пен қастан.
Қорлардың жұмақтағы мысалындай,
Ер азбас сүйгенімен көңіл қосқан.
Біреуге бұзық әйел душар болса,
Қас етіп, өз басына болар дұшпан.
Шулатып, ауыл-үймен ұрыс қылып,
Айырар ағайынды бір туысқан.
Алмайды пенде тілін өз басына,
Қойыпты Тәңірім жазып әуелі бастан.
Біреуге жолығады адал емген,
Арман жоқ соныменен дәурен сүрген.
Айналып шынтағымен ертеңді-кеш,
Байының қызметіне жанын берген.
Құдайым қара құлға душар қылса,
Келсе де падишаны көзге ілмеген.
Бұзықтың байы болса мырза-биден,
Баһадүр болса палуан сауыт киген.
Дүниеден қазаң жетіп өліп кетсең,
Жетпей-ақ уақытың байға тиген,
Біреумен көңіл сүйген ойнап-күлген,
Қайғылы қатын болмас іші күйген.

Бұзықтан біреу барып қатын алған,
Қайғылы көкірегі, көңілде арман.
Үйге келсең, бетіңнен иттей қауып,
Зәрлі жыландай тілін салған.
Жігіттер, жаман қатын алма, жаным!
Жақсыны ал, бәрін бер де дүние-малың.
Құдайым, жаман қатын душар болса,
Қайнайды қапаменен іште жалын.
Болады төрт түрлі әйел, біреуі есек,
Итше арпылдап қабады сырттан келсең.
Шошқадай қорс ететін бір әйел бар,
Біз соны алмас едік бұрын білсек.
Жақсының сөзі шырын, тілі балдай,
Қынайды қызметінді шын жандай.
Жалғанда ердің көңілін қалдырма деп,
Тұрады ширатылып мойнын бұрмай.
Армансыз дүниеден өтер едік,
Сондайға жолықтырса, Жаппар Құдай.
Біреуі үшеуінің душар болса,
Дүниеден өтерміз ғой жылай-жылай.
Сөз шығар үшеуінен неше алуан,
Көңілің бүтінделмес сонан қалған.
Оқ атып, қылыш шапқан жаудан бетер,
Өзіңмен керіседі болып палуан.
Өзіңмен керіседі беті қайтпай,
Сенен басқа дұшпан жоқ бөтен жоқтай.
Көзіңе көрінгенің сол болған соң,
Бишара, не қыласың бірге жатпай?
Ерім деп Тәңірім қосқан сыйламайды,
Тұрмайды сеніменен бала шаппай.
Қатыныңды естіп жан келмейді,
Басыңнан ұшырады берген бақты.

Тозаққа жаман жібереді,
А, Құдай, сол пәлеңнен өзің сақта!
Мал жиып, береке жоқ, тапқанменен,
Итаяқ адал болмас жатқанменен.
Қосаяқ, түлкі, қарсақ, тышқан басар
Секілді жаман қатын қақпанменен.
Арқандап қойғанменен ұры алмайды,
Базарға ешкім алмас сатқанымен.
Атаға, анаменен тіл тигізіп,
Күнәні теңгереміз батпанменен.
Түндігі желге қарсы, іргесі ашық,
Қалады дауыл тұрса, топырақ басып.
Бақырып белдеуінде бұзау жатыр,
Ұрысар ауыл-үймен, зарын шашып.
Сен байғұс еркекпін деп, қой деп айтсаң,
Кетеді бір сөзінен бір сөзі асып.
Көзінше көпшіліктің арын төгер,
Бишара қалмасын ба жүздей жасып?!
От салар ағайынның арасына,
Ата-анаң қылмас ізет данасына.
Қаншықтай бетке шапқан шабаланып,
Кіргізбес ауыл-үйдің баласын да.
Қыдырып ұрысады аймағымен,
Теңгерер жақыныңды алысыңмен.
Ағайын, құда-жегжат, құдағилар,
Оңбаған айырады танысыңды.
Айтарсың кісі келсе, қазан ас деп,
Берелік түрлі тағам, палау басып.
Не сойып беріп едің деп көз алартар,
Сөз айтар жаман қатын ұрыс бастап.
Шай қайнат тым болмаса деп айтарсың,
Сен байғұс қорыққаннан сөзін қоштап.

Оза алмас қалса қайрат тең келмейді,
Сол итті болар еді кетсең тастап.
Жақсы әйел кіріп келсең күлер жайнап,
Тұрады сенен бұрын шайы қайнап.
Дұшпанға бары-жоғын білдірмейді,
Береді бар тамағын өзі ыңғайлап.
Жалғанның рахатында отырасың,
Аққудай көлде айдын тұрған жайлап.
Шайпау тіл, жеңіл аяқ кез келтірсе,
Жалғаннан өткенің ғой сорың қайнап.
Жақсы әйел, кіріп келсең, күлімдейді,
Айттырмай көңіліңді білдім дейді.
Болса да өзі жақсы, байы жаман,
Сұңқарға ғашық болған ілдірмейді.
Әлгі айтқанымдай жақсы болса,
Сіздермен тату болып кім жүрмейді?!
Жігіттің болса жары ерттеулі аттай,
Формасы келіп тұрса перизаттай.
Бота көз, оймақ ауыз, қиылған қас,
Мысалы, болып тұрса жазған хаттай.
Әнеки, болса сондай ілтипатты,
Көрген жан тамаша етіп, тұрса қарап.
Шабәқтай көлге ойнаған жалт-жұлт етіп,
Мысалы, болып тұрса суда балық.
Қиялы бұл құрбыңның осылайша,
Жүре гөр, замандасым, есіңе алып.

БИМЕНДЕ ҚАЗЫ СӘЛЕМІ

Әуелі жад етемін Тәңір атын,
Ғариптың еткей қабыл мінәжатын.
Жігіттер, құлақ салып тыңдасандар,
Айтайын Бименденің хикаятын.
Найманның алты болыс ағасы еді,
Жақсының жұрт егесі данасы еді.
Әрқашан жұмыс болып қысылғанда
Халықтың ақылы мен данасы еді.
Ер сасып, етек басып қысылғанда,
Мысалы, алтын дарақ ағашы еді.
Бабасы қамал бұзып ту ұстаған,
Айбарлы арыстанның баласы еді.
Арғы атаң Төлек – Тулақ, Сандыбай-ды,
Аруағы он төртінде жерді жарды.
Баласы Сандыбайдың Ерден – Дүзен,
Бірінен-бірі басым аждаһа еді.
Сандыбай он төртінде жауға аттанып,
Нұртаймен қарақалпақ соғыс салды.
Жекпе-жек екі батыр қарсыласып,
Нұртайдың сол арада басын алды.
Әр жерден ол жиылған елдің бәрі,
Ұран ғып алып кетті Бағаналы.
Осындай он төртінде қайрат қылған,
Біледі бұл жұмысты жұрттың бәрі.
Мәшһүр боп жұртқа шыққан ұран аты,
Батырдың ең әуелгі кәрәмәті.
Орта жүз баласына аты кетіп,
Жайылған жер жүзіне шарапаты.
Тастады мал мен жанды керек қылмай,
Иманның нәзіл болып ғаламаты.

Опасыз бұл дүниені не қылам деп,
Білдірген халайыққа мағлұматты.
Бұларға қой дейтуғын адам бар ма,
Тартқан соң діни ислам шарапаты.
Көңілінде мәддұнасы осы болып,
Байтолла Мәдиненің зияраты.
Қатын мен балаларға салып берді,
Түзетіп отырсын деп ғимаратты.
Қазақтың – батыр ердің баласындай,
Мағлұм кәпір, қазақ арасында-ай;
Баласы ұқсап туған Ерден батыр,
Болған жоқ одан кейін құт қайратты.
Ол ердің бетіне жан қараған жоқ,
Сол күнде ноғай, орыс, қазақ пен сарт.
Тәңірдің бастан-аяқ нұры тиген,
Бұлардың неғып шықсын жаманаты?!
Көрелік біз де жазып болған ерді,
Тәңірімнің болса бізге ғияпаты.
Нақақтан кісі өлтірген адам болса,
Келуші еді Ақмоланың уәлаяты.
Көп тиді мұсылманның баласына
Айбарлы Сары Ерденнің шарапаты.
Баласы Бағаналы қадам басып,
Алланың тигеннен соң мархабаты.
Артынан күшіктей-ақ еруші еді,
Неше әкім келсе де Атбасар қаласынан.
Жалған деп кім айтады осынымды,
Ешкімнің бұзылмадың парасына.
Қозғалмай дәулет құсы басыңыздан,
Отыз жыл болып өттің болысым-ай!
Әкім боп жұрт ұстадың қалап әрдә,
Халайық тізгін берді әр мезгілде.

Келбетің, парасатың бірдей болып,
Қазақта туа бермес сіздей пәнде.
Кезекпен болысной болып жатыр,
Көрші көп ақшалы адам әрбір жерде.
Бастарын сотқа байлап түсіп жатыр,
Жете алмай, сайлау түгіл, келер күзге.
Сонша жыл әкім болып ілім бердің,
Орысша және шын деген сөзге.
Сол кезде естен шықпай бір Құдайы,
Ұстадың бір қолыңа шарифатты.
Демедің үйде-түзде, ақ жолына
Сарп еттің қайыр менен садақаны.
Ноғайдан қалипа мен мүсәпірлер
Үйіңе қысы-жазы келіп жатты.
Астына ат, жанына ақша салып,
Рахат келген ғаріп көріп жатты.
Намазын, оразасын қаза қылмай,
Көп қылды изарат пен ғибадатты.
Осындай ақыреттің қамын ойлап,
Кім тегіс шарифатын орындапты?!
Халқына қадірі кетпей, сын шығармай,
Жеріне ғаділ-бақи рахат етті,
Сонымен елу аса жасқа жетті,
Зәһәрлі сөз айтпады қарындасқа.
Жүрем деп үш жыл бұрын Байтуллаға,
Көңілінде арманы жоқ одан басқа.
Жұртыңның бәрін жинап, ырзаластың,
Ағайын дос-дұшпан мен жамағатқа.
Қолынан Жылқайдарға ісін беріп,
Деп еді әділдікпен жұртыңды ұста.
Бұлағы екі жардың бірі еді ғой,
Бұрынғы жақсылардан көрген нұсқа.

Ағыбай бір қадірлі ағасы еді,
Киімнің жарасатын жағасы еді.
Бұлардан мен де қалмай барамын деп,
Жасы үлкен жер жағының панасы еді.
Қимастан Бимендемен бірге кетті,
Асықты жүремін деп көңілі тынбай.
Сыртынан дос-ағайын жүрді қимай.
Дұшпаны қимайды деп ғайбат етті,
Болғанша сапар уақыты сабыр қылмай.
Насихат айтты жұртын жиып алып:
– Тату бол бастан-аяқ сүттей ұйып.
Иншалла, Хақ Тағала қабыл көрсе,
Жүремін Қағбатуллаға сапарланып.
Өлім – хақ, туған жанға қиямет шын,
Кетемін жұртым сені ырза қылып.
Осылай халайықпен амандасты,
Көзінен қан аралас ақты жасы.
Тілекті Тәңірім берсе келмеспін деп,
Бәрімен үлкен-кіші ырзаласты.
Бименде артық туған тамам жаннан,
Кемі жоқ қарап тұрсам патша-ханнан,
Дүниеге ондай адам келе бермес,
Суреті, зейін, көркі басқа адамнан.
Тарихын тамам қылып тауыса алман,
Баласы Бағаналы қапаланған.
Қажылар мұнан шығып Одесса барды,
Артында туған елі кейін қалды.
Жеті күн әр қалада мейман қыпты,
Атадан артық туған арыстанды.
Одессадан бұлар шықты ұзақ жолға,
Қарайды көзін салып оң мен солға.
Арада сол теңізден аман өтіп,
Бір күні жетіп келді Стамбулға.

Таянып Стамбулға жақын келді,
Тапсырып бір Аллаға қалған елді.
Хабарды естіген соң құрмет етіп,
Алдынан араб, түрік қарсы шықты.
Жібермей Халифаның бұйрығымен,
Кезекпен неше күндей мейман қыпты.
Ішінен ақсұңқары ұшқаннан соң,
Баласы Бағаналы қайғы жұтты.
Неғылып жұрты қиып жіберді деп,
Бұларды күндік жерге ертіп шықты.
Сыйлады тамаша ғып осыларды,
Әрқашан асыл қимас асылдарды.
Келер күн және мейман тағы қылып,
Өзінің Бимендені қасына алды.
Сырласып екі сұлтан түніменен,
Көңілде мәддұғасын тәмамдады.
Кәпірден дінге нұқсан бола ма деп,
Кейінгі елдің жайын баяндады.
Әркімнің діні, еркі өзінде деп,
Бастырған жеті патша мөрін көрді.
Бастырған жеті патша мөрін көріп,
Шаттанып сол арада бек қуанды.
Сұлтанға өзім өлмей жолықсам деп,
Көңілінде баяғыдан осы барды.
Мешітті сала алмадық рұқсат бермей,
Үкімін Россия жүргізіп тұр,
Жалғыз-ақ түбін берсін патша Құдай.
Ізденіп бұл жұмысты екі-үш жылдай,
Ахметтен ерік алыпты ұзын бір ай.
Құранның аятын ешкім басып, кеспес,
Қалдырып деген сөзбен болысной.
Есітті үшбу сөзді халайықтан,
Көңілінен қасірет шығып оттай жанды.

Сұлтанға тағзым етіп тамам халқы,
Қасында толып жатыр мүфти, қажы,
Айбатты, саясатты адамдары,
Білетін әрбір істің өнерпазы.
Бұл жолы екіталай қайтуым деп,
Сұлтанға ынтазармен айтқан назы.
Қол жайып бір ауыздан бәрі шулап,
Сыйлық қып Бимендеге алтын тәжі.
Құрметін Халифаның көзбен көріп,
Шыққандай анықталып қыстың жазы.
Ал енді тоқтатайын сөзді бөліп,
Әр істі тұрғаннан соң көзбен көріп,
Татуыл-күміс деген кәміл ишан,
Жығылды зияратқа соған келіп.
Ишанға алтын тәжді нәзір беріп,
Дұғадан шарапатын үміт етіп,
Жығылып қияметтік пірім деді.
Бас ұрып аяғына, қолын өпті,
Татуыл Хазіреттен фатиха алып,
Стамбул шәһәрінен шығып кетті.
Қазақта мұндай жан да бар екен деп,
Істеген жұмысынан тағзым етті.
Алла деп, мініп алып пароходқа,
Сыйынып ықыласымен Жаппар Хаққа,
Мәдине, Мекке шәріп ынтызары,
Сонан соң Қағбаға жетіп кепті,
Құрбанға кәміл бір ай қалған шақта.
Сол жерге қажы біткен жиылды енді,
Ихрам бәрі тегіс киінді енді.
Қағбаны көргеніне шүкірлік қып,
Баршасы бір Аллаға сиынды енді.
Шырақшы дәлелменен айналдырып,
Кіргізді зияратқа бұларды енді.

Меккеде қажы болғанша бір ай жатты,
Көрсетті әр түрлі жан махлұғатты.
Бұлар да қажы үшін келген екен,
Сөзіне айтқан оның түсінбепті.
Сөйлепті Лә илаһа Алла, Мұхәммәд деп,
Жаратқан осылай ғып адамзатты.
Қажылар жатағына пәтер алды,
Бұрынғы дүниелікті есіне алды.
Әрқайсысы бір-бір малдан сатып алып,
Тауына Ғарафаның құрбан шалды.
Себеппенен Мағфуз тауларына
Зиярат, ғибадат қып қайтты бәрі.
Я, Алла, тілегімді қабыл қыл деп,
Қажылар Қағбаны жеті айналды.
Кәзіресі һәм қолын қоса сүйіп,
Көңілден мәддұғасы бір кеткендей,
Қажылар енді елге қайтамыз деп,
Тәспі, құрма, зәмзәм суын алды.
Қажының бағзылары Байтуллада,
Рахат қып жанын берді ол жалғанға.
Тілеген мақсатына бұлар жетті,
Иманын қабыл еткей деді Алла.
Парызын тамам қылып болғаннан соң,
Естілді қажы Әкбар, «Сұбхан Алла».
Іздеген мәддұғасы хабыл болып,
Жеткізді мұратына Кәрім Алла.
Онан соң жүріп кетті Мәдинаға,
Арада неше қабат таудан өтті.
Түйеге – кебежеге мініп алып,
Мәдине шәһәріне жүріп кетті.
Көрінді Мәдиненің мұнарасы,
Ізденіп келген осы мәддұғасы.

Қазақтан келгендерді көреміз деп,
Алдынан кәрі-жасы қарсы шықты,
Қариясы, қажы-мұфти қалмай шықты,
Және де қатым кәрдә ғұламасы.
Бименде Ерденұлы Ханзада деп,
Бұрыннан мағлұм екен зүрәзәсі.
Әдеппен қол қусырып сәлем беріп,
Көрісіп амандасып, жөн сұрасты.
Баршасы сол арада бір ауыздан
Зиярат қабыл болсын деп шуласты.
Есен-сау Мәдинені көрген соң,
Ақшаны садақа ғып судай шашты.
Рахметіңе, Раббым, жеткіздің деп,
Тәңірінің нұры тиіп, судай тасты.
Я, Алла, кәрім өткіл ішім нұрға,
Бағышта рахметіңмен біздей құлға.
Мұстафа, я Мұхаммед Хабиба хақ,
Мойнымды Байтулладан кейін бұрма.
Етпесең бұл тілегім қадір Маула,
Рахым етпегенің ғаріп құлға.
Қайтадан елге тірі алып барып,
Күнәкар шерменде ғып, қасы қылма.
Әрқашан осы болды мәддұғасы,
Көзінен тыйылмады аққан жасы.
Шәһәрияр Сыдық, Омар, Оспан, Ғалы
Ежелден пайғамбардың жан жолдасы.
Бәріне зиярат қып Шәһәриярлардың,
Әуелден тәмам болған ықыласы.
Еткізді қатым құран Мұхаммедке,
Ғашық боп әрқашан да ықыласы.
Жад етіп Жаратқаннан жүрдім тілеп,
Қажының осы болды ықыласы.
Мекке мен Мәдинеге барғанынша,

Оқитын намаз болды ықтақасы.
Арманы көңіліндегі осы болып,
Көрсет деп пайғамбардың раузасы.
Шәһитлік дәрежесін тапты бірден,
Осы боп бір Алланың ердің қасы.
Құрметпен Бимендені жамиғаттар,
Жаннатлы Бахияның ерді қасы.
Қызығын екі дүние бірдей көріп,
Сол күнде елу үшке келді жасы.
Жазылған Лаухул-Махфуз тақтасына,
Адамның қайда қалмас ғазиз басы?
Бәріңе басшы болған қажылардың
Ішінде Бимендедей пәруәнәсі.
Барлығы қажылардың кесел тапты,
Зейінді ақыл-парасат тұр данасы.
Көбісі қажылардың кесел тапты,
Бұларға Тәңірім берді артық бақты.
Раузасын пайғамбардың зиярат қып,
Кәлимә тауфиқ қылып жалғыз Хақты,
Аллаға енді алсаң ризамын деп,
Тілінен тастамады мінәжатты.
Тілегін Хақ Тағала қабыл қылды,
Кісі еді парасатты һәм зияпатты.
Өтерін дүниеден білгеннен соң,
Бименде халайыққа жазды хатты.

Кейінгі халайыққа жазған сәлемі:

Сәлем де Ырсай қажы ағамызға,
Білімді, ақылы кемел данамызға.
Әуелі Хаққа, екінші ие қылып,
Халайық қалды сіздің панаңызда.
Бірсекең ақсақал ғой бір шамшырақ.

Жол көрген бәрімізден бұрынырақ.
Баласы Бағаналы, азбассыңдар,
Тұрсаңдар Бірсекеңнен ақыл сұрап,
Сәлем де Тілеубай мен Жылқайдарға.
Алданба опасы жоқ дүние-малға.
Төлектің баласының басын қосып,
Ақыл айт дұрыстықпен қалғандарға.
Ғаламды он сегіз мың билесең де,
Өлім хақ, ақыреттің қамын ойла.
Сәлем де Махат, Жақып інімізге,
Біреуің рахымды бол біріңізге.
Баладай еркелеуші ең, інілерім,
Саламат, түгел тұрған күнімізде.
Мырзалар, енді қалды өздеріңе,
Бұрыннан бұл мирасты білдіңіз бе?
Аға бар бәрімізден жасы ұлық,
Сыйлап жүр Қасқабайды тіріңізде.
Жасы үлкен, қызмет қыл үлкеніңе,
Келтірме тәкаппарлық көңіліңізге.
Атадан – жас, ақылдан бос қалып ед,
Сейіл мен Батырбекке сал көзіңді.
Өркім-ақ атасынан жетім қалған,
Бұл мирас пендешілік бұрынғыдан.
Жетімдік көрмейсіңдер, балаларым,
Алдыңда тірі тұрса ағаларың.
Артынан бес намаздың аят оқып,
Бағыштап тұрыңыздар күнде маған.
Шырағым, бұдан басқа не айтайын,
Тапсырдым бір Тәңірге, болсын панаң.
Бабаңның бағын беріп, аруақ қолдап,
Бәріңе жәрдем болсын Хақ Тағалам.
Кейінгі елге тірі барғандарың,
Айтыңдар халайыққа бізден сәлем!

МАЛДЫБАЙҰЛЫ ЖҰМАННЫҢ ТОЛҒАУЫ

Әй, күшім, қайда кеттің арыстандай,
Жау көрсең жағаласып алысқандай?
Талпынған жастық көңіл, қайда кеттің,
Қиямен қияшға өрлеп салысқандай?
Сөйлесе мүдірмейтін тіл мен жағым,
Шешенмен топтан озған жарысқандай.
Нұр жүзім, ажар-көркім, қайда кеттің,
Басқаға менен кетіп болысқандай?
Жайнаған жастық дәуір, заманым-ай,
Мен сені іздеп қайдан табамын-ай?
Бір соқпай қайта оралып кеткенің бе?
Болмайды саған, сірә, амалым-ай!
Түрі жоқ, кескіні жоқ сүйексің деген,
Қалдым ғой бір түбекте қамалып-ай!
Соғар деп жолың түссе бір айналып,
Отырмын ақылдасып қамалып-ай.
Сол жастық түсер ме екен қайтып қолға,
Қызыл тіл – қартаймайтын бейне жорға.
Бір кезде тіліп түсер қыран едім,
Түскенді бөліп түрен бейне торға.
Жайнаңдап, жан бауырдан шықса алға,
Қарайсың мойның бұрып әзер зорға.
Жиырма бес енді қайтып келмес саған,
Жоқты іздеп, тоқта, көңілім, әуре болған.
Бір биік сексен деген шықтым белге,
Отырмын еңбексүйгіш бақытты елде.
Бұрынғы бастан өткен істерімді,
Деген жоқ ешкім теріс әлі күнге.
Бұрынғы атам қазақ айтып өткен,

«Өнердің ең үлкені – қызыл тіл» деген екен.
«Артыңда, өзің кетсең,
Ұмтылмас тарихта сөзің қалса» деген екен.
Лепіріп шалқысаң да, көңілің тасып,
Елуде ер жасынан кеткен асып.
Сексеннің биік асқар асуының,
Дәл шығып төбесінде тұрмын басып.
Қалды, шіркін, жастық бізден кейін,
Ер жасы – елу екен берген зейін.
Көрсетіп дүние қалың болар әсте,
Өзіне жақындатып елді бейім.
Білім, ұят қалды ол жас,
Менмендік, төкаппарлық менен қашып.
Келсем де мұнша жасқа әлі күнге,
Жалқаулық қосқан емес менімен бас.
Жатасың көңіл сырын қалай ашпай,
Шықпайды егін жерге тұқым шашпай.
Зейінді, ақылды адам ұғып алар,
Қадірін білмегенге арам астай.
Бұл күнде сексен асып келді жасым,
Ағарып оңған шөптей сақал-шашым.
Өлшеулі өмір шамы сөнген күні,
Түсерсің жер астына, ғазиз басым.
Біраз күн дүние бірге жасап,
Жан, тәнімнен айырыларсың, жолдасым.
Еститін не түрлі сөзбен құлағым,
Әр істен ғибрат алып, ашқан бағым.
Дүниеден жақсы-жаман естіген сөз,
Мысалы, болып кетер ол бір сағым.
Қараңғы жер астына түскен күні,
Тірілік, жүрегімде қалмас дағың.
Ай-күнге ұшқан шамшырақтай,

Екі көзім қараңғы, сен болмасаң басқан ізім.
Айырып жақсы, жаман жол көрсеткен,
Көрінсе бір жамандық, берген сезім.
Асылдай отқа түскен жасаң тартып,
Жататын жер астында болар кезің.
Сезетін түрлі иіс ғазиз мұрын,
Жақсы иіс, нұр миуа, сен тартқан сезім.
Кіргесін жер астына ғаріп болып,
Өзгеріп кетеді де әрбір борың.
Ырзық, дәм, миуа берген көмек
Етер ем сен болмасаң қалай қорек?
Тізілген отыз тісім інжу мысал,
Бір күні болмай кетер сенен дерек.
Қадірсіз бала ұстаған ұсақ тастай,
Жатарсың жер астында бөлек-бөлек.
Шығарған түрлі қажет екі қолым,
Тұтатын бірдей қылып оң мен солын.
Дүниеде неше түрлі керегімнің,
Бет алсам қай жағына ашқан бағым.
Бұл дүниеде мың ділдәлік он саусағым,
Сеніменен неше түрлі мінген тағым.
Қолыма қалам алсам жорғалаушы ең,
Сенің де жанмен бірге ұшар бағың.
Іздеген мақсатына жүріп жеткен,
Зиян көр, залым болса қашып кеткен.
Денемнің бар қуаты – екі аяғым,
Сен-дағы айырыларсың бұл құрметтен.
Жан мен тән, айырыласың қан менен тән,
Бір күні ажал келіп алғанда жан.
Тән қош айтысып қалысқанда,
Сүйегім төрт жүз қырық көңіл болсын.
Былғанып топыраққа көр астында,

Болады шіркін дүние сонда қарып.
Кім сонда қылар екен ашналық?
Тағдырдың күні бізге айтып келмес,
Тұралық болашақты мойынға алып.
Жан жарың, жиған малың, дүниеміз
Бізбенен кіре ме екен бірге барып?
Артыңа тастап кетер белгің осы,
Оқыса әркім танып, сөзің қалып.
О, шіркін, кезім қайда бала болған?!
Істер көп балалықта шала болған.
Он бес пен жиырма бестің арасында
Қырандай екі көзі дала болған.
Уа, шіркін, қайда кеттің сол бір отыз,
Біреуге іні, біреуге аға болған?
Алпыстың асуына шыққаннан соң,
Жаныңнан жастық шіркін ада болған.
Жетпіс пен сексенге жете қалсаң,
Бір дәуірге кез болады бала болған.
Тоқсанда төңкерілген томардайсың,
Тамырсыз су аударған пара болған.
Тоқсаннан асып жүзге жеткен кезде,
Бір дәуір тағы келер бала болған.
Адамға жүзден артық өмір қайда?
Жан қалмас алды-артыңда пана болған.
Артыңда өзің кетсең қалатындай,
Сөзінді кірпіш қылып қала қолдан.
Жетіліп қиял құсы һәр тарапқа,
Ойда сөз аяқталмай шала болған.
Дүниеден азды-көпті біз де өтерміз,
Үш қабат нәсіп болып кәфін, бөз.
Бұл дүние ойлағанға түс мысалды,
Алланың өз достысының үммәтіміз.

«Аз сөзден – көп мағына» деген нақыл,
Жақсылар ,фаһым¹ етіп, ойлап қара.
Оқушы, тыңдаушылар, бір дұға қыл!
Сіздермен тілейтұғын бұл Мәддіқұл.

¹ Фаһым (араб.) – түсіну

АРҒЫН ЗІЛҚАРА БИДІҢ ӘЛМҮРЗА БИГЕ АЙТҚАН СӨЗІ

Мен жыламай қайтейн?
Әкем менен анам жоқ,
Қатар-құрбы және жоқ.
Көгорай шалғын жерімді,
Шалқып жатқан елімді
Аралайтын шамам жоқ.
Төрт аяғын тең басқан
Жорғаны мінер белім жоқ.
Мықтап ұстап айырылмай
Кәріліктен басқа мінім жоқ.
Тамырың тастай қататын,
Сүйретіп тағдыр жетелеп
Ажал келді төтелеп.
Сайраған қызыл тілім-ай,
Мекенің қандай жататын?
От болып денем жанып тұр,
Дүниеге көңілім қалып тұр.
Қуат кетіп денеден,
Жазуға көзім талып тұр.
Ажал деген бұғалық
Мойныма және салып тұр.
Енді өлеңді тоқтаттым,
Тірліктен көңілім қалып тұр.
Бар денеден әл кетіп,
Ерікті менен алып тұр.
Қазалы жерге сүрініп,
Аяқты арқан шалып тұр.
Өлшеулі өмір азайып,
Туған-туыс, дос-жаранды қия алмай,
Көңілім мұңайып қалып тұр.

ЕЛАУЗЫНАН
ЖАЗЫП АЛЫНҒАН
ҚИССА-ХИКАЯЛАР

Жазсаң – тұрар, жазбағаның – жоғалар.

«Құтты біліктен»

*Шариғат – ағып жатқан бұлақ,
Бұрынғының сөздері – жағалай біткен құрақ.*

Бабалар сөзі

*Мен келешек ұрпағыма сенемін.
Олар бабалар сөзін қастерлейді, құрметтейді.*

Жүрсінбек Сейілов

ХАЗІРЕТ ҒАЛІНІҢ ҒАСЫ БОЛҒАН ХИКАЯСЫ

Айтайын бір Алла деп сөздің басын,
Пайғамбар көрді дүние көп жарасын.
Ақырда пайғамбарлық уахи келіп,
Көрсетті көпірлерге мұғжизасын.
Расулге уахи келді қырық жаста,
Мифражға шығатұғын кешесінде.
Мұхаммед – дін ислам дін шырағы,
Ғаламнан құрметі асқан халық ішінде.
Мұхаммед – дін ислам дін шырағы,
Мақшарда әм саясы, әм пырағы.
Макка мен Мәдинаны пана қылып,
Мұсылмандық дін үйретті баршаларға.
Түзетті әуел Сыдық ықыласты,
Ғұмардың әділдігі жұрттан асты...
Пенденің сыры мағлұм бір Құдайға,
Құрметін берді артық Мұстафаға.
Мұхаммед пайғамбардан рұқсат алған,
Бір күні Ғалі шықты сахараға.
Мінді де дүлдүліне сапар барды,
Көңіліне бар қиялды Тәңірім салды.
Тұтқасын аспан-жердің қолыма алсам,
Көтеріп қояр ем деп ойына алды.

Ғалі өрт болғанда, көпір жаудан,
Жеңбесе жеңілмейды ешбір жаудан.
Ысқырған бір үн шықты биік таудан,
Жақындап Ғалі айдар тауға жетті,
Бір ғажап кереметті Хақ көрсетті.
Сол таудың кенеріне жақын келіп,
Барлығын аудармаққа көңілі кетті.
Сол күні Тәңірім салды бір ышындық,
Аударды таудың бәрін қаһарланып.
Аударып тау мен тасты жоқ қылғанда,
Астынан бір ғажайып шықты сандық.
Сандықтың Ғалі айдар аузын ашты,
Ішінен жылан шықты екі басты.
Ысқырып, айбатланып шықты жылан,
Ғалінің мұны көріп қаһары тасты.
Қамшымен Ғалі айдар жыланды ұрды,
Осындай көріп шыққан ғажап сырды.
Ысқырып, айбатланып шықты жылан,
Өлмейді ұрған сайын өсе берді.
Жыланды өлтіре алмай сол сияқты,
Жөнелді сабыр қылмай мініп атқа.
Ренжіп, қапаланып келе жатса,
Көреді екі ат мінген адамзатты.
Адамзат қашты атпен екі бірдей,
Ойланды құтылмас деп жерге кірмей.
Соңынан дүлдүлменен қуып берді,
Қарасын, жетпек түгіл, қалды көрмей.
Ғалінің мұны көріп, іші күйді,
Ақылы бейхошы болып, есін жиды.
Ренжіп, қапаланып келе жатса,
Көреді бір әдемі тігулі үйді.
Атынан Ғалі түсіп, тұрды қарап тыста,
Көрсетті Тәңірім бұған әрбір нұсқа.

Сол үйдің жапсарынан қарап тұрса,
Шаян мен іші толған құрт-құмырсқа.
Сол күні Тәңірім салды мұндай күйге,
Салды нелер күйді пендесіне.
Сол жайдан және аттанып келе жатса,
Кез болды қара лашық киіз үйге.
Дүлдүлден түсіп Ғалі келді бұған,
Ішіне нелер салар Хақ субхан.
Дүниедегі ғажап, таңсық бір үй екен,
Қазынасы толған түрлі тағам.
Ойланды отырсам деп ішіне еніп,
Тағы да ренжіді тысын көріп.
Ішіне тысы лайық болмады деп,
Дүлдүлге мініп кетті, аз кідіріп.
Ғалінің жүзі ыстық, көңілі пәс,
Көзіне ызаланып алды жас.
Жайнаған бір гауһарға кез болады,
Құбылған неше түрлі бір асыл тас.
Сол тасты аттан түсіп қолына алды,
Қызығып, көңілі кетіп, қайран қалды.
Бұл тасты әкетсем деп тұрды-дағы,
Орнына, қимаса да, қайта салды.
Алдында бір ит жатыр жерді тырнап,
Әлі жоқ айналатын жанын қармап.
Ішінде, өзі буаз, толған күшік,
Үреді тумай жатып бәрі шулап.
Ғалінің мұны көріп, ақылы қашты,
Тағы да бір себеппен қатты састы.
Түгінің әрбірінен оттар шығып,
Бір бура сол арада қарсыласты.
Алдынан бура қарсы шықты,
Шыдамай айбатынан Ғалі қашты.

Дүлдүлге келіп ауыз салар болды,
Ғалі мұны көріп қатты састы,
Жасынан Ғалі қорлық көрмей өскен,
Кәпірдің неше алуан басын кескен.
Қорғануға жер таба алмай келе жатса,
Көреді бір шұқанақ Тәңірім тескен.
Дүлдүлге келіп ауыз салған шақта,
Жүгіріп түсіп кетті шұқанаққа.
Шұқанақ түбі терең һәм қараңғы,
Көлденең тиді аяғы бір шыбыққа.
Ғалінің жанын сонша қысқан,
Ғайыптан бура шығып болды дұшпан.
Шыбықтың екі басын кеміріп тұр,
Бірі ақ, бірі қара екі тышқан.
Бұрқылдап бура келіп шабынады,
Айбатынан Ғалі қорқып шыдамады.
Шақылдап, бура кетті қырдан асып,
Ер Ғалі ызаланып, қайғырады.
Ғаламнан он сегіз мың Ғалі шықты,
Күрескен палуанның бәрін жықты.
Аллаға Шері ғасы болды ғой деп,
Мұхаммед Ғалім иман болып шықты,
Мұхаммед Ғалім иман болды өзі.
Мойнында кітап Құран, аят сөзі,
Мінді де бір есекке жолын тосты.
Болғанда кеш мезгіл қайтар кезі,
Ер Ғалі шалды көріп, берді сәлем.
«Амансың, – алып сәлем деді, – балам?
Жүрмісің ұрлық қылып осы арада?
Адамсың мезгілсіз не істеп жүрген?»
«Әй, ата ұры емеспін, Ғалі дүрмін,
Талапкер палуанның бірі дүрмін.
Мұсылман кәпір қырып, дінін ашқан,
Естісең, бір Алланың шері дүрмін».

«Мініпсің, жаным балам, бір ниетке,
Жарайсың бұл түріңмен не қажетке?
Болмайды сіз сияқты Ғалі айдар,
Біздей бейшараны әжуә етпе!
Көрінді, жүзің сұрғылт, ұрымысты
Дүнияда көззәблікпен жүремісің?
Дүнияда залымдар мен ғасылар көп,
Баян ет, сен солардың бірімісің?»
«Неліктен менің сөзім болды қата?
Пайғамбар ықыласпен берген бата.
Батима – жарым, атам – хақ Мұстафа,
Бұл сөзім рас болар, жан ата!»
«Сен болсаң, атыңнан, Ғалі жаным,
Шын болса, пида болсын тәнім, жаным.
Егерде Ғалі екенің рас болса,
Меніменен күресерге бар ма әлің?»
Әй, ата, күресерге бар дүр әлім,
Қашаннан менің сырым – халық қамалым.
Боларсың мен жыққан соң пара-пара,
Болады егер өлсең кімге обалың?»
«Жыға бер, әлің келсе, Ғалі балам,
Өзіме, өзім өлсем, өз обалым.
Егер де осы жерде жығып кетсең,
Қылған ісі Шері, Хақ Тағалам».
Түсті де, ұстаса қалды Ғаліменен,
Өзінің Ғалі шері жаныменен.
Белінен шалдың Ғалі қатты ұстады,
Күшінің қолындағы барыменен.
Тағы да мықтап ұстап, тартты Ғалі,
Алланың арсланы, тақуалы.
Қаншама қайраттанып тартса-дағы,
Инедей қозғалтуға келмейді әлі.
Еш адам шалдан бөлек кез болмайды,
Зорланды сонша Ғалі, қозғалмады.

Белінен шалдың Ғалі қоя беріп,
Ұялғаннан енді артына сөз қылмады.
«Ей, балам, мұнша мені қылдың мазақ,
Басыма көп машақат, салдың азап.
Көтеріп, қоржынымды бөктеріп жібер,
Кетейін өз жөніме, жолым ұзақ».
Қоржынға қолын салды Ғалі көтермекке,
Жыға алмай бір кәріні қылады өкпе.
Қоржынды екі қолдап тартып еді,
Сол шақта көтере алмай қалды текке.
Ғаліні шал қыстады болшы, бол деп,
Аянбай барлық күшпен көтерді кеп.
Орнынан қоржыны бірақ қозғалмады,
Тартса да Ғалі айдар қанша күштеп.
«Ей, балам, Ғалі екенсің, жаңа таныдық,
Бар болса, рас сөйле мұсылмандық.
Көтеріп қоржынымды бере алмадың,
Қалып па саған түсіп арыстандық?»
Ғаліге шал солайша жауап берді,
Көтерді шынтағымен, көзі көрді.
«Әуре мені мұнша еттіңіз», – деп,
Жөніне шал бейшара жүре берді.
Ғалі де аттанды есін танып,
Құдайым бір сағатта қылды ғаріп.
Дүлдүлден Хазірет Ғалі түсті-дағы,
Төсекке теріс қарап жатты талып.
Фатима айтты: «Ай, шерім, меһрбаным,
Сүйікті екі дүние қадірданым,
Көңілің не себеппен қапа болды?
Сіз үшін пида болсын шыбын жаным».
Сөз қатпай теріс қарап күрсінеді,
Батима апам келіп білсін деді.
Пайғамбар бір асқапқа әмір қылды,
Жатпасын, шерім мұнда келсін деді.

Екі елудің жасы толды дейді,
Әр іске Тәңірім салған көнді дейді.
Пайғамбар шақырған соң не тұру бар,
Мешітке Ғалі айдар жүрді дейді.
Мешітке Ғалі жүрді қадам басып,
Тұрады көрген жанмен амандасып.
«Даладан оқиға болды пайда,
Айт, балам, шеріңді тарқат көңіліңді ашып».
Айтады Ғалі сырын барша бастан,
Ешбірін беймағлұм қалдырмастан:
«Мен бүгін қиыншылық көрдім істі,
Бір адам жаңа көрдім қайраты асқан.
Ұжмақтан Хақ Тағала орын берсін,
Ондай көргенім жоқ мұнан бұрын.
Өзі иман ғұлама құп мұсылман,
Ішкімге ұқсатпадым оның түрін».
Былайша жауап берді Ғалі батыр,
Ғалінің әрбір сөзі болды татыр.
Жаратқан Құдай артық пайғамбар,
Сөйлеуге енді тақсыр келе жатыр:
«Насихат саған айтқан бұл бір сөзім,
Естіп құлағым көрер көзім.
Әуелде өскен жылан кешең
Жаныңда ол Батима – менің қызым,
Ей, балам, насихатым бұл дүр сөзім.
Сүйгелі адам жоқ артық сенен,
Жөнге сал әйеліңді ақылменен.
Адамды ашындырар таяқ деген,
Екінші, жете алмадың бір адамға,
Ғибрат болсын бұл сөз бар адамға.
Жеткізбес өткен ғұмыр қусаң-дағы,
Жаратқан адам мақұлық жұмыла жанға».
Сол сөздің бәрін айтты пайғамбары,
Бұл сөзді құптады жас пен кәрі.

«Ақ үйдің іші толған жылан-шаян,
Билері ақырзаман зәлім болар...»
Бұл сөздің бәрін айтты пайғамбары,
Тыңдады ықыласпен жұрттың бәрі.
«Қараша үй іші толған қазына сол,
Бишара ақырзаманда рушылар.
Бір тасты атап тұрып қолыңа алдың,
Қызығып, қимасаң да, қайтып салдың.
Оны алсаң қуар едің дүниені,
Сол тасты болды жақсы алмағаның.
Ит көрсең жер тырнаған өзі буаз,
Күшігі тумай жатып қылса ауаз.
Ұл сөйлер ата тұрып, аңла, балам,
Қыз сөйлер ана тұрып ұяты аз.
Тәкаппар болма, балам, өзіңе кел,
Бір сағат естен шығармай Құдайды біл.
Түгінің әрбірінен оттар шыққан,
Құдайдың әмірі сол аз бір айыл.
Бурадан қашып қойға түстің,
Қой үстінде мақанларды шықты үстін.
Бір ақ, екі қара тышқан,
Қылайын сөз мағынасын ғажап істің.
Мысалы шыбық түсті дүниенің
Ағы – күн, қарасы – түн, Ғали жаным.
Зілімлар мұминдерді жиып тауысар,
Қиямет болса қайым сұм заманың».
Пайғамбар баяндайды үшбу сырды:
«Көңіліңе көштім деп артық кірді,
Манағы жығылмаған кәрі шалың,
Ой, балам, танымадың біз пақырды.
Сол шалды жыға көрсең таныр ма едің?
Болады көз алдында көріскен шал.
Ол қоржын – тұтқасы аспан-жердің,
Тізеңнен, көтере алмай, жерге кірдің.

Аллаға мұнан былай ғасы болма,
Келмеген әлі сендей нешелердің».
Біл, сөздің бәрін шешті пайғамбары,
Сөздерін құптадыңдар жас пен кәрі.
Аллаға өзім қарсы болдым ғой деп
Жығылды аяғына Хазірет Ғалі.
Пендеге Хақ Тағалам берсін жәрдем,
Бейхабар күшің тасып болма өз адам.
Құдайдың бергеніне шүкірлік қыл,
Кетіпті тасыңқырап Шаһымардан.
Алланың арсыланы Ғазірет Ғалі
Дүниенің пар болған жоқ палуаны.
Әркімдер артықпын деп тасымасқа
Ғибрат бізге нұсқа сөз қалғаны.
Салауат оқыңыздар пайғамбарға,
Меһрбан қамқор болған үмматларға.
Дүниеде кемдік көрді үммәт үшін,
Дінді ойлап білу дұрыс ақылы барда.
Тоқтаттым бұл қиссаны жазып тамам,
Дұға қыл, оқушылар, жазған маған.
Пайғамбар шапағат етсін үммәтім деп,
Мүмінді жарылқасын Хақ Тағалам.
Алланың аты үшін, пайғамбардың хаты үшін
Жазамын өлгенімше келсе шамам.
Алғысың бізге деген көпке болсын,
Кісіні сөз тыңдаған үлкен аға.
Оқытып бізді осындай жетілдірген
Алланың нұры жаусын ата-анаға.

ПАЙҒАМБАРДЫҢ СОҢҒЫ ТІЛЕГІ

Біләлға Расул айтты қылып пәрман:
– Хабар қып халықтың бәрін келтіріп сан.
Ақырғы өсиетім үшбу дүр, – деп,
Бұл күнде сан өсиет айта-дүрман.

Шаһарға бұлар жүріп хабар берді,
Есітіп барша жанның бәрі келді.
Мешітте отырғандар сағынғаннан,
Есікте тікесінен тұрар еді.

Мінбеге Расул құда шықты барып,
Алланың хамидін айтты ауызына (ағызына) алып.
Ақырды шаһит болып өлгендердің
Хақында дұға қылды қолын жайып.

Пайғамбар Асхапқа айтты:
– Тыңда бәрің,
Өтпекке жақын болды уақытым менің (маңың).
Алланың әзелдегі пәрменімен
Кетемін ортаңыздан енді сенің (саның).

Өтер деп қайғырмаңыз ешбір мені (маңа).
Ілгергі пайғамбардың бәрі һама.
Дүниеде бірде-бірі қалған емес,
Жалғыз-ақ бақи қалар Құдауанда.

Онан (анден) соң Мұһажирға айтты Расул:
– Тыңдаңыз, сізлерге айтар өсиет бұл.
Бұларға менен кейін хәкім болсаң,
Аңсары әулетіне (ауладына) жақындық қыл!

Біздерге (бізларға) қызметі бар артық оның,
 Сарп еткен дін жолына дүние-малын.
 Келместен орныңызды даяр етіп,
 Бағы бостан болып берді манзылларын.

Бұлардан егер (агар) болса, күнә (кінә) хасыл,
 Ғафу етіп, сізлер оны (аңа) марқабат қыл.
 Көрместен иман айтып, дінге кірген,
 Хақ жолда (салба) сал бағатынлар бола-дүрлар.

Онан соң Аңсарыға айтты және:
 – Бұл дінде қарындассыз сізлер маған (маңа).
 Менен соң залымдардан (залымлардан) хәкім болып,
 Әр түрлі жәбір істі қылғай саңа.

Алланың тағдырына мойынсұнып,
 Залымына тұрыңыздар сабыр қылып.
 Ол көрген мехнатыңның қайыры үшін,
 Мақшарда шаттанарсыз (шатланарсыз) жәннат кіріп.

Әр істі қылмаңыздар (қылмаңызлар) сіз асығыс,
 Алла һәм асығыспен қылғай іс.
 Әр нәрсе асыл іспен және (бана) болса,
 Опасы иесіне (екісіне) болмағай еш (һеш).

Және айтты:
 – Ай, халайық, сөзімді аңда (аңла),
 Әркімнің қысас қарызы болса менде.
 Дүниеден кетпей тұрып мағлұм етсін,
 Беремін өз қолымнан, болса әр (һәр) не!

Бұл күнде сұрағанға қысас малын,
 Зәредей ренжімейді көңілім менің.

Ол адам өзгелерден сүйікті (сүйіккі) дүр,
Дұшпандық (дұшпанлық) етпегені, бәлкім, оның.

Отырды жауап бермей бәрі һама,
Пайғамбар аз һар етіп айтты аңа:
– Бір мәртебе сұрағанмен айтпағайсыз,
Айтамын намаздан соң сізлерге және.

Бесіннің сол мезгілде уақыты кірді,
Орнынан намаз үшін Расул тұрды.
Махырабада асхапларға имам болып,
Намазын жамағатпен ада қылды.

Мінбеге (мінберге) және қайтып келділер баз,
Ілгергі айтқанын қылды ағаз.
Бір адам қол қусырып, тұра келіп,
Деп айтты:
– Ай, шаһанша, мақұрм араз.

Үш теңге хақым бар дүр сізде менің,
Білдірмек себебім сол: «Айтқыл!» – дедің.
Және де ол адамға Расул айтты:
– Ауысты қай турада қарызың сенің?

Ол айтты:
– Барар (барур) едіңіз жолмен кетіп,
Бір тақсыр (тақыр) нәзір сорды сауал етіп.
«Бар болса теңге бер!» – деп әмір еттіңіз,
Мен сізге үш теңгені бердім елтіп.

Ол теңге ұмытылып сонан бері,
Сұралмай бұл күнгеше жүрер еді.
Фазылға Расул-құда пәрмен етіп:
– Хақысын ол адамның бергіл! – деді.

Асхапқа Расул-құда айттылар баз:
– Бар болса, білдіріңіз қылып ағаз.

– Жә, Расул, үш теңгеңіз менде бар деп! – деп,
Бір адам тұра келіп берді әуез.

Фазылға ибн Ғаббас – Расул айтты:
.....(оқылмады)
Құтқарып теңгені ал бұл адамына
.....(оқылмады).

Және айтты әуез қылып:
– Ай, жаранлар,
Әркімнің менде қысас, хақысы бар.
Алланың аты бірлан ант беремін,
Бұл күнде хабар беріп, қылсын аз һар.

«Айтқыл!» – деп үш мәртебе әуез берді,
Расулдан ешкім зиян көрмеп еді.
Сол уақта Ғакаша атты (атлы) бір сахаба,
Алдына пайғамбардың тұрып келді.

Деп айтты қол қусырып:
– Ай, шаһариар,
Көңілімде айтатұғын бір мәдіғам бар.
Табоктің арасында жол үстінде,
Қамшымен түйеңізді ұрдыңызлар.

Ол қамшы ұзындықтан (ұзынлықтан) онан өтіп,
Арқама сол заманда тиді жетіп.
Алланың атыменен ант берген соң,
Білдірдім қызметіңе аз һар етіп.

Бұл сөзден Расул-құда хабарланып,
Жылады (жығылады) көздеріне жасын алып:
– Жақсылыққа жаза көрсін Алла! – деді, –
Білдірдің бұл уақытта еске салып.

Біләлға пәрмен етті Шаһым Абырар:
– Үйінде Фатиманың ол қамшы бар!
Тез келтір, бұл дүниеде құтылайын,
Бұл қысас ақыретке кетпесін-лар.

Хазірет Біләл барып Фатимаға,
Білдірді уақиғанын бәрін һама.
– Ғакаша пайғамбарға қысас қылар,
Беріңіз, лазым болды қамшы маңа.

Фатима мұны естіп қылды фәриад,
Жылады Хасен, Хұсайын – екі шаһизат.
– Айт, – деді, – Ғакашаға, біздерді ұрсын,
Расулге тигізбесін зарра капат (таяқ).

Біләл мен шаһзадалар бірге жүрді,
Алдына пайғамбардың келіп тұрды.
Асхапқа, мұны көріп, қапалық келіп,
Өздерін тоқтата алмай (көп жылады) жылап тұрды.

Біләлдан Расул-құда қамшыны алып,
Берді-лар Ғакашаға:
– Қысас қыл! – деп.
Ғакаша ол қамшыны қолына алды,
Алдына пайғамбардың жақын барып.

Асхаттың баршасы һәм мұны көріп,
Көзінен жасын төгіп, қайғыланып.

Жылады үлкен-кіші бәрі һама,
Айтады Хасен, Хұсайын нала қылып:

– Орнына бабамыздың біз жатамыз,
Қамшыны, қанша болса, бізге ұрыңыз!
Хасен менен Хұсайын – екі шаһизат,
Бір қамшыға – он қамшы ұр, еркіңіз!

Орнынан тұра келіп төрт шаһариар:
Ғалы менен Әбубәкір, Ғұсман, Ғұмар.
Деп айтты:

– Жә, Ғакаша, қысас қылма!
Берейік бұ хақыңды саған біздер (бізлер)!

Пайғамбар оларға айтты:
Бәрекелді (бәрекалла),
Қойыңдар, мәдіғасын қылсын һазна!
Мұғажир аңсарының баршасы һәм
Орнынан тұра келіп, айтты және.

Деп айтты:
– Жә, Ғакаша, арызымыз (ғарызымыз) – бұл,
Орнына пайғамбардың біздерді (бізларны) ұрғыл!
Бұл күні фағыр (шағыр) ғалым ренжімесін,
Ризамыз (ырзамыз) әр (һәр) не болса, біздерге қыл!

Ғакаша оларға айтты:
– Мақұл емес,
Бұл сөздер шарифатқа мақұл келмес!
Алланың дәрғаһында: «Қысас ет!» – деп,
Біреуге біреу үшін хабар бермес.

Пайғамбар Ғакашаға қылып аз һар:
– Ал, – деді, – қысасыңды мендегі бар!
Ғакаша Расулға айтты:
– Ұшал күні
Түйеде барұр едіңіз, ай, шаһариар!

Мен жаяу барып едім жақындасып (жақынласып),
Ыстықтан қойып едім арқамды ашып.
Мүбәрак бұл қамшыңыз ұзындықтан,
Жалаңаш баданыма болды нәсіп.

Пайғамбар оның сөзін қабыл қылды,
Мінбенің (мінбардың) төменіне кеп отырды.
Қамшысын Ғакаша һәм қолына алып,
Үстіне ол мінбенің шығып тұрды.

Асхаптың мұны көріп, бәрі жұмла,
Өтілді Ғакашаға қылып хамла.
Қазір ұрып өлтірмекке талап етті:
– Бір әдепсіз іс қылдың, – деп, – Хақ Расулға!

Пайғамбар оларға айтты:
– Бергіл һаман,
Достық, – деп, – білдіргені – үшбу заман!
Егер де бұл уақытта айтпағанда,
Ақырда болмас еді пайда маған!

Асхаптар (асхаплар) пайғамбардан мұны естіп,
Әрбірі өз орнына отырды өтіп.
Мүбәрак һам арқасын ашып тұрды,
Киімін ағызасынан халас етіп.

Аспанға нәубатының шықты нұры,
Отырған жамағаттар (жамағатлар) көрді мұны.
Кекіліктің жұмыртқасы суретінде
Едіптар (едилар) көрмектікке реңкі, түрі.

Үстінде жазылған хат екі қатар,
Бірінде таңа Алла уақта лашірің етер.
Екінші қатарына аян (ғаян) болып:
«Мұхаммед Расул Алла!» – жазылып дүр!

Күн мысал раушанлығы хадден асып,
Көрмекке тұрар еді көз қамасып.
Мысалы, ғарасаттың күндерінде
Тұрар-ды ол үлкен кісі зар жыласып.

Мінбеден Ғакаша һәм тастап өзін,
Мүбәрак арқасына тартты көзін.
– Ата-анам бідә болсын, жә, Расул! – деп,
Зар қылып айтар еді үшбу сөзін.

Деп айтты:
– Мұхаммед, қайырланым,
Ғарызымды естіңіз, елеп айлап акрам.
Қысас бірлан үшбу істі қылып едім,
Көңілімде болған үшін болмады ғам.

Ойландым: «Осы түрлі бір іс қылсам.
Расуланың ағызасына жүзімді сүртсем.
Мүбәрак нәубатының тасылынан
Мақшарда жүздерім ақ болып тұрсам!»

Көңіліме осы түрлі қиял етіп,
Нақақтан үшбу сөзді айттым келіп.

Болмаса жақсы мінезді асхапларың,
Баршасы үйренділер сізден көріп.

Пайғамбар марқабат қып Ғақашаға,
Деп айтты:
– Собу қажилит болса саңа!
Бір құда жаһаннамның отларынан,
Ағызаңа харам етті бәрін тама.

Пайғамбар Асхапқа айтты:
– Құлақ салсаң,
Айтамын башарат қып, білгіл бәрін!
Әрбір жәннат аһылын көрем десе,
Жүзіне назар етсін Ғақашаның.

Асхап та пайғамбардан мұны естіп,
Нәубатпен Ғақашаны тауап етіп.
«Сағадат сақа болсын!» – деп айтылар,
Ол күні бұл дәулетке барша жетіп.

Үшбу сөзі: «Мұхамадия» кітабында,
Әні һәм мағұлым етіп айттым мұнда.
Расулдың кесел болған уақиғасын,
Сиярдан (піснардан) білдірейін, және тыңда.

Және айтты әуез қылып:
– Шаһи жаһан,
Әркімнің мінез пиғылы болса жаман.
Жақында дұға қылып, тіленейін,
Үшбу күн мағұлым қылып, айтсын маған.

Бір кісі тұра келіп айтты:
– Иа, пайғамбар,
Ұйқышы жалғаншылық өзімде бар!

Алланың дәрғаһынан тіленіңіз,
Айтылған бөлекше (бұл екісі) болмасын-лар.

Пайғамбар қол көтерді дұға қылып:
– Жалған сөз сөйлемесін көңіліне еніп.
Бұрынғы ұйқысын һәм кем айыслағыл (сыйлағыл),
Көз көңілің қалауынша ұйқы беріп.

Бір адам әуез етіп айтты және:
– Өзімде жамандықтың бәрі һама.
Жалғыншы, ұры, көззап, мұнафиқпын,
Дұға қыл, жә, пайғамбар, бұл күн маңа!

Әуез қып ол адамға айтты Ғұмар:
– Өзіңді мұнша неге алдадың жар?
Ғұмарға Расул айтты:
– Олай деме,
Мақшардың кемшілігі жүз мұнша бар.

Пайғамбар қол көтеріп, қылды дұға:
– Салсын, – деп, – жақсылыққа пиғылын құда!
Дүниеден дін иманын аман етіп (елтіп),
Фазылыңмен нәсіп ет, – деп, – жәннат мұңа!

ПАЙҒАМБАРДЫҢ ӨСИЕТІ

Және бар үшбу жерде бір нақлият,
Әбулһайыс Самарқанд атты (атлы) бір дат.
«Ақырғы өсиеті бұл еді», – деп,
Өзінің кітабында аслады (айлады) жат.

Пайғамбар ақыр халда кеселденді,
Кеселі хадден артық қатысты ер-ді.
Махкүр ғып сәлдесімен (салласымен) басын орап,
Мешітке жексенбі күні Расул келді.

Мінберде қарар алып оларды баз,
Біләлға бұл сөзді айтты қылып ағаз (уағаз):
– Ақырғы өсиетімді естисіңдер,
Хабар қыл халайыққа, келсінлер тез!

Басында муазнаның Біләл тұрып,
Естілер халайыққа әуез қылып:
– Ақырғы өсиетін айтадылар,
Ай, қауым, есітіңіз, жылдам жүріп!

Есітіп Мәдинаның адамдары,
Мешітке жүгірділер қалмай бірі.
Базардың дүкендері ашық қалды,
Бекітіп кетпеклікке келмей халі.

Пакизат жас қыздар һәм хабарланып,
Жүгіргі жүздерінен пернені (парданы) алып.
Расулдың өсиетін естімекке
Мешіттен орын алды ол һәм барып.

Адамдар хадден артық жиылды көп,
Есікте тұрар еді сыймай келіп.
Қатарда тұрғандарға Расул айтты:
– Кейінгі келгендерге орын бер! – деп.

Әуелгі сөйлегенде шаһи Расул,
«Асейті жағен» – аятына аштылар тіл.
Онан соң бір Алланың атын айтып,
Өзі үшін салауат һәм айттылар біл!

Және айтты:
– Ғабдолла ұғлы – мен – Мұхаммед,
Мұталап һашым ерүр маңа аждат.
Араби һәм Құрайыш – меккелікпін,
Менен соң пайғамбарлық болмас әр шат!

Ай, қауым, құлақ салып тыңдаңыздар,
Өлімнен әуез нығыма болды хабар.
Рабтыма (Раббыма) жолықпаққа мүштак дүрмін,
Көңілімде үмбет үшін өкінішім бар.

Артымда үмбетімнің қалды бәрі,
Не болар ақырғаша оның (аның) халі?
Иа, Алла, үмбетімді саламат қыл!
Тапсырдым аманат қып саған, әні!

Ай, қауым, айта дүрмін мен өсиет,
Көңіліңде баршаңыз һәм тұтыңыз жат!
Хазірің ғайыбыңа хабар бергіл,
Естісін сәлемімді барша үмбет.

Алладан назыл болып қалам түсті,
Білдірді халал, харам – әрбір істі.

Баршасын ықласыңмен істеңіздер,
Аяттан тағылым алып әр жұмысты.

Һәм және нәпсі һуден сақтаныңыз,
Қашпаған азал мазылға ұшырайды тез.
Алла мен һәм жәннат та алыс болып,
Тозаққа ол хасиф ұшырайды тез.

Сіздерсіз аһил сүннет, ол жамағат,
Істеңіз (ислаңыз) шарифатқа астақамит.
Тозақта жанған оттан сақтаныңыз,
Жәннатта отырарсыз һәм дүрисат.

Және айтты:

– Бір Алладан қорқыңыз сіз.
Әмірінен: «Қылма!» – деген сақтаныңыз.
Дінің мен майшақтағы аманатқа,
Қиянат қылмаңыздар істе әр кез!

Алладан майшақ күні нада келген,
«Аруағың мүкімін мен!» – деп әуез берген.
Сіздерге ол айтқан сөз – аманат дүр,
Тұрыңыз сол уағдамен таңда жерден.

Құлдарды тапсырайын сізге және,
Киімсіз, аш сақтама барса һама.
Күш бірлан: «Істеңіз!» – деп әмір етпеңіз,
Қуаты келмей тұрған істі аңа (оған).

Және айтты:

– Неке құлданған қатындардың
Кем қылмай напақасын бергіл оның.
Маһыры насирасына зейіл (зайыл) болмай,
Ері өлсе, өзінде қыл ықтиярын.

Егер де қылмасаңыз сіздер мұны,
Тәрік болса айтқанымның бірде-бірі
Бір құда хакім болып, қысым етер,
Уағда акірамін болармын мақшар күні.

Ай, қауым, жаһаннамнан қорқыңыздар,
Аһылға иал, сізге табиғы (таспих) әулетің бар.
Оларға шарифаттың хукімін үйрет,
Болмасын ақыр уақта дақылы тар.

Әр кісі (мұра) әмір иесі болса сізлерге, біл,
Болса да арғы нәсілі хабыш-қабыл қыл!
Хукіміне қарсылық қып, қапы болма,
Әміріне (сирина) әр не десе, тағат қыл!

Әр кісі тағат қып тұрса, әні,
Күнәңа тағат қып тұрды маңа.
Мен айтқан пәрменімді қылып тұрған,
Тағат қыл ғани дүр бір Аллаға.

Әр кісі қарап тұрған имамына,
Сырына мойын сұнған қылса ән не?
Күнәкар маған ғасы болғаны дүр
Ғасы дүр һәм Алланың дәрғаһына!

Ай, қауым, өсиет қып айта дүрмін,
Аһыл (құл) байыт, әулетімді дос тұтқыл сен.
Ғұлама ғалымдарды дос тұтыңыз,
Дос тұтқыл әркім болса хари Құран.

Ашумен ғазаптанба оларға әр кез,
Және де тағайын қылып, айтпаңыз сөз.
Істеген жұмысына қарайлама (макарайлама),
Оларға дұшпандықпен болмаңыз кез.

Оларды қайсы пенде дос-ты тұтар,
Күйкі дос болғаны маған бұлар.
Дүниеде әркім мені дос-ты тұтса,
Алланың дәрғаһына достық қылар.

Оларға дұшпан болса әрбір кісі,
Маған һәм дұшпандық дүр ол жұмысы.
Әлбетте, маған дұшпан болғандардың
Аллаға дұшпандық дүр қылған ісі.

Ай, қауым, бес намазды ойлаңыздар,
Ішінде неше түрлі тәртібі бар.
Баршасын орны бірлан ада қылып,
Һәм және таһаратты айлаңыздар.

Зекетті малыңыздан һәм алда қыл,
Аятпен назыл болған Құранда бұл.
Зекетсіз мал жинаған пенделердің
Оқыған намаздары болмас қабыл.

Намазды оқымаса қайсыбір жан,
Дінінде ол болғай нұқсан.
Руза, зекеті һәм қабыл болмас,
Сауап жоқ қызметінде ғиззат қылған.

Ай, қауым, білдірейін қылып ағаз,
Қуаты жеткеніңіз айлаңыз қаж.
Егер де күші жетуші (жеткуші) қажы қылмаса,
Құп алған діндеріне кетсінлер баз.

Құп алса, жаһут (жөйт) дінін, қылып өтсін,
Болмаса насыранилық қабыл етсін.
Мәжуси акдыш фәриад дінін тұтып,
Отына жаһаннамның өзін елітсін.

Ол халыққа шапағатым болмас және,
Қауызымнан су бермеймін әр кез аңа (оған).
Егер де ғұзыры болып бармағанның
Күнәсін кешіре дүр уахи дана!

Ай, қауым, алдымызда ұлуғ күн бар,
Құранда хабар берген қылып такырар.
Қайтадан ағызамызға жан кіргізіп,
Бір жерге баршамызды жия дүрлар.

Ол күні пайда берме аһыл, ғаялың,
Жинаған мехнат етіп дүние-малың.
Құлшылық, ғибадаттан пайда болар,
Егер де кәміл болса дін иманың.

Күнәдан пейліңізді сақтаңыздар,
Шариғатқа хилап істі етпеңіздер.
Көз жылап, тауазигда көңіл болсын,
Аузыңмен ғибадатты айлап азы һар.

Шайтанмен ұрыссыңыз жаһат етіп,
Ғизза қыл кәпірлермен қарсы тұрып.
Ықыласпен иманыңды сақтаңыздар,
Мешіт сал, намаз үшін, диуал ұрып.

Мүминсіз бір-біріңе, дін қарындас,
Хақ жолын білмегенге айтыңыз баз.
Күнәдан нәпсіңіздің бәрін тыйып,
Зинаға болмаңыздар әсте (асла) жолдас.

Күншілдік қылмаңыздар істе әр кез,
Һәм және ғайбат қылып айтпаңыз сөз.
Егер де күншілдік қып, сөз айтсаңыз,
Жоқ болып қасиетің кете дүрсіз.

Сауабын ғайбат еткен ол құл алар,
Орнына онан (анден) алып, күнә салар.
Ғайбат пен күншілдік қылған адам,
Ол күнде ахыр уақытта тозақ барар.

Ай, қауым, күшің жетсе, құлды азат қыл,
Ғаріпке қайыр етіңіз дүние мен пұл.
Аш болып, мұқтаж болған күніңізде
Сіздерге пайда болар артықша бұл.

Һәм және бір-біріңе залал салмаңыз,
Әлбетте, хисап жайға бара дүрсіз.
Бір құда араңызға хүкім етер,
Ырза емес күнәһыңа сенің әр кез.

Әр кісі ғамыл санми қылса-лар бас,
Ол қылған жақсылығы өзіне қас.
Күнәһының зары һәм өзіне дүр,
Ешкімге қадір құда залым қылмас.

Ол күннен қорқыңыздар сіздер және,
Өлген соң тірілесіз бәрің һама.
Дүниеде қай іс, түрлі кәсіп етсең,
Жазасын анда берер Хақ Алла саңа (саған).

Ай, қауым, хабарданып, хақиқат біл,
Жақында өте дүрсіз дүниеден бұл.
Нәпсінің неше түрлі пітнасынан
Сіздерді аман еткей хакім әкіл.

Асхабым, баршаңыз һәм қош қалыңыз,
Жақында біз сіздерден ажырасармыз.
Кейінгі үмбетімнің баршасына
Ізгілік сәлемімді айтыңыз сіз!

Онан (анден) соң өсиетін қылды тамам,
 Жылады үлкен-кіші тұрған адам!
 Жиналған халайықтың баршасына
 Қайтпаққа рұқсат (ұлықсат) етіп шаһи ғалам.

Расул һәм құжырасына қайтып келді,
 Кеселі хадден өтіп, қатты ауырды.
 Ғұмырының ақырында жамағаттан:
 – Он төрт уақыт қалды-лар! – деп нақыл қылды.

Әуелі қалған еді Хұфтан – намаз,
 Азанын хазірет Біләл айтты сылар баз.
 Құжыраның есігіне келіп тұрып:
 «Алла лауту, иа, Расул!» – деп қылды ағаз.

Шақырды: «Алла лауту!» – деп үш мәртебе,
 Жоқ еді пайғамбарда ешбір шама.
 – Орныма Әбубәкір тұрсын-лар! – деп,
 Ғайшадан хабар берді Расул аңа (оған).

Бұл сөзбен Ғайша келіп хабар берді,
 Расулдің хазіреті Біләл халін көрді.
 – Дағуата Мұхаммед алегатеме! – деп,
 Басына қолын қойып жығылар ер-ді.

Дер еді:
 – Тумағанда атадан мен,
 Мұншама қайғы, ғамды көрмес едім!
 Болмаса пайғамбардан ілгеріде
 Жақсы еді мұны көрмей мен өлгенім!

Осындай бірнеше сөз аузына (ағызына) алып,
 Жылады фәриад етіп, бек зарланып.

– Пайғамбар имамлыққа сізді елітті! – деп
Сыдыққа хазіреті Біләл айтты барып.

Өтпекке имамлыққа Сыдық келді,
Махырабада Расулдың орнын халқы көрді.
Пікіріне көңіліне жетіп, тоқтата алмай,
Фәриад қып: «Мұхаммед!» – деп жығылар ер-ді.

Асхаптар мұны көріп, қылды нала,
Жылады: «Мұхаммед!» – деп барша хама.
Бұлардан Расул құда хабарланып,
Өзі һәм талап етті бармаққа аңа (оған).

Ғалі мен хазіреті Ғаббас келді алып,
Пайғамбар имамлыққа өтті барып.
Асхапқа фатикадан соң Расул айтты:
– Мен үшін жыламаңыз мұнша налып.

Сабыр етіп, әр нәрсеге разы болып,
Алланың кеше күндісіз тағатын қыл!
Тағдыр жетіп, жер қойнына кірмектігім
Құдіреттің қаламында жазылған бұл.

«Тағдырға болмайды, – деп, – нәпсіл әр кез!» –
Осындай неше түрлі айтылар сөз.
Ғаліге Ғаббас бірлан қолын артып,
Пайғамбар құжырасына қайттылар тез.

Әлқисса, мұныменен ол түн өтті,
Таң атып, дүйсенбінің күні жетті.
Бамдатта Әбубәкір имам болып,
Мешітке жамағат пен намаз етті.

Көрмекке қиял етті Расул барып,
Ғалі мен ибн Ғаббас келді алып.
Асхаптың жамағатпен тұрғандарын
Қарады Расул құда назар салып.

Асхапқа пайғамбардың көңілі толды,
Сыдық һәм келгендігін және білді.
– Өткелі имамдыққа келген дүр! – деп,
Махырабадан кейін тұрып орын қойды.

Сыдыққа:
– Қозғалма! – деп айтты Расул,
Әр уақыт Хақтың әмірін осындай қыл!
– Сүннетім менен кейін жоғалмас! – деп,
Шаттанып, құжырасына қайтты-лар, біл.

Мүбәрак төсегіне Расул барып,
Сол заман есін білмей, қалды талып.
Аһыл ғайал әулеттері фәриад етті:
«Дүниеден өте ме?!» – деп көңіліне алып.

Жылады үлкен-кісі – бәрі һама,
Есіне аз заманда келді және.
Пайғамбар Ғайшаға айтты:
– Ғаниматтан
Жеті алтын қойып едім, беріп саңа (саған).

Не қылдың, сол алтындар бүгін қайда?
Ғайша айтты:
– Баршасы һәм үшбу жайда.
Ғайшаға Расул айтты:
– Алтындарды
Шығарып ғаріптерге садақа айла!

Мұны айтып және Расул есінен танды,
Көпкеше биһош (байғұс) болып, жатып қалды.
Есіне бір мезгілде және келіп:
– Алтынды не қылдың? – деп аузына алды.

Ғайша айтты:

– Бергемін жоқ қазір оны.

Пайғамбар пәрмен етті:

– Келтір, кәні!

Алланың дәрғаһына барғанымда
Не дермін, нада қылса мұның бәрі?!

Ғаліге алтындарды берді және:

– Ғаріпке қайыр ет, – деп, – бәрін һама!

Дүниенің мал-мүлкінен көңілім тынып, –

Деп айтты, –

Енді рақат болды маңа (маған).

Онан соң Расул құда қойды сөзін,
Көпкеше биһош болып жұмды көзін.
Расулдің миллаты фәриад етіп,
Жылады әрқайсысы білмей өзін.

Фатима жылап айтты:

– Атажаным,

Сүйенішім екі дүние, мейірбаным!

Әниім һәм, мұниім һәм, машайығым,

Не болар сізден кейін менің халім?!

Хасен мен Хұсайын – перзеттерің:

«Құтпада тұрғаным!» – деп аузыңа алдың.

«Атам!» – деп сізден кейін кімге барар,

Бұл екі жетім қалған жақір пендең?

Атыраптан іздеп келсе үмбеттерің,
Кім көрер сіздей болып оның халін?
Бұл көзім сізден кейін кімді көрер,
Жолыңда пида болып жаным менің?!

Бұл түрлі көп сөз айтып, жылап тұрды,
Сол уақта пайғамбардың есі кірді.
Мүбәрак көзін ашып:
– Бері кел! – деп,
Қасына Фатиманы дағуат қылды.

Жүрегіне Фатиманың қолын салып,
Пайғамбар дұға қылды аузына алып:
– Құдая, перзентіме сабыр бергіл,
Артымнан жыламасын мұнша налып!

Онан соң Фатимаға айтты және:
– Айтайын башаратлік, қызым, саңа (саған).
Аһылға йал әулетімнің баршасынан
Әуелі жолығарсың өзің маңа (маған).

Көзде – нұр, көңілімнің сен – бедері,
Нәсілімнің бақи қалар сенен бәрі!
Дүниеден үшбу күні сапар етер,
Атаңның сөйлеспекке жоқ-ты халі.

Фатима мұны естіп, жылады зар:
– Атам! – деп, бұлар ерді көп биқарар.
Ғалы айтты Фатимаға:
– Сабыр айла,
Расул һәм қайғыланып, жатып дүрлар.

Ғалыға Расул айтты:

– Қойғыл мұны,
Жыласын атасына үшбу күні.
Және де есін білмей, биһош болып,
Тоқталып сөйлей алмай жатты тілі.

Хасенге Фатима айтты:

– Тұр деймін мен,
Жылаңыз атаңызға барып сіз һәм!
Шаһиға бір өсиет ықсан қылса,
Кейінгі бізге болар тайбылы һәм.

Алдына пайғамбардың Хасен келіп,
Жылады:

– Жан баба! – деп әуез беріп. –
Машайығым, мейірбаным (мүһірбаным) сізден кейін,
Кім мені алдына алар халім көріп?!

Ғамкінің, қызметкерің, атам менің
Хадиспен: «Афғи (асығы) Алла атын!» – дедің.
Сізден соң оның халі нешік болар,
Мейірбан ата-анадан жақын едің.

Бұл неше артта қалған азуажларың,
Кім көрер сізден кейін оның халін?!
Асхапқа сіздей болып тағылым беріп,
Енді кім Хақ әмірінің айтар бәрін?!

Хасеннің бұл сөздері жаннан өтіп,
Аһлі бәйт жығылар еді есі кетіп.
Мұһажыр ансарының баршасы һәм,
Есікте жығыла сұрар фәриад етіп.

Деп айтар:

– Миллаты шаһи Расул –

Сіздерге баршамыздың арызымыз – бұл!

Дидарын пайғамбардың бір көрейік,

Біздерді бір мәртебе ішкері қыл!

Сол уақта Расул және ашты көзін:

– Кірсін! – деп, ишаратпен айтты сөзін.

Асхаптың үлкен-кіші – баршасы – имам,

Мүбәрак пайғамбардың көрді жүзін.

Асхапқа Расул айтты:

– Сөзім тыңда,

Көп жылап, найарманлық (пәрмендік) Хаққа қылма!

Құранның ішіндегі бұйрығын қыл,

Әмірінен бір Алланың мойын бұрма!

Баршаңыз – халайықтың ишанысыз,

Сіздердей кейін келер болмас әр кез.

Онан соң Расул құда биһош болып,

Рахфибі (рахсибі) ағызасынан жұмдылар көз.

Асхаптың шығып кетті бәрі һама,

Жыласып азуажлары келді және.

Ғайша айтты:

– Сізден кейін не қылармын?!

Рақым етіп, бір өсиет айтқыл маңа (маған).

Ғайшаға Расул айтты:

– Сабыр айла,

Фәриад қылып жыламақтан жоқ дүр пайда!

Дүниеден сапар етіп, мен өткен соң,

Құжыраңнан шықпағайсың басқа жайға.

Осындай неше түрлі өсиет айтып,
Көзінен жасын төгіп, жылады көп.
Расулдің қапалығын көргеннен соң,
Жылады, тұрғандарға қапалық кеп.

Деп айтты Сәлім сонда:

– Айа, Расул,
Орныңыз қадірінен жәннатта дүр.
Ғаламның мақұлықатының абзалысыз,
Боласыз не себептен мұнша мауіл?!

Сәлімге Расул құда қылды мағлұм:

– Хақиқат: жәннат дүр – орным менің.
Ахуалы ие не болар деп қайғырамын,
Күнәһар ғасы жафа үмбеттерім!

Фатима жылап айтты:

– Ай, атажан,
Өтесіз, мағлұм болды, бұл дүниеден!
Мақшарға халықтың бәрі жиылғанда,
Мен сізді қайдан іздеп таба дүр-ман?

Пайғамбар жауап берді Фатимаға:

– Жәннаттан ұшырарсың барып маңа (маған).
Ол жерден, нұр дидарым, кез болмасаң,
Хауыз кәусар кінарына барғыл және!

Үмбетке су беремін онда барып,
Адассаң ол жерден таппай қалып,
Күнәкар үмбетімді өткізгеймін,
Сиратқа қарағайсың назар салып.

Ол жерден жолықпасаң болып нәсіп,
Қарағыл таразыға жақындасып.
Сауабы жеңіл келген үмбетімнің
Тұрамын таразысын қолыммен басып.

Егер де ол жерден һәм болмасаң кез,
Жаһаннам кінарсынан қарағыл тез.
Үмбетті отқа салмай, алармын! – деп,
Пайғамбар биһош болып, жұмдылар көз.

ӨЛІП ТІРІЛГЕН ШАХЫЗАДАНЫҢ ХИКАЯСЫ

Бастайын бір хикая, сал құлақты,
Біріктір, тыңдаушылар, ынтымақты.
Дүние бәрімізден бір күн өтер,
Тастаған патшалар да алтын тақты.

Ғаламның он сегіз мың саруары,
Исламның фонарының шамын жақты.
Арабтың Қурайышы қабыл рухынан
Көп қауым бірге болды, соны тапты.

Алладан пайғамбарлық келгеннен соң,
Әуелі жұмсақтықпен діп бастапты,
Мұхаммед Расул Алла заманында
Өзіне бірқатар ел, жұрт қарапты.

Халқына айдынды екен кереметті,
Келісті заманында бек сәулетті.
Заманға Алла мұндай ұшыратты,
Бек ғаділ патша болып ел билепті.

Патшаны, әділ болса, халқы сүймек,
Әділдің шарапаты көпке тимек.
Жалғаншы, ұры, залым жоғалыпты,
Жоғалмаса, біреуіне бірі күймек.

Секілді сонша ғаділ, жұрт бағынып,
Халықтан қойылмайды мін тағылып.
Жалғыз-ақ кемшілігі – кәпірлігі,
Кінәні онан басқа тапсын не ғып?!

Аты екен Наушеруан мұның өзі,
Мағлұм жұртқа бірдей айтқан сөзі.
Суретке діндері оның табынатын,
Жазалы онан басқа жоқ мінезі.

Патшасы жуыр маңда бала көрмей,
Болатын бастан кемтар болды кезі.
Туыпты бір жалғыз ұл патшадан,
Адамнан артық сұлу бота көзді.

Баласы пері нұрлы Шаһызада,
Таза өскен жалғыз өгей тәрбиеде.
Оқуға жеті жаста берді мұны,
Бар ғылым он бес жаста болды ада.

Інжіл мен Таурат, Забур болды ада,
Жалғыз-ақ Қалам Шариф мұнан қаза.
Ол кезде дүниеге таралған жоқ,
Пайғамбар – Қалам Шариф Мәдинада.

Бұл бала бар ғылымды оқып білді,
Өткізді оқуменен неше жылды.
Үйреніп өнер, ғылым, ақыл тауып,
Талындай Райханның ол гүлденді.

Оқытып өнер-ғылым ардақ қылды,
Мүләйім табиғатын ел жақтырды.
Шаһызада он алтыға шыққан жылы,
Бір ханнан, қуаныш қып, қыз айттырды.

Ханзада сұлу екен ханның қызы,
Неше күн той, тамаша ат шаптырды.
Ұзатып ол хан қызын салтанатпен,
Жұртына қыз, күйеуді қол тапсырды.

Лайық қыз бен күйеу сайма-сайға,
Парапар екеуі де күн мен айға.
Жұртына қуанышпен келіп түсті,
Той қылып қазына ашып оң мен солға.

Кіргізді қыз – күйеуін бір сарайға,
Шақырып, тойға келді жамағаты.
Осындай той мәжіліс басталғанда
Ішетін арақ-шарап екен шарты.

Мырзаның бұл тойына жұрт жиылып,
Арақты қара судай берді құйып.
Жиылған халайықтың бәрі де мас,
Айырылып ес-ақылдан жұрт құбылып.

Келіншек елден бұрын көзін ашты,
Ана жұрт халқын ойлап, іші күйіп.
Қараса Шаһызада қып-қызыл қан,
Тәнінен бөлек жатыр бас қиылып.

Жығылды талып жерге жас келіншек,
Ала алмай есін жиып жұрт маңда.
Тағдыры хан ұлының болған екен,
Үйіне бір түнеген жалғыз таңда.

Қаншама ойға кетті есін жиып:
«Бір дұшпан кеткен ғой, – деп, – басын қиып.
Қайғының ең тоқтауы – сабыр қылмақ,
Күтейін құдіретке мінәжат қып.

Қайғыға жас басымнан салған екен,
Тартсын деп мен бейшара тірі күйік.
Патшаның құзырына білгізейін,
Сұрайын жылдам сұрақ сырын түйіп.

Шыдайын, орнын сақтап отырайын,
Сүре алман енді дәурен байға тиіп.
Қайғыдан ақырында мен де өлемін,
Қайтемін тірі қалып, бақытым күйіп?!»

Күйінді, бауыздалған жарын көрді,
Шақыртып нөкерлерін, хабар берді.
Жақсыдан жаман хабар тез жетпей ме,
Хан білді, аймағында бәрі білді.

Бір түнде өлтіріпті қайран ерді,
Патшасы талып түсіп, зар еңіреді.
Жиылып құзырына данышпандар,
Қаралы, талқан қылып тамам елді.

Таң болды хан да, ханша, бай мен қара,
Бір түнде ессіз болды бүтін қала.
Аяды көзі көрген, іші ауырып,
Қалада әйел-еркек, қатын-бала.

Өлтірер көзі қиып адам емес,
Ісіне Құдіреттің бар ма шара?!
Хан жиып уәзірлерін, ақылдасты:
– Жалғыз ұл көріп едім мен бейшара!

Жерім жоқ ренжіткен бұхараны,
Жүрекке кетпейтұғын салды жара.
Тауып бер, уәзірлерім, дұшпанымды,
Мен емес залым патша – жеген пара.

Сіздерге шынға бердім бұл ісімді,
Бітірді жалғыз бала тынышымды.
Үш күнге, уәзірлерім, рұқсат берем,
Суырам ашуланып қылышымды.

Табасың үш күнде ол бұзық сұмды,
Кім шайқап төккен менің ырысымды?!
Айырылып жалғыз ұлдан тірі қалып,
Дүниеде мен қайтемін тұрмысымды?!

Патша айтты халқына:

– Біз не болдық?!

Мен көрдім өз халқымнан жаман сұмдық.
Өткізіп елу жасты рақатпен,
Көріп ем өз басымнан жалғыз кіндік.

Дұшпанды, уәзірлерім, бергін тауып,
Сайланып, ешбіреуін амал қылып.
Жауымды таба алмасаң, сөзім тыңда,
Қыламын бұл туралы әділ бұйрық!

Көмдірмей жалғыз өлік сақтап қойды,
Ханзада, Шаһызада қызыл гүлді,
Көп жұрттың тойы ақыры аза болып,
Ұшырды бір-ақ түнде жас бұлбұлды.

Дәрігерлер дәрі жағып салып қойды,
Патшаның қайғысына көп қысылды.
Ашулы хан аямас дұшпан тапса,
Тарлықтан жар тапса, жұрт құтылды.

Жұрт қарап таба алмады арып-талып,
Бір хабар білінбеді ашық, жабық.
Үш күндей табуына рұқсат болған,
Өмірі одан қалса, басқа жарлық.

Шарласып шаһар ішін кетті қарап,
Қанша жұрт бір залымға болды харап.

Шаһардан ешбір белгі таба алмады,
Таба алмай, у болыпты ішкен арақ.

Жұрт іздеп таба алмады қанды қолды,
Халықтың запырандай іші солды.
Дана мен көңіл қойып илатпаса,
Дұшпанның табылуы қиын болды.

Таба алмай үш күннен соң ханға келді,
Патшаның жүрегін ашу тілді:
– Уәзір, халқым, бәрің жүріп таба алмасаң,
Кел енді, жарлығымды тыңда! – деді. –

Уәдені, уәзірлерім, бердім саған:
«Тауып бер дұшпанымды!» – дедім саған.
Қыламын енді жарлық бәріңізге,
Құтылдым жұртқа берген уағыдадан.

Ашулы арыстандай түсі жаман,
Қалмас-ты бұл ызадан ешкім аман.
– Әрбір күн мойнына шынжыр тағып,
Бересің бұл шаһардан он адамнан.

Бай демей, бақыр демей, жақсы демей,
Таңертең күн шықпастан басын алам!
Болмаса өлген адам күнәсін айт,
Бар шығар мойнымызда хақың тамам?!

Қалдырмай, табылмаса, мені де өлтір,
Әйтпесе бұл қасіретті немен жабам?!
Қай құлақпен естісең, сөзім – осы,
Таппасаң, уәзірлерім, сүйтіп табам!

Тұр екен менің қайғым жұртқа батпай,
Ғаділдік қылып едім титтей сатпай!
Басыма қайғылы күн кез болғанда,
Тоқтамға қалай келдің, іздеп, таппай?!

Ашулы жұрттан өкпем тарқамайды,
Әр күнде он адамның басын шаппай!
Жау да болса, қалайша көзі қиды?!
Ол емес залым туған жұртқа жақпай!

Мен үшін бөтен елден жау келген жоқ,
Көр қылдың мұнша неге кінә таппай?!
Дұшпаным енді менің шаһарда тұр,
Жоқ еді қартайғаным болып жатпай!

Сарғайдым ызаменен осы кезде
Нәр татпай, күнім шықпай, таңым атпай!
Дұшпаным арасынан бір табылар,
Қылайын осылай іс, қарап жатпай.

Қашыпты жұрттың қаны, сырын түйіп,
Шаһардың әміршісі халқын жиып:
– Таңертең күн шықпастан бұйырмақпын,
Он кісі өлтіремін, басын қиып!

Қанша жұрт бір залымнан қате тапты,
Халқынан бұл шаһардың балам өліп. –
Көрмеген бұрын мұндай ғаділ патша
Еткізді қатты жарлық ашу, күйік.

Бар екен патшаның бір уәзірі,
Мансапқа өзінен соң екен биік.
Аты екен уәзірінің – Алдиярхан,
Пайдасы қиын іске жүрген тиіп.

Ақылды ата жолдас адам еді,
Білетін айтпағының сырын түйіп,
Қан төккен бір адамның жорасынан,
Қор болған бұл шаһардың халқы күйіп.

Патшаға Алдиярхан келді жүріп,
Әдеппен қол қусырып сәлем беріп.
Уәзірі қандай мақтап сөз сөйлейді.
Тағзым қып парасатпен тіке тұрып:

– Бір күнді маған берші ашу қылмай,
Келейін жалғыз өзім кеңес құрып.
Тағы да жолға шықтың, бір күнді бер,
Обал жоқ бәрімізге тұрсақ біліп.

Осы жұрт бір залымға нақақ күйіп,
Отына біз өртендік, біреу қылып! –
Патшасы бұл сөзіне құлақ салды,
Тең өскен құрдасы ғой қатар жүріп.

Наушеруан сөзі:

Уәзірім, жан жолдасым, Алдиярхан,
Сен едің ақыл айтар сенімді жан.
Бірге өскен бала жастан бірге жасап,
Өзіме серік болып, қылған пәрман (пәрмен).

Дүниеде қайғы өтер ме артық мұнан?!
Ақыл-ес қалмай отыр менде дәрмен.
Табылған, ертең келіп, ақылыңды айт,
Байқайын кеңесінді мен ойлаған.

Бұрынғы бүтін миым жарты болған,
Ақылмен қылыш алып қылды жарған.

Ашуда ешбір ақыл болмайды екен,
Сырына әрбір істің оймен барған.

Илансаң, бұл ақылды тұман шалған! —
Уәзірі ертең түске сөз байлаған.
Бұл күнгі он адамды азат етті,
Ашулы айдаһардың дәл аузынан.

Осындай шырын сөздің хас шамасы,
Бір күнде сондай болған тас қаласы.
Жазықсыз жалғыз түнде жаудан өлген
Патшаның жазығы жоқ жас баласы.

Бір ақыл Алдиярхан таба алмаса,
Бұл жұрттың сонда болар масқарасы.
Ақылмен қиын іске дауа тапса,
Жақсының сонда артылар мәртебесі.

Жұрт қорықты жанынан күдер үзіп,
Жылайды жаны ашыған көзін сүзіп.
Ұйықтамай Алдиярхан ойға кіріп,
Иранның дариясына айдай жүзіп.

Патшаның ақылының қожасы еді,
Бекіткен жүрегіне оны сезіп.
Ақылдың томағасын тартып алып,
Дүниеден жер қалмады, болды кезіп.

Төрт бұрышын төңіректің түгел шарлап,
Отырды ұйқы көрмей, боп таң атпас.
Табады бір ақылды түс болғанша,
Ойлы жүрек, милы бас нені таппас?!

Уәзірі таң атқан соң келді ханға,
Өр іске жүрегі мен сөзі қанша?!
Қайраулы хан жарлығы қанжармен тең,
Жазықсыз он адамның басын алса!

Алдиярхан сөзі:

Уәзір айтты патшаның көріп жүзін:
– Ғұмырың, бағың артық болсын өзің!
Ұйықтамай таң атқанша бір ой таптым:
Неше жыл ақталсын деп татқан тұзым!

Бұл жолда күнәсі не бұхараның,
Жеткізбей ақырына бұлар көзін?
Ақыр өлдік, онан да соғысайық! –
Ұнатпай жұрт ойланды бұл мінезін.

Бір ақыл, сізге сыйса ойлап едім,
Сөзімнің сынамайын алтын-жезін.
Бұл жұрттан әскер жиып, қолыма бер,
Ертейін мен соңыма батыр, ерін.

Естимін:

«Бір пайғамбар туды!» – дейді,
«Хақ Расул Мұхаммед атты», – дейді,
Бір Алла рас-жалғанын өзі білер,
«Арапта Қурайыштан туды!» – дейді.

Балаңды бауыздалған сандыққа сал,
Тауратта болмақ еді бір пайғамбар.
Барлығын кешіктірмей сонда жібер,
Нәбиі ақырзаман, ол – саруар!

Ол болса, өлтіргенді тауып алар!
Басы – Мекке, аяғы – Мәдина шар (шаһар).
Ішінде жалған шыққан біреу болса,
Көзіне кең дүниенің қылайын тар!

Алладан анық келген елші болса,
Сол табар мұнша бізге тартқызбай зар!
Бұл сөзім сізге қалай көрінеді,
Дос едім ықыласпен жанын қияр?

Өзіңе мұнша халық, жұрт қараған,
Аузыңнан әділ жарлық, сөз тараған.
Қанша әскер қару киген – қасыма бер,
Қағайын салтанатпен зұл барабан.

Шын болса, Хақ пайғамбар дауа қылар,
Болмаса шығар жанжал сол арадан.
Мұныңыз дұрыс болар не жау болар,
Бұл істің бірі шықсын бұл арадан.

«Ө...ін қан жылатып қырды!» – деген,
Біз сонда құтыламыз зар жаладан.
Ақыл жоқ онан басқа, бармай болмас,
Қасыма әскерді қос бұл қаладан.

Әр күнде он адамнан қырған болсақ,
Ереді артымыздан жаман атақ.
Мұхаммед дертімізге дауа тапса,
Ермейді соңыңыздан ондай шатақ!

Мұхаммед жалған шыққан біреу болса,
Қырайын Мәдинаны қырғын жасап.
Бұл сөзім сізге айтқан сыйымсыз ба,
Патшам, жарлығыңды айт, атын атап.

Наушеруан жауабы:

Патшасы жауап берді уәзіріне:

– Көріп ем бар қызықты сізбен бірге.
Жарайды, айтқан сөзің сыйымды екен,
Кім риза болмайды мұндай сөзге?!

Әскерді қолыңа әкеп тапсырамын,
Көп рақмет табылған пікіріңізге!
Уәзірім, бұл ақылың дұрыс екен,
Жалғыз-ақ тілек берсін себепкерге!

Ашумен айттым жарлық бір ауыз сөз,
Қайтардым, ашуымды бердім сізге.
Айрылған бар ақылдан бір парамын,
Тұра ма күйзелген соң ақыл бізде?

Патшасы үкім қылған болды кәріп (ғарыш),
Жарлықтан бұрын айтқан қайта танып.
Болған соң қайта бұйрық, ел жиналып,
Хисабы жүз сегіз мың болды халық.

Жиналып төрт тарапты шулап қорып,
Әскерге, жер қозғалды, дүние толып.
Сол қолға Алдиярхан басшы болды,
Сарғайып патша өзі үйде болып.

Екі мың сегіз жүз батырлары,
Іріктеп шығарғанда, болды саны.
Сандықты өлік салған түйеге артты,
Шірітпей дәрі жаққан ғазиз тәні.

Хан жарлығы заһарлы қылышпен тең,
Жоқталды осылайша өлік қаны.

Хан қалды амандасып шаһарында,
Жөнелді әскер қаптап жазираны.

Мұхаммед хақ Мұстафа, саруар сонда,
Сыйынған әнбиеге ол артында.
Өлмесе падишаның ер перзенті,
Көп халық бармас еді іздеп онда.

Табады үш ай жүріп Мәдинаны,
Сүйікті, әділетті бар сұлтаны.
Саламат: өлтірсе де, келтірсе де,
Қолында, не қылса да, барша жаны.

Патшаның жалғыз ұлын кім өлтірген,
Мақсаты – сұрау үшін мәселені.
Мұхаммед хақ Расулды сынау үшін
Әкелді Мәдинаға ол баланы.

Болғанда мәдиналық қандай қолға,
Біреп сөз келе жатыр түсіп дауға.
Ғажайып бек қабағат соғыс болар,
Шырмалар жүз балықты жібек ауға!

Жараспай аралары шықса дауға,
Кім алар өз жанына қылып сауға?
Арабтың біреуіне көрінбестен,
Бұл әскер Уақыт деген шықты тауға.

Уақытында қол бекінді арасына,
Бірнеше сыйып тұрды панасына.
Бір тілді арабтардан алу үшін,
Көз салды тауда тұрып саласына.

Ағатын екі айырылып бір бұлақ бар,
Уақыт пен Мәдинаның арасында.
Бірі ащы, бірі тұщы ағады екен,
Алланың тең жаратқан панасында.

Құрайыш – Мекке халқы азық еккен,
Ағаштан: алма, құрма – жеміс еккен.
Адам жоқ онан басқа маңайында,
Біреу жүр арық ішінде, қолда кетпен.

Адам жүр анау жалғыз мехнат еткен,
– Шақыр! – деп, төрт балуанға әмір еткен.
Дүрбімен Алдиярхан жер болжайды,
Шегелеп айтар сөзін қылған өктем:

– Алып кел, ұрмай-соқпай, ойбайлатпай,
Әкел! – деп жөн сұрауға, әмір еткен.
Төрт жігіт түрегеліп атқа мініп,
Екінді мезгілінде барып жеткен.

Сөзінде білімдінің болмас қате,
Төртеуі барып жетті екіндіде.
Барды да, көзін байлап, ұстап алды,
Бейшара ол мұсылман болды қапа.

Бірі – араб, төртеуі – басқа халық,
Білмейді сөйлесуді жауап қата.
Жөнелді, ұрмай-соқпай, ұстап алып,
Қылмайды бұл жалғызға жәбір-жапа.

Келеді бұл бесеуі қалың қолға,
Қарамай, қорқып жаны, оң мен солға.
Хисапсыз көп әскерге келіп кірді,
Байқады оралғанын енді торға.

Алдына зәресі ұшып басты қадам,
Жылы жүзді адам еді Алдияр хан.
Таяған мұны көріп, ұшып тұрып,
Арабтың өз тілінде берді сәлем!

Інжілден білуші еді Алдиярхан,
Ұлттың жетпіс екі тілін тамам.
Қош, қонақ, біз Алдияр, айып етпе,
Сөйлеп бер, білгеніңше, жауап алам!

Боласың қандай халық, қай шаһардан?
Сөйлеңіз, атыңыз кім, болмай алаң.
Қастық жоқ, жазығым жоқ, саған қылар,
Апарып қайта салар жерге алған.

Салманның жауабы:

Мен бір хан ұлы едім дінге қарсы,
Атым – Салман, атақты жұртым – парсы.
Мемлекет, ел мен жұрттан қатар бездім,
Жайымды менің келген сіз аңғаршы!

Мұхаммед, тұр Мұстафа саруар ғалам,
Мен соның адамымын, құлақ салшы!
Махшарда дұғасынан үміткер боп,
Расулға бұл күнде болдым жалшы!

Ашыпты мұсылманға ислам дінді,
Сөйлейді, бекер емес, ыңғай шынды.
Жұма ғой – күні ертең үлкен мейрам,
Жұмадан қалдырмасаң көңілім тынды.

Қауіп жоқ дұшпандардан өлем деген,
Жаһанның саруары таққа мінді.

Ертеңгі намазынан қалдырмаңыз,
Сұрай бер қазір менен сұрайтынды!

Жүрмеңіз ертеңгі күн менен көріп,
Ие бар, болмаса да пендеде ерік.
Бұл арабтың халқында екі сөз жоқ,
Айтайын мен, ұғып ал, сөзім теріп.

Бұл халық сіздер үшін өкінбейді,
Біреумен болғаннан соң уағда серік.
Уағда қылғаннан соң сыр шашпаймыз,
Бір жан емес, біздің жұрт сөзге берік.

Мәдина дейтін шаһар анау тұрған,
Пайғамбар – Расул Алла дінін құрған.
Нәсілі – араб: Қурайыш, біреуі – Әшім,
Өзіне үмбет болар көңіл бұрған.

Аузына қалам Алла аят келіп,
Жұртқа шашар өзіне келген сырдан.
Мен өзім осылардың қызметшісі,
Мұнымен неше дінсіз мойын бұрған.

Сыртынан дұшпан болған талай патша,
Өзін көрсе, қылады жанын құрбан.
Араб халқы Мәдина шаһарлықпен,
Бәрі де Мұхаммедтің жолын қуған.

Мен көрдім елден бұрын түсіңізді,
Алланың уақыты мен дәм бұйырған.
Өзіңіз қай жұртсыз, қай патшалық,
Алыс жерден келгендейсіз бір қиырдан.

Алдиярхан сөзі:

Уәзір айтты:

– Ақылға сөзің үйлес,
Қалай кірсек, бұларды адам тимес.
Шын айтар, өтірік айтпай, адам болсаң,
Өзіме ақылымды айт, қылмай егес.

Болмайды бізден қауіп еліңізге,
Дұшпандық жоқ адамда бұрын күнде.
Кіретін қалаңызға ақылын айт,
Болмаған ешбір күнде бұрын бізде.

Баян қыл осы сөздің сонарынан,
Мен білсем сөзіңіздің бажайынан.
Таң атпай шаһарыңа жеткізейін,
Жұманың қалдырмайын намазынан.

Салманның жауабы:

Берейін ақыл айтып сізге жақса,
Мұнара бір мешіт бар – қарап бақша.
Үйінде бала-шаға жата алмайды,
Мешітте хазірет Біләл азан айтса!

...Тыңдайды құлақ салып әйел-еркек,
Мінбеде хақ пайғамбар уағыз айтса!

Мешіттің төрт жағында төрт асхап бар,
Аласың төрт есікті жөнін тапсаң.
Басқада бір мешіттен жан қалмайды,
Намазда қозғалмайды қылыш шапсаң!

Шын сөзге, уағда етсең, нанамыз да,
Өзің бар қырық кісіңмен қаламызға.

Бөлініп қырық кісі төрт есікті ал,
Ішінде ханымыз да, қарамыз да.

Тыңдауға Құран сөзін жиыламыз,
Аяқ салып үлкен, еркек баламыз да.
Сөйтіп ал, құмар болсаң, біздің елді,
Бір мықты соғыс қылсаң даламызға!

Мешіттің төрт есігін алсаң қамап,
Шығармай бізді қырдың қолмен санап.
Бұл елдің бір палуаны мың кісілік,
Сіздерге онан басқа болмас себеп.

Шаһарда қару қылар жан қалмайды,
Мешітке қару алып, жан бармайды.
Сыртынан қашар жерін қамап алсаң,
Құр қолды сайманы бар құтқармайды.

Осылай келсең, түсер қолыңызға,
Әйтеуір, бөгет тумай жолыңызға.
Сөйтіп ал, құмар болсаң, біздің елді,
Жау болсаң анық келген сорымызға!

Осылай уәзірмен сөз нағыз бітті,
Бұқара сырын солай қанғыздыпты.
Астына жүйрік беріп, адам қосып,
Апарып шаһарына салғыздыпты.

Ол Салман түс болмай-ақ шаһар барып,
Жұмадан қалғызбай-ақ барғыздыпты.
Бұ Салман – уағдаға берік адам,
Айтпаған еш адамға зор қызықты.

Олардай уағдашыл адам қайда,
Әрқашан сабырлықтан көрген пайда.
Кешегі серт бойынша шыдай берсе,
Тәуекел, не де болса, іс Құдайда.

Жұмаға түс болғанда айтылды азан,
Тартылар уағдасыз тілден жазаң.
Шаһарға қырық балуан мен уәзір келді,
Қалада көрінбейді жалғыз адам.

Бәрі де бір мешітке жиылған жұрт,
Бүтін жұрт түндегі айтқан уағдадан.
Әскермен жүз сегіз мың шыр айналып,
Таянып жақын тұрған жан-жағынан.

Мешіттің төр есігін, оны да алған,
Хабар жоқ келер сырттан жақсы-жаман.
Келгенін қалың әскер білсе-дағы,
Асхаптар қауіп етіп қорықпаған.

Шұбырып қылыштарын қайрап тұрған,
Біреудің рұқсатын күтіп тұрған.
Әскер тұр Мәдинаны шыр айналып,
Төрт есікте он-оннан ыңғайланған.

Дәрмен жоқ соғысуға құр қол қалып,
Басқанын тыстан дұшпан білді танып.
Пайғамбар имам болды уағыз айтып,
Тыңдады сахабалар мейірі қанып.
...Қорқа ма данышпандар жау келед деп,
Өлімнің хақ екенін білген танып.

Үмітке ата-анадай ол маһырбан (мейірбан),
Жұмада мешіт тола жиылған жан.
Сандықты көтергізіп екі адамға,
Мешітке кіріп келді Алдиярхан.

Кірген соң қарай қалды адам қанша,
Ойлады: «Бұл жұмыстан еңбек жанса!»
Келген соң бұл мешітке Алдиярхан,
Расулге сәлем берді мұсылманша.

Сәлемін Хақ Расул қабыл алды,
Ол уәзір сырт айналып тұра қалды.
Германның ингіліктің тіліменен
Сәлем беріп, оң қарап, көзін салды.

Расул де сәлем алды Герман тіліменен,
Сәлемді берді тахир сыныменен.
Расулге Алдиярхан сөз бастайды
Арабтың бейне өзіндей ойыменен.

Алдиярхан:

– Пайғамбары ақырзаман сіз бе? – дейді, –
Дұшпан деп, бізден үміт үзбе! – дейді. –
Сұрасаң, үш айшылық жерден келдік,
Бір қажет керек болып бізде! – дейді. –

Келгем жоқ бұл араға бекер текке,
Тағы да дұшпандығым құрған кекке.
Сұрайтын үш-төрт ауыз сұрағым бар:
«Дүниеде өлі көп пе, тірі көп пе?!»

Пайғамбар:

Бір Алла баршамыздан жан алады,
Жан кетіп, топырақта тән қалады.
Ақырда пана болды, тіріде өліп,
Өлік боп баршасы да саналады.

Алланың шын өлімі – нәпсі тыйсақ,
Не пайда дүние қуып, малды жисақ?!
Өлген де өлген – ақырда тірі де өлген,
Қыламыз соның үшін жоққа хисап.

Алдияр әр нәрседен сұрақ қылған,
Шешімді сұрағына жауап алған.
Әйтеуір, қарап тұрған сөз болсын деп,
Мақсатқа келе жатыр көңілге алған.

Алдиярхан:

Иа, Расул, болып келсең, Хақ пайғамбар,
Сен болсаң, өзің шырақ, үмбетке жар.
Алдыңа алып келген сандығымның
Ішінде, білесің бе, не нәрсе бар?

Пайғамбар:

Жетпейтін үш тауардың саласы бар,
Жолына дін исламның таласы бар.
Бір түнде бір адамнан бауыздалған,
Бір жансыз падишаның баласы бар.

Алдиярхан:

Екенсің халқың жақсы соңына ерген,
Құтылмас жақсылығы мұнан көрген.

Алланың есімін дос-ты Расул болсаң,
Бір түнде бұл баланы кім келтірген?

Пайғамбар:

Айыпты бетке басу қандай қиын,
Болмайды айтпай қою, тағы қиын.
Бір түнде бауыздаған өз ағасы,
Сұрасаң, анау тұрған қара киім.

Патшаның ағасының баласы еді,
Ойында патшалыққа талас еді.
Мойнына анық түспей неғып алсын,
Өзінің баласына балаушы еді.

Алдиярхан:

Біздің жұрт ісі оңалып қуана ма,
Бала үшін жиылған жұрт уана ма?
Айғақтың ең абзалы үшеу (у-шу) болмай,
Тағы да мұнан басқа куәң бар ма?!

Пайғамбар:

Сұраймын, құлағың сал, асыл тектер,
Жоқ шығар біздің жұрттан болған кектер.
Жасынан хан баласы асыраған,
Бар еді сарайында екі кептер.

Көгершін өлтіргенде көріп тұрған,
Шырылдап иесіне келіп тұрған.
Анығын, құс та болса, берер айтып,
Сұрайын көп алдында болған сырдан.

Баян қып мүшкіл істі жұртқа тарап,
Болады сыр ашылса шын керемет.
– Кел, кел! – деп, терезені ашып қойып,
Пайғамбар мағиманы қылды ишарат.

Кәпірлер кереметін көрді бағып,
Білмейді не айтарға белгі тағып.
Жебірейіл қазір сағат дайын қылды,
Есіктен кірді құстар қанат қағып.

Кәпірлер мұғжизаны көріп тұрды,
Сөзіне Мұстафаның болып тұрды.
Калима шаһадат айтып ол екі құс
Расулдың мінберіне келіп қонды.

Расул айтты:

Көгершіндер, келдіңдер ме?
Куәлік беретінді білдіңдер ме?
Патша ұлын қандай адам бауыздады,
Баян қыл, көгершіндер, көрдіңдер ме?

Көгершіндер:

Ай, Расул, біз қапада тұрып едік,
Көңілді Шаһызадаға бұрып едік.
Өз бауырын, ол рас, бауыздады,
Шара не, біз шырылдай көріп едік.

Қайтеміз, қайран біздің Шаһызадам,
Жасымыздан ырзалық беріп асыраған.
Айрылдық сүйтіп, тақсыр, иемізден,
Пәрмен не, іс қылса жалғыз Хақтан?

Куәлік жұрт алдында алмақ үшін,
Келеді сөз шынына бармақ үшін.
Екі құс ел алдында куә болды,
Мойнына жазалының салмақ үшін.

Уәзір мен барша халық тұрды бағып,
Өтірік дей алмады бір мін тағып.

Расул:

– Жұмыс жетті! – дегеннен соң,
Жөнелді екі құс та қанат қағып.

Қара киімді сөзі:

Бұл кісі сиқыршы екен таңғажайып,
Ондайға кім сенеді, бәрі айып.
Біз мұның бір сөзіне нана алмаймыз,
Сөзімді, хан-уәзірім, қылма айып.

Осындай жұрт аздырған бола ма екен,
Жұрт бұған керемет деп нана ма екен?!
Сөзіне сиқыршының кім сенеді,
Үш айлық жерден құс жете ала ма екен?!

Иа, Расул, – деді, – шабам қылышпенен! –
Осындай өкім етті ұрыспенен.

Секілді қара жігіт үзік жанды,
Уәзірі әлгі адамға ашуланды:
Сен асықпай тұра тұр, ашыларсыз, –
Деген соң қорыққаннан тұрып қалды.

Алдиярхан:

Көрсетер жаза күйін пейілі тарға,
«Өзі түсер бір інге, – деген, – орға».

Мойнына жазашының анық түссін,
Пайғамбар, мұнан басқа куәң бар ма?!

Пайғамбар:

Уайлар хайыбынан болса зерек,
Үмбетім, ислам діні – бір бәйтерек.
Жалашының қылышы жанында тұр,
Сұрайық, қылыш куә болса керек.

Расул айтты:

Болмасын сөзде бұрыс,
Бәрін де сол күнгінің көрген қылыш.
Заты бар, тілсіз темір мақұлықты
Шақырам: «Куә бол, – деп, – айтып дұрыс!»

Қынаптан қылыш тұрып секіріпті,
Расулдың кереметі сендіріпті.
Естіртіп қылыш сөйлеп, куә болып,
Тік шаншылып шаһадат келтіріпті.

Сол жерде ес қалмады тұрғандарда,
Айтпай ма кереметін осындайда.
Қызарып, тік шаншылып, заһарлатып,
Қиратып кететіндей қылыш сонда.

Қылышқа әмір етті Хақ пайғамбар,
Көшірді, рұқсат етсе, қыруға бар.
– Патша ұлын қандай адам бауыздады,
Беретін бізге қандай жауабың бар?!

Ол қылыш сөз сөйлепті ашып сырды,
Жамағат құлақ салып, мойын бұрды.

Қылыш сөзі:

Залымның қылған ісін жасырмайын,
 Ағасы, міне, мұны өзі өлтірді.
 Өлтірді туысқанын – ұялмаған,
 Амал жоқ, мен – сайманы қолына алған.
 Күш – біреу, білек – біреу, кескен – өзім,
 Бұл бала меніменен бауыздалған.

Алдиярхан:

Мұғжиза бұрын көрген ол кітаптан,
 Інжіл, Таурат, Забурда мағдұм болған.
 Ғаламда мұғжизасын заһар еткен,
 Мұхаммед – Хақ пайғамбар бар анық туған.

Райханның Алла сізге нұрын құйған,
 Әр түрлі таң қылдыңыз ғайып сырдан.
 Лайықты дұрыс болар өз айтқаны,
 Естісек, тіріле алса, өлген жаннан!

Пайғамбар:

– Жазалыға қыл! – деп айтты,
 Біләл менен Салманға:
 – Тұр! – деп айтты. –
 Сандықты оңаша үйге алып барып,
 Жақсылап ол баланы жу! – деп айтты.

Адамдар әмір қылған барды сонда,
 Сандықты бала салған алды қолға.
 Тазалап пакзелеп алып келді,
 Көрсетті сандықты ашып барлық жанға.

Алдына пайғамбардың қойды сонда,
Пенденді оңда, ұйқыда қысылғанда.
Орнына қиыстырып кескен басты,
Мұбарак түкірігін жақты сонда.

Ағасы осы кезде жаман састы,
Тығылды есі шығып, кейін қашты.
Мұбарак қолыменен сипағанда,
Тіріліп Шаһызада көзін ашты.

Бұл бала тұра сала калима айтты,
Жыласып туыстары араласты.
Расулға тәжім етіп жылағанда,
Балқытты қорғасындай қара тасты.

Хақ Расул баламенен жауаптасты:
– Қаныңды, кім өлтіріп, судай шашты?
Өлтірген басын кесіп өз ағасы
Қалтырап ақ жүзінен қаны қашты.

Шаһызада:

Естіңіз – Расул Алла, ислам дінді,
Сөйлейін, иншалла, сізге шынды.
Той қылдым қатын алып, мәжіліс жасап,
Халайық сауық қылып, көңілі тынды.

Мас болып, шарап ішіп, барша адамдар
Жығылды есін білмей, болып жынды.
Талықсып таңға жақын оянып ем,
Үстіме қанжарменен біреу мінді.

Қарасам, көзімді ашып, ағам екен,
Мойныма қанжар тиіп, сағым сынды.

Жан бердім даусым шықпай жарақаттан,
Отырмын жаңа көріп ай мен күнді.

Басқаны мен білмеймін ұқпағандай,
Лебізім дүниеге шықпағандай.
Жұмысымды ғаріп ағам бітіріпті,
Өлтіріп, зор дұшпанын мықтағандай.

Түсімде сіз келдіңіз иман айтып,
Жатқандай әлі қаным ұйықтағандай.
Білмедім: мені өлтірді қай пиғылмен,
Не болды нақақ қанды ұрттағандай?!

Келтірер Алла әр істі орнына,
Мұны айтып жас төгілді қойынына.
Алдынан Хақ Расулдың тараған соң,
Тұрсын ба жарлық айтпай қоюына?!

Бұл сөзге жұрттың бәрі болды танық,
Ұмсынды пайғамбарға жақын барып.
Әуелі иман айтып Алдиярхан
Мұсылман болды уәзірге ерген халық.

Тірілткен, куә болды, жаны жоқтан,
Қанша әскер дінге кірген не мың сан.
Расулдың кереметі заһар болып,
Болыпты тұтас бір ел нақ мұсылман.

Данышпан Алдиярхан жүрегін айт,
Алланың тез көндірген себебін айт.
Уәзірлер пайғамбарға сөз бастады:
– Иа, Расул, біз жазалық, бұйрығыңды айт!

Пайғамбар:

Сөз тыңда, ай, жамағат, жұмыла асхап,
Сөз айтты Жебірейіл маған хаслап.
Иланып мұғжизама тәубе қылдың,
Ер ішінен қас күншілік бәрін тастап.

Ол жігіт бір әулие болар өзі,
Бұл елге келген үшін мұнда бастап.
Жарыққа шығаруға себеп болды,
Халқының шырын сипат бақытын ашпақ.

МЕККЕШІНІҢ ХИКАЯСЫ

Бисмиллаһир рахман рахимнан,
Жаралды рахметімен жұмыла көп жан.
Жаратты Мұхаммедті өз нұрынан,
Және де ғаршы күрсі, лаухы, қалам.
Жаратты Мұхаммедтің әуел нұрын,
Еш нәрсе жаратқан жоқ онан бұрын.
Әмірін хақ бұйырған тәрік етпесең,
Тигізер ол пендеге жәннәт күллін.
Хакімлер, білгенінше ғаділдік ет,
Құдайға ғаділ адам болмайды шет.
Құдайға құл, Мұхамметке үммет болсаң,
Қарама ажарына бай екен деп.
Бар еді бір хикаят хабарымда,
Кітаптан жадыма алдым қарадым да.
Бір қажы Мекке барып келеді екен,
Ескендір Зұлқарнайын заманында.
Бишара келе жатыр тездеп басып,
Құдайдың рахметінен үміт етіп.
Қасында бір пұл жоқ тамақ ішер,
Өткелсіз дарияға келді жетіп.
Жолынан ғаріптіктің жабысады,
Жанында пұлы жоқтан қамығады.
Бар екен сол арада бір кемеші,
Бұл қажы жайын айтып жалынады.
Кемеші айтады: «Мен тұрамын бұл арада,
Ей, ғаріп, бұл арада өтініш қылма.
Адамды пұл бермеген өткізбеуші ем,
Әуелде қасам¹ ішкен антым бар-ды».

¹ Қасам (араб.) – ант, серт

«Өткізсең рақым қылып жалғыз басым,
Ғаріпке бір түспеді ықыласың,
Пұлым жоқ пұл тұрады сізге берік,
Ей, жаным, пұл болмаса не аласың?»
«Кетуді өтіп бұл сөзді еп көресің,
Ақы бар дегенді жек көресің,
Бермегің пұлың болса жалғыз ділдә,
Болмаса қоң етіңнен ет бересің.
Саныңнан ет аламын жалғыз қадақ,
Жасымнан адам етін қылдым тамақ,
Ділдә бер, иә ет бер,
Біреуін екеуінің алшы қалап».
Өткізбей бишараны қор қылады,
Алдынан дариядан тор қылады,
Бір қадақ ет беруден ол өлмеспін деп,
Бұл қажы берейін деп ой қылады.
Кемеші пышақ бірлән етімді алар,
Пұлым жоқ, ет бермесем не амалым бар?
Өткізші, саламатлық отырайын,
Ақыңды тым болмаса өткізіп ал.
Дарияның енділігі бір күншілік,
Өткен соң алмақ болып алды мініп.
Ақырын Алла білер не боларын,
Кемеде келе жатыр ойнап-күліп.
Дариядан өткізермін тағы келсең,
Иманың жолдас болсын егер өлсең.
Екеуі ризаласып сөз сөйлесіп,
Өткізді дариядан аман-есен.
Дариядан қажы өтті аман-есен,
Кемеші бітіріп тұр тамам ісін.
Қажыға өткеннен соң, кемеші айтты:
«Ақымды алар едім берсең маған».

Пендені мұқтаж қылма құдіретім,
Өтірік дей алмай тұр қажы шіркін.
Қажының жаны шошып тұра қашты,
Келгенде кесейін деп қадақ етін.
Қажыға ет кестіру болды салмақ,
Қиын іс кемешіге қор қылмақ.
«Осыдан қолға түссең, қырармын», – деп,
Сыртқа қуа берді құрық жалғап.
Жігітке жақсы болар бақ қонады,
Міскінге Тәңірі оңдаса жақ болады.
Бұл жаққа асып-сасып келе жатса,
Нар қуған бір жолаушы кез болады.
Қажыға нар келеді тура қашып,
Келеді ұстайды деп қажы сасып.
Қажыға келіп қалды нар жақындап,
Қайтар деп қашқан нарды момын болсаң,
Алыстан айқай салды хабар шашып.
Жақсылық қылайын деп пиғыл кірді,
Мүмінге шапағатшы емес міндет.
Жалтақтап олай-бұлай қашқан нарға,
Асасын қолындағы лақтырады.
Аса тиді барып нар көзіне,
Жарандар, тыңдасаңыз бұл сөзімді,
Қашқан нар шыр айналып шөгіп қалды.
Қажының көнді енді өзіне,
Асамен соқыр қылды көзін атып,
Жануар көзі шығып қалды жатып.
Артынан нарға егесі жетіп келсе,
Нар жатыр көзі шығып қанға батып.
«Базардан алып қырық ділдәға,
Басы кеміп пұлы кетті қу далаға.
Аламын тым болмаса жарты құнын,
Қояйын тәуекел деп бір Аллаға».

Қосылды нар егесі кемешіге,
Пәлеге кіріптар болдың мұнша неге?
Пәлесін қылса ғажап емес,
Тәңірге тәуекел қылып қам жеме.
Сасқаннан қажы шықты биік тауға,
Жолықты Тәңірім қосып мұнша жауға.
Екеуі тұс-тұсынан қамаласып,
Келеді қамаласып енді ұстауға.
Қарайды жол бар ма деп көзін ашып,
Жан үшін жалбарынып айтты сөзін.
Алдынан тау үңгірді көргеннен соң,
Тәңірге тәуекел ғып қарғиды өзі.
Үңгірге қажы түсті тіке барып,
Азырақ талып жатты естен танып.
Қараса есін жиып жан-жағына,
Бар жігіт жылап отыр ойбай салып.
Үңгірде жатады екен бір кәрі шал,
Баласы қызмет еткен жанында бар.
Атасын қызмет етіп күткен екен,
Перзентке қызмет қылу болмайды ар.
«Құдай-ай, кез келтірдің әр пәлеге
Құлыңды әуре қылдың мұнша неге?
Бұл жерден басымды алып жоғалмасам,
Өлермін тұтқын болып тар жерде».
Ол жерден тағы қашты бір жолға түсіп,
Ұстар деп атасы үшін қылды қауіп.
Кемеші, нар егесі түскен екен,
Олар да біраз жатты есі ауып.
Жылайды шал баласы екеуіне,
Көзінің жасын сүртіп етегіне.
«Айырылдым осы арада бір адамнан,
Зәлімнің сенемін деп мекеріне».
Үшеуі сөйлеседі жөн сұрасып,

«Бір қашақ келе жатыр бізден қашып.
Үңгірге тау басынан қарғып түсіп,
Атаңды сол өлтірді қарнын басып».
«Япырмай, неткен адам мұнша сасқан,
Сасқаннан атамның қарнын басқан.
Қуыпсыз екеуіңіз бір адамды,
Байғұстың күнәсіна мұның қылған».
«Сұрама оның жайын бұл арада,
Айтамыз қолға түссе ұстағанда.
Атаңның көз алдында қарнын жарды,
Құныңды алмас па едің ұстағанда?
Шыныңды айт, шалдан туған баламысың,
Жарайды атаңызға қылған ісің.
Атаңды көз алдында сол өлтірді,
Сұраусыз құныңды алмай қаламысың?»
«Болайын олай болса сізге жолдас,
Бір Тәңір талап қылған жолымды аш.
Бір сапар атам үшін қиналмасам,
Атамның рухы да ырза болмас».
Үшеуі жолға түсіп қуа берді,
Алады тез жүгіріп қанша жерді.
Ашулы әкесі өліп болған жігіт,
Жақындап бишараға келді енді.
Қажыңыз сиынады бір Құдайға,
Берген жоқ қашқанда, да азар пайда.
Бір шаһар мұнарланып көрінеді,
Ұстатпай, қажы ойлайды, жетпек қайда?
Жетпекке қажы қысым қылды,
Өлмесін ажал жетпей енді білді.
Бір пайда шықпас жанға болар-ау деп,
Тәңірге тәуекел деп келді енді.
Келеді қажы қашып қанша жерден,
Себеппен қаза жетіп бір шал өлген.

Түгел бұл шаһарда бір орда тұр,
Алтынмен шаңырағы күмбезделген.
Ордаға сасқанынан кіріп келді,
Қажыңыз әр бәлені көріп келді.
Бір адам тақ үстінде отыр екен,
Бұл қажы әдеппенен сәлем берді.
Сәлемін бишараның әлгі алды,
Қажының қашқандығын таниды енді.
Қысылған мұншама неткен жан деп,
Падиша назары ауып көзін салды.
«Адамзат, қашып жүрген болармысың?
Тәңірге қаһарына болмайды ісің.
Ордаға рұқсатсыз кіріп келген,
Қысылған осыншама неткен жансың?»
«Әу, тақсыр, не қыласың жөнін сұрап,
Өлтірдім жатқан шалды таудын құлап.
Екінші нардың көзі, үшінші етін кесіп,
Келемін сол себепті жанымды қинап.
Үш адам келе жатыр өлтіруге,
Саспасам қашар ма едім мұнша неге?
Болмаса, тақсыр ханым, сізден себеп,
Бетім жоқ үшеуіне былай деуге».
Тұрған жоқ бұл ісінен қажы танып,
Келіпті үшеуі де іле-шала.
Сөйлесіп падишамен отырғанда,
Ордаға олар кірді рұқсат салып.
Ордаға олар кіріп тағзым қылып,
Қажыны қуғыншылар: «Ия, тақсыр!» – деп,
Үшеуі қатар тұрып арыз қылды.
«Адамсыз үшеуіңіз қуғын қуған,
Сөзіме құлағың сал қатар тұрған.
Қуыпсыз үшеуіңіз бір адамды,
Байғұстың күнәсі не мұның қылған?»
Кемеші арыз айтты тілін безеп,

Тұрған жоқ айтпайын деп бойын тежеп.
Падиша арызыңды айт дегеннен соң,
Үшеуі арыз айтты кезек-кезек.
Әуелі Кемеші айтты: «Тақсыр, ханым,
Тұрар ең қаһар етсең шын жаным.
Алмағым қоң етінен бір қадақ ет,
Қой десең неге келер менің әлім?
Кемеші әуелде есіп беруші едім,
Салғанда судың жүзін жарушы едім.
Алмағым пұлы бардан жалғыз ділдө,
Пұлсыздан бір қадақ ет алушы едім.
Әуелде бермек болып уәделесті,
Не шара қаһар етіп алсаңыз бас?
Келгенде кесейін деп қадақ етті,
Қолымнан, бермек түгіл, жұлып қашты.
Кемеші салушы едім су жүзіне,
Көрінбей кетуші едім ел көзіне.
Бір қадақ еттім бермей қашып кетті,
Тақсыр-ау, тыңдасаңыз бұл сөзімді.
Жасымнан әр талапқа болдым пайым,
Патша, тыңдасаңыз осы жайым.
Қуып едім бұл қажыны осылайша,
Болмаса бекер қуып не қылайын?»
Екінші арыз айтты нар егесі,
Падишаның түсі суық қаһарлы қатты.
«Базардан бір жақсы нар алып едім,
Саудалап қырық ділдаға егесі сатты.
Сол нарым қашып еді өз жеріне,
Соңынан қуа бердім көздедім де.
Жете алмай қашқан нарға келе жатсам,
Қажыға қайтар дедім кез келдім де.
Асамен соқыр қылды көзін атып,
Жануар көзі шығып қалды жатып.

Алып бер әділдікпен жарты құнын,
Осымен сау күнінде алдым сатып».
Үшінші арыз айтты шал баласы,
Ашылсын дауыңыздың шекарасы.
«Падиша, мен жайымды білдірейін,
Азырақ рақым қылып назар салшы!
Бар еді жүзге келген менің атам,
Иншалла, бұл сөзімде жоқтар қатам.
Михнатпен жая тартып бағушы едім,
Кәсіпке айналмаушы ем мұнан бөлек.
Атама отыр едім тамақ беріп,
Қарғиды тау басынан қажы келіп.
Сол жерде қарғып түсіп қарнын жарды,
Себеппен қаза жетіп қалды өліп.
Соңынан қуа бердім мен де қалмай,
Пайдаға мұнан бөтен көзін салмай.
Өлтіріп көз алдымда қашып кетті,
Атамның қалайын ба құнын алмай?
Тақсыр-ау, осылайша менің ісім,
Кектесем жұлып алып келсе күшім,
Атамның қажы өлтірген құны түгіл,
Қуып жүр кемеші де бір ділдә үшін».
Білдірді бұл үшеуі арыз қалын,
Патша тыңдап отыр мұның бәрін.
Бұларға жақсы-жаман сөз айтқан жоқ,
Кім білсін падишаның не қыларын.
Падиша айтты: «Енді, қажы, сен сөйлеші,
Рас па үшеуінің мынау ісі?»
Патшаның ықпалында бір қиял тұр,
Тастамақ үшеуінің басын кесіп.
«Жол шеккен ғаріп едім ұзақ жолға,
Осындай миқанатпен түстім торға».
Падиша рас па деп сұрағанда,
Жылайды шынын айтып сонда қажы.

«Тақсыр-ау, бәрі де рас осы айтқаны,
Қолдамас өтірік айтсам Тәңірім мені.
Не айтсаң ырзамын тақсыр, ханым,
Қинаман өтірік айтып, патша, сені».
Қажыға танбаған соң біраз болды,
Қаһарынан патшаның кім құтылдырды?
Жері жоқ бишараның қастан қылған,
Тәңірінің бұйырған істі, өні, білді.
Құн түгіл бір пұлы жоқ...
Қажының мойнында тұрар кісі өлімі.
Осындай жөнін сұрап болғаннан соң,
Патша сөз айтады үшеуіне.
«Сен едің түтен қуған қашып түсің,
Кетпесін құр далаға сенің күшің.
Айталық білгенімше әділдік сөз,
Кемеші, әуелі бітсін сенің ісің.
Қажы тұр бұл ісінен азар танбай,
Адамға жақын бар ма шын жандай?!
Берем деп мұқтажында уағдаласты,
Кешіріп неғып өтінесің танбай?
Қағбаға тәубе қылған адам еді,
Далаға жан ұшырмай шығар ма еді?
Рас деп бұның бәрі ырза болып тұр,
Мойынға залым адам алар ма еді?
Кемеші, пышақпенен етінді ал,
Пұл жоқ деп бермесіне не қалы бар?
Алыңыз бір кескенде бір қадақ ет,
Кем қылып артық қылып алма егер.
Қисайған тура жолдан сізге бола,
Болармын Құдайға құл болса тура.
Алыңыз бір кескенде бір қадақ ет,
Қинама бишараны екі жола.
Жүргіздің суға кеме кәсіп қылып,
Сауап бар әділдікті айтсақ біліп.

Тұрған жоқ қажы байғұс бермейін деп,
Алып қал ақыңызды ойнап-күліп.
Дүниеде көңілің болса кәсіппен жүр,
Кәсіппен тапқан малда болмайды күнә.
Бір жөнін екеуіңізге шамалаттым,
Кемеші, не қыларыңды енді өзің біл.
Далада шөгіп қалған бір түйесі,
Екінші нардың дауы ендігісі.
Бір жөнін сізге дағы жапсарлайық,
Бұл сөзге құлағыңды сал, нар егесі!
Базардан қырық ділдаға сатып алдың,
Соңынан қашқан нардың қуып бардың.
Жете алмай нарға келе жатып,
Қажыға мүмин болсаң айқай салдың.
Деген соң мүмин болсаң қажы сасқан,
Көрермен кетсе тәуір қайтармастан.
Былай жүр дегенге нар болсын ба?
Егесін, қажы түгіл, тастап қашқан.
Бөлін деп нарға абай асаны атты,
Жазым боп көзге тиіп қанға батты.
Ойласаң мұның бәрі Хақтың ісі,
Іше алмас қас қылды деп ешкім антты.
Шариғат үкімімен жөнін білдік,
Әмірге Хақ бұйырған мойын ұсындық.
Қажы, – деп патша сонда сөз сұрайды,
Асаңды қанша жерден лақтырдың?» – деп.
«Айталық, жер шамасы отыз саржан,
Иншалла, бола қалмас сөзім жалған.
Меккеге сауап іздеп душар болдым,
Ауруға ем табылмас тілеп алған».
Қайтар деп қашқан нарды зарлады бек,
Дініме қайтармасам болады шек.
Жақсылық жамандықпен қауым деген,
Қайтармай пәле бар ма тұрғандай тек?

Бишара бұл сөзді айтып жылайды енді,
Қажының жылағанын патша көрді.
«Сен-дағы сондай жерден лақтыр», – деп,
Асасын нар иесіне алып берді.
Бұл қажы сондай жерде барды тұрып,
«Асаны сен лақтыр қолыңа алып.
Нарының қай көзі еді, сол көзіне ат,
Тимесін бөтен жаққа жазым тауып.
Жарайды адам көзі нар көзінен,
Жарандар, тыңдасаңыз бұл сөзімді.
Тигізбей бөтен жаққа анықтап ат,
Ал енді қиын болар бұл өзіңе.
Түрегел, қолыңда аса лақтырсаң,
Ескендір Зұлқарнайын мені білсең.
Нарыңның қай көзі еді, сол көзіне ат,
Оямын өз көзіңді жазым қылсаң.
Иншалла, бұл турада жақпас ісім,
Тағы бір сізден басқа бөтен ісім.
Осыдан басқа сөзді мен білмеймін,
Өзің біл, нар егесі, ендігісін».
Патша өзің біл деп жауап берді,
Әркімге көрсетіп тұр тура жолды.
Бір жөнін сізге-дағы ескертейін,
Ал енді шал құнына кезек келді.
«Қысылып сан себеппен қажы келген,
Жарылып қаза жетіп әкең өлген.
Айтыңыз, жер шамасын еске алайық,
Қарғыды тау басынан қанша жерден?»
Тақсыр-ау, жақсы айтасыз ғаділдікпен,
Сөзімнің айып етпе бұл арасын.
Әкемді қажы өлтіреді деп,
Шамалап кім жүріпті даудың басын?»
«Ақыңыз үшеуінің бір адамда,
Қажыдан ғаріп бар ма бұл жаһанда?

Төрт бұрышын дүниенің сайран қылдым,
Тау бар ма мен бармаған бұл арада?
Ол тауды мен білемін мұнарадай,
Бұл қажы қуылар ма еді жүргенде жай?
Қарғы да мұнарадан қажыны өлтір.
Бар шығар қажыңыз да бір адамдай,
Қарнын жар қарғып түсіп мұнарадан.
Құнын алмай қалған жаман бір адамнан,
Атаңыздай қарнын жарып өлтірмесен.
Пұлы жоқ, не аласың енді мұнан,
Тура түс, жазым түспе, жүрегіне!
Қоймайын ақыңды алмай тілеген,
Кеудесін, басын басып жазым түссең,
Жендеттің кестіремін біреуіне.
Дауыңызды үшеуінің қарағаным,
Айтыңдар мінім болса, жарандарым!
Үшеуің оңашада ақылдасып,
Алыңдар көңіліңнің қалағанын».
Патшаның түсі суық, қаһары қатты,
Қажы да кете ме деп тура тартты.
Үшеуі оңашада ойласпаққа,
Ордадан есік ашып тысқа шықты.
Әуелі кемеші айтты: «Екі жолдас,
Мынауың қисық десек, кетті ғой бас.
Кескенде бір қадақ ет алсам жақсы,
Егер де артық алсам жолым болмас.
Құдайдан мен тіледім қойдым-дағы,
Жағының ақым кетті мойнындағы.
Өзімнен бекер қалдым орнымдағы».
Айтады нар егесі: «Мен де қойдым.
Атқанда тура көзге тисе жақсы,
Тимесе, тапқан пайдам, басымды жойды.
Беріп тұр нар көзіне адам көзін,
Қисық деп айта алмаймыз патша сөзін.

Атар ем асаменен тура қарап,
Өлемін жазым тапсам менің өзім».
Айтады шал баласы жолдасына,
«Кетем бе бекер өліп болмашыға?
Тағдырға Алла қосса не шара бар?
Иманы ата болсын бишараға.
Қарғы деп мұнарадан айтты тура,
Бұл құным қарғып алған болар кере.
Әуелде ажалына себеп шығар,
Өлімге қайтып барам біле көре».
Үшеуі ақылдасты
Бірінің-бірі сөзін мақұлдасты.
Үшеуі патшадан рұқсат алып,
Өз жөніне аяңдасты.
Ескендір көкке көзін салған екен,
Бұл дүние де опасы жоқ жалған екен.
Төресін бергеніне тамашалап,
Періштелер көктің жүзін алған екен.
Біреуі әнбияның Зұлқарнайын,
Қиссаға мағлұм етер оның жайын.
Сөзімнің артық-кемі бола қалса,
Кеш кейін фазылыңмен, бір Құдайым!
Қолыма «бисмилла» деп алдым қалам,
Бименде – бұл қиссаны жазған адам.
Жарандар, сөзіме менің риза бол,
Аяғы осыменен болды тамам.

ҚАРҒАНЫҢ ӨЛЕҢІ

Ертегі естімеген елде көп-ті,
Кім айтар әңгімені елде жоқты?
Болады бірі залым, бірі момын,
Жаралған бірдей болып пенде жоқ-ты.
Біреудің ажалы – су, біреуі оттан,
Кейбіреу шаһид болар бір бастан.
Дүнияда кейбіреуге кең жай беріп,
Біреуді қапаста етіп зар жылатқан.
Сонымен заман озып бара берген,
Бірінің бірі орнын ала берген.
Тамаша талайлардың қылған ісі,
Аңыз боп ел аузында қала берген.
Ертеден шығармаған ел есінен,
Билердің билік айтқан төресінен.
Батырдың, бай-жарлының әңгімесін,
Қарттардың көп естиміз кеңесінен.
Атағы әр жігіттің өнер ісінде,
Өлімге кім араша өлерінде?
Айтыпты бір әңгіме Қарға дейді,
Халыққа сырын шешіп өлерінде.
Қарт Мұрат бүгіп алып бір тізесін,
Маржандай тізіліп кеп сөз түзесін.
Бір топты тамсандырып айтып өтті,
Баяғы Қарғаның ол әңгімесін:
– Қарғаның бәйбішесі қасында отыр,
Мәпелеп сусын беріп, басында отыр.
Ақсақал, игі жақсы жұрт жиылып,
Қарғаның көңілін сұрап осында отыр.
Бәйбіше айдын көлдің аясында,
Көз тартар алтын тонның жағасындай.

Халықты қадірімен сыйлайды екен,
Орнықты 30 бие сабасындай.
Ұлықтан үлкен келсе сыйлайды екен,
Кісінің көрінуші еді анасындай.
Алдына бәрі келіп еркелейді,
Өзінің махаббатты баласындай.
Қарға мен Күлсін аты қатар шықты,
Өз құрбы қатарынан озып шықты.
Күлсін да ақыл дана жұртқа игі,
Сыйласу махабаты болды мықты.
Көтерді төсегінен Қарға басын,
Бір шолып қарап алды айналасын.
Халыққа өсиет айта келіп,
Сөйледі көзіне алып ыстық жасын.
– Ей, жұртым, пенде бар ма өлмейтұғын?
Алланың аманатын бермейтұғын?
Жан болып дүниеге келгеннен соң,
Жан бар ма көрешегін көрмейтұғын?
Көп еді қайсарлықтан еткен ісім,
Бұл күнде сырқаулықтан кетті күшім.
Аяғын шалыс басқан ғафыл пенде,
Мақшарда еттім демек ненің үшін?
Армансыз өткен жаным жалғанымнан,
Бақ қандай, құтым аумай албарымнан.
Сендім деген дұшпанға тап болушы еді,
Қолымды созып салған қармағымнан.
Бермеді жаста Тәңірім нәсібіме,
Кедергі тұсау салды нәсібіме.
Пендеге пенде болмай өтемін деп,
Байлардың жалданғам жоқ есігіне.
Жоқтықтан жүдеушілік көрдім,
15-ке жетімдікпен жетті жасым.
Халықтың қазынасынан не пайда бар?

Бірдеме бейнет етпей пайдасын.
Қолыма 16-да құрық алдым,
Жоқтықтан жұрт малына құрық салдым.
Ел кезіп ебелектеп түнде жүріп,
Жексұрын малшыларға ұры атандым.
Атандым соныменен ұры Қарға.
Қайратпен қара таппай ұрынарға.
Сараңдар құрығымнан сескенген соң.
Деген жоқ жаман атақ мұны Қарға
Мен кеттім бір заманда елден жырақ,
Құла түз, құз бен шынды етіп тұрақ.
Біреудікін біреуге бітістіріп,
Соқтықпай момындарға жүрдім бірақ.
Қараөткел, Қызылжар мен Ор тауынан,
Орал мен Еділ-Жайық, Сырдариядан.
Келемін топтан айдап күн-түн қатып,
Алғандай қалың малды бір құдамнан.
Түн қатып түсім қашып ел ақтадым,
Орман тау, сай-салаға қонақтадым.
Кісіге көңіл еткенін беріп кеттім,
Біреуін өз басыма жаратпадым.
Қуғыншы бір болмайды – бар құмарым,
Талайды тезге салып нағыллатым.
Болса да қандай алып асқан палуан,
Қос қолдап бір ұрғаннан шығармадым.
Меңгеріп ала алмаушы ед ешбір аттан,
Қылған жоқ жолға бөгеу салып қақпан.
Талайлар қараңғыда қарсы келіп,
Боп жүрді бір ұрғанда қаза тапқан.
Осындай көп жүрістің біреуінде,
Жерім бар өлмей қалған бір ұяттан.
Кетейін жан барында сіздерге айтып,
Кейінгі кеңес қылар біздің шақтан.

Бір жылы Ұлытаудан жылқы тартып,
Келемін тыным алмай күн-түн қатып.
Үстінен қалың ауыл шығып қапшын,
Қарасам күн ағарған таңдар атып.
Жақындап күн шығуға таңда,
Көрінді анау-мынау жақын маңда.
Болған соң қалатындай көзге түсіп,
Мен келдім паналауға бір күн тамға.
Күн шығып сәске болды бықсып қайнап,
Қойшылар өрістеді қойын айдап.
Жағалай өрлеп қонған қалың ауыл,
Шаңдатты жылқы қуып бие байлап.
Бір кезде ақ киімді ақбоз атты,
Ақсақал мұрынды, ұзын жақты,
Боз атты қамшыменен сипай салып,
Аяңдап маған қарай келе жатты.
Жақындап келіп қалды тамға таман,
Қашуға келмей қалды менің шамам.
Белгілі «ұры арты – қуыс» деген,
Қысылып мен барамын онан жаман.
Сыртынан ол моланың бір қарады,
Жан-жаққа мойнын бұрып қарамады.
Қаңтарып ақбоз атқа шідер салып,
Қабірді жаяу жүріп аралады.
Отырып бір молаға шарт жүгініп,
Тұрып кеп аяқ жаққа тағы отырып,
Оқиды қирағатпен «Табаракты»,
Көп уақыт отырып алдым біліп.
Отырмын осы тамға келеді-ау деп,
Тығылып жатқан мені көреді-ау деп.
Қалың ел хабарланып ұстап алса,
Сазайымды ұмытпай береді-ау деп.

Отырып әрбір түрлі ойға қалдым,
Бір ақыл тапқанымға көп қуандым.
Еңбектеп молалардың арасымен,
Бір көрге үңірейген кіріп алдым.
Бұрында аталар қулық тапқан едім,
Молаларға қорқытпаққа жатқан едім.
Соны істеп тыр жалаңаш көрге кірдім,
Ысқырып көрдің ішін ызыңдаттым.
Аузымды ырбаңдатып тісімді қайрап,
Көтеріп көрден басым жылмаңдаттым.
Қабірдің оң жағынан тұрып барып,
Оқып жүр бұрынғыдай кәләм шәріп*.
Көрсін деп күңіреніп көтерілсем,
Қарайды сескенбестен көзін салып.
Үш рет құран оқып әлгі батыр,
Қауіпсіз еш нәрседен болмай ғафіл,
Қағынып етек-жеңін түре келді,
Аяндап маған қарай келе жатыр.
Қысылдым өнерімді енді сарқып,
Құтылам бұл құсалдан енді қайтып?
Еңкейіп, тесікке кеп қолын сұғып,
Шап беріп, сирағымнан алды тартып.
Бойымен тартып алған кетті үйріп,
Саусағы сирағыма кетті кіріп.
Адырып бір қолымен айналдырып,
Қамшымен шыпылдатып қойды ұрып.
«Шайтан лағнатпысың, малғұн?» – дейді,
«Тәңірден қайтіп қарғыс алдың?» – дейді.
«Бауыздап, сен малғұнды жоқ етейін,
Жіберем жаһаннамға қазір», – дейді.
Үйіріп әрі-бері қамшылады,
Қамшыдан қайтіп жан шығады?

Сол кезде көкала болдым,
Қан жуып қабірге тамшылады.
«Батыр-ай, – дедім, – сауға, адам едім,
Іс қылған бос қулықтан надан едім.
Іс білмей ақымақтықтан түстім торға,
Мал ұрлап елге қарай барған едім.
Адаммын, малғұн емес, атым – Қарға,
Құдайым кездестірді сіздей зорға.
Шыбындай бір жанымды сауғаға бер,
Жылқымның жетектегі бәрін ал да!»
Сол кезде тастап жіберді мені жерге,
Адаммын дегеніме сенгеніне.
Білген соң анық адам екенімді,
Ал сонда мынау қарттың сөйлегені:
«Ә, шіркін, солай ма екен, – деді, – балам,
Егер де көрген болсаң басыңды алам.
Екінші мұндай істі жасамаңыз,
Өзіңнен зорлар шықса келмес шамаң.
Не талап, сен де бір ер екенсің,
Әркімнен айлаң асқан қу екенсің.
Қулықпен қолға түскен күнелтпек боп,
Қусынған бір жаңалық неме екенсің.
Кетемін бір сапарға арың төкпей,
Жастықтың кім жүрмейді қосын жекпей?
Әр істі өте аңғарып өлшеп істе,
Арасы әр адамның жер мен көктей.
Дедің бе қорыққаныңнан жалынайын,
Көрдің ғой қарт бабаңның мәні-жайын?
Еңбектеп алғаныңдай шығындатып,
Сен иттің жылқыңды алып не қылайын?
Көрдім деп мен айтпаймын, өзің біл», – деп,
Шал сонда атқа мініп болды жүрмек.

Батырдан қол қусырып жөн сұрадым,
«Көрдім деп қалар екем, баба, кім?» – деп.
«Пайда бермес ұсақ айла,
Ғибрат бұл ісіңнен алдың пайда.
Сұрасаң менің атым – Төлек Жәуке,
Мерт болдың арыстандай шайқағанда».
Мұны айтып өз жайына кете берді,
Ешкімге білдірген жоқ бұл хабарды.
Ұяттан өлмейді екен ғафыл пенде,
Қайтейін, өттеген-ай, ұрдым санды.
Бір ісім осы менің айтпай кеткен,
Бұған да әжептәуір заман өткен.
Тағы да бір ісім бар Күлсім жайлы,
Айтылмай жүрегімде жатқан көптен.
Арқада ардагерім арқыраған,
Ақырсам айдай әлем қалтыраған.
Жасым бар сол уақытта отыз бесте,
Өзімнен кетпейтін артып адам.
Үйсіннің бір баласы Сердәлі еді,
Қашаннан қара аруақ біргелі еді.
Ішінде қалың ағаш паналадым,
Ауылдан жылқы алуға шыққан желдеп.
Ағаштың біраз жаттым арасында,
Тасалап жас қарағай панасында.
Аттанып шөлдеген соң елге келдім,
Аяндап намаздыгер шамасында.
Көрнекті бір-ақ орда шетке таман,
Баруға тура соған бұрдым қадам.
Осы үйден сусын ішіп шығайын деп,
Атымды сыртқа байлап ұрдым қадам.
Есіктен сәлем беріп кірдім барып,
Бір кемпір қарсы шықты құман алып.

Қайырылмай өте шықты әлгі кемпір,
Келіп ед есендескім тұра қалып.
Оң жақта бір қыз отыр белі қылдай,
Ақ тамақ, ақ білегі тартқан сымдай.
Аққудың көгілдірі секілденіп,
Жан-жаққа көзін салып мойнын бұрмай.
Көргенде бұл сұлуды болдым дертті.
Жүрегім төмен тартып, бойым кетті.
Түймесін қадап жатыр мақпал шапан,
Сүп-сүйрік саусақтары инеге епті.
Мен қалдым қызды көріп тамашаға,
Жат қызға жат жолаушы жанаса ма?
Біреуі босағада, бірі төрде,
«Құдаша, амансыз ба? – дедім қарап. –
Жолаушы жоқ жоғалтқан мен бір талап.
Күн ыстық шөлдеген соң келіп едім,
Келіп ем ішейін деп сусын шалап».
Бұл сөзге елең етіп қыз бақпады,
Ол сырына назар салып сөз қатпады.
Өзінің ісіменен бола берді,
Назар салып қарау түгіл, тіл қатпады.
Орнымнан сол уақытта тұрдым ұшып,
Шараға қымыз құйдым пісіп-пісіп.
Қыз сонда маған қарап езу тартты,
Жатқанда тегешімнен қымыз ішіп.
Есіктен бір жігіт кеп ыржаң етіп,
Ол қызға көзін қысып тыржаң етіп,
Түймесін қадап жатқан шапанды алып,
Киді де үйден шығып қалды кетіп.
Сонымен атқа мініп мен де кеттім,
Ағаштың арасымен жүріп кеттім.
Кешкілік жылқы өрісін біліп алып,
Баяғы өзім тұрған жерге келдім.

Күн батып, ымырт болып көз байланды,
Қараңғы айсыз жарық түнге айналды.
Пысқырып қалың жылқы өрістеді,
Ағашқа бетін қойып ыңғайланды.
Жылқышы өрістетіп кетті қайтып,
Әндетіп жортақ айлап өлең айтып.
Үстімнен қалың жылқы өтіп жатыр,
Қараймын бір тасадан мен де жатып.
Ел жатып ұйықтаған кез жұрттың бәрі,
Күзетсіз, иесіз қалды жұрттың малы.
Ызыңдап құлағыма естіледі,
Біреудің баяулатып салған әні.
Тыңдадым сылдырымды білдірместен,
Бір қара келе жатыр мүдірместен.
Бір жігіт, қосарында бір аты бар,
Қасымнан өте шықты кідірместен.
Жақындап мен де келдім оған таяу,
Ағашқа кіргеннен соң жүрді баяу.
Екі атты бір тасаға мықтап байлап,
Жүгіріп елге кетті жігіт жаяу.
Ауылға көзім көрді кетті жігіт,
Келмейді, кетті біраз уақыт өтіп.
Аттары бір ағашта байлаулы тұр,
Келер деп мен де ойладым әлде нетіп.
Ел жатып ұйықтаған кез, бәрі тыныш,
Тыңдасам білінбейді ешбір дыбыс.
Көк төбет анда-санда бір маңқ етіп,
Қара мал түн ортасы тартқан күйіс.
Аяңдап арттарына келдім жақын,
Қарадым назар салып көрдім атын.
Ат-тұрман, алтын жабдық әшекейлі,
Жігіттің тамаша еттім салтанатын.

Ойладым бұ да мендей ұры ма деп,
Ел кезген қарақшының бірі ме деп.
Болмаса бір сүйгені мұның болып,
Қыз алып қаша жүрген сері ме деп?
Көрмедім өмірімде мұндай малды,
Салпы ерін, салық түсті, серке санды.
Оқтаудай бауыры тіпті жарап қалған,
Қыл сағақ, қамыс құлақ, майда жалды.
Бірі – көк, бірі – күрең көрінеді,
Су – сұлық байлаулы тұр қылмай елең.
Шошынып құлақ тігіп осқырады,
Қасына жетіп келген тағы менен.
Ойладым, осы маған жарамай ма,
Екеуін он жылқыға баламай ма?
Екеуін алып кетіп елге барсам,
Біріне бір қыз беріп қарамай ма?
Көргем жоқ өмірімде мұндай құлын,
Болмаған дүнияде мұндай бұрын.
Біреуі бір жесірлік малдар екен,
Бара ма күйіп кетіп берген пұлым?
Дедім де аттарды кеп алдым шешіп,
Жетекке тартынған жоқ, берді есіп.
Екі атты бір тасаға мықтап байлап,
Болар деп тағы күттім арты нешік.
Бір-екеу жүгіреді ентігісіп,
Жалтақтап көрінгеннен үрей ұшып.
Күлгенде дауыстары сыңғырлайды,
Бірі алда, бірі артта жүр жүгіріп.
Шегініп кейінірек тұрды қалып,
Бір қыз бен бір жігіт ерлі-зайып,
Манағы қойған атын таба алмай жүр,
Жым-жылас орынынан болған ғайып.

Таңғалды сонда жігіт тұра қалып,
Тыңдады жан-жағына құлақ салып.
Шайтан, жын, пері ме деп алып кеткен,
Байлаған осы ара деп жерім анық.
Қызға айтады осы арада отыр күтіп,
Жүгірді өкшелері тық-тық етіп.
Деді де жолға түсіп кетті жігіт,
Қыз қалды сол арада үні бітіп.
Мен-дағы тұрмын тыныш салып құлақ,
Сырлары мағұлым болды мұның бірақ.
Ойландым қыздан бір сөз сұрайын деп,
Қыз қалған оңашада құдайым деп.
Тағы да бір қиялдың соңына ердім,
Бұйырса қызды да олжа алайын деп.
Үстіне көк дөненнің мініп алдым,
Шылбырын қос белбеудің іліп алдым.
Манағы жігіт кеткен даңғыл жолмен,
«Қайдасың, жүр», – деп жетіп бардым.
Қыз сонда арам қатқыр мұнша зарығып,
Жаяулап қалғаныма тұрмын ар қып.
Көтеріп қолбақшасын маған беріп,
Үстіне қыз күреңнің мінді қарғып.
Көргенде қызды бойым кетті балқып,
Бұрылып жолға түсіп кеттім шалқып.
Қыз сорлы қараңғыда байқаған жоқ,
Құйқылтып біз барамыз жолмен тартып.
Құдайым бір сұлуды берді қолға,
Қарғаға болған емес мұндай олжа.
Қыз мінген күрең, көзім салсам,
Шалмайтын бір көк айыл шалқақ жорға.
Тас жүгін алтын алқа алқылдаған,
Қолында алтын қамшы жарқылдаған.

Қамшылап қос құлағын аршындайды,
Қара жер дүбіріне солқылдаған.
Келеді қыз қасқая кире тартып,
Созылып пысқырады жерді тартып.
Ойқастап бір безерден ағындатып,
Күлімдеп қыз келеді орай тартып.
Көк домбай жоқтады ербең-ербең,
Мысықтай секіреді жарлау жерден.
Тоқтамай түні бойы кеттік тартып,
Бір жан жоқ түні бойы бізді көрген.
Кім біледі ішіндегі қыздың дертін,
Қыз атқа ие болды емін-еркін.
Басыма мынау құрғыр тұрмады-ау деп,
Қолға алып қыз ұсынды кәмшат бөркін.
Атымның басын бұрып шегіншектеп,
Артыма қолым создым ибеліктеп.
Қойныма қыздың бөркін тығып алып,
Қозғай түс атыңызды, келіншек, деп,
Келемін ауыздықтап сүйей шауып,
Кейде бір сөйлескім келіп көңілім ауып.
Қыз күрең домаланып келе жатыр,
Ақ көбік омырауын кеткен жауып.
Қоңыр жел, таң салқын, самал соғып,
Жымындап жұлдыздар да күлімдеп.
Сыбанып ақ білегін, оқа жеңін,
Соғады таңның желі жұқа бетін.
Еліктей шыңнан қашқан елең-алаң,
Кез еді ашып түскен қоңыр дөңнен.
Бір кезде таң түрілді құлан иек,
Көрініп көзге сұлу оқа жеңі.
Оқ бойы қыз алдында оқшау тартып,
Ағызып ауыздыққа келем сүйеп.

Көк боз ат қосардағы ойнай басып,
Құлпырып күмбездері көңіл ашып.
Тәңірдің бергеніне шүкірлік қыл,
Келемін шаттық кіріп судай тасып.
Күндік жер болу қанша кеттік жүріп,
Түнімен тоқтамадық бір кідіріп.
«Сұлуым, танимысың жарыңды?» – деп,
Артыма аттың басын алдым бұрып.
Қыз сонда ауырғанын білді бір-ақ,
Жас тамды көздерінен мөлдір бұлақ.
«Япырмай, не жазығым бар еді?» – деп,
Қыз сонда аттан түсіп қалды құлап.
Көз жасы омырауын кетті көл ғып,
Жығылды ғафылықтың ойын елтіп.
Секіріп түсе қалып қыз қасына,
Отырмын орамалмен бетін желпіп.
Шаң жұтқан ақша бетін, қалам қасын,
Отырдым сипап қыздың маңдай шашын.
Түймесін ағытқанда демін алып,
Уһ деп қыз көтерді сонда басын.
Еңкейіп тізесіне басын салып,
Көзіне қара нәркес жасын алып.
«Бар еді айырғандай не жазығым? –
Қарғаға зарын айтып қатты налып. –
Менің жоқ, сірә, саған табынғаным,
Жаратып, жақсы көріп жағынғаным.
Айырып сүйгенімнен зар жылатқан,
Мұншама қор еткенің не қылғаның?
Сен мені мал дедің ба ұрлайтұғын?
Бұл дәурен қол-ау не тұрмайтұғын.
Қанішер, қара жүрек зәлімінің,
Жақсылық жанға рақым қылмайтұғын.

Ер болсаң елден сұлу таппадың ба?
Қыздарға қылығыңмен жақпадың ба?
Кім едің елге сыймай шығып жүрген,
Барыңды маған бола сақтадың ба?»
Отырды осыны айтып жасын алып,
Дидарын таң атқанын көрдім анық.
Кешегі месін берген кербез сұлу,
Қарасам көз тоқтатып назар салып.
Болмады мұны көріп менде төзім,
Бар еді ашуланшақ бір мінезім.
Қыз сөзі шымбайыма батып кетті,
Сен, сонда қызға қарап айтқан сөзім:
«Сен шіркін, шыныңды айтшы, сен маған деп,
Сөзің жоқ рай берген маған кел деп.
Ауылыңа кеше күндіз барып едім,
Жолаушы жоқ іздеген жан едім деп.
Әдеп қайырмадың жауап жолдап,
Шапанын тамырыңның еттің ермек.
Көсілген аяғыңды бір жинамадың,
Жөн бе еді жат кісіге жауап бермек?
Жігітке өз-өзінен мас болған соң,
Басқаға жібімейін тас болғаның.
Айламды сол жаманнан асырмаққа,
Менің сол сеніменен қас болғаным.
Жақсы қыз жақсы сөзбен жауап берер,
Сипатпай сияпатымен түзу келер.
Басыңа заманақыр түскен күні,
Сен болдың ардақты қыз сөзге шебер.
Қу сайқал, тастайын басыңды алып,
Көрейін жүрегіңді сенің жарып.
Бойыңда өз мініңді өзің білмей,
Сөйлейсің әр нәрсенің басын шалып.

Мен-дағы өз елімнің Қарғасы едім,
Ерлердің иіліп сүйген жолдасы едім.
Құдайым мені саған кез келтірді,
Болмаса ат сауырына салмас едім.
Қанағат ет, таңба, қыз, амалыма,
Мен сенің қызықпаймын ажарыңа.
Алдырған аңқаулықпен бір ақымақ,
Атқа мін, апарайын жаманыңа.
Жүруші ем жұрт дуылдап жапан кезіп,
Тұрмаушы ем ерегісsem жаным төзіп.
Қыздардың опасыздық мінезінен,
Жүруші ем барлығынан бірдей безіп.
Басымның қуанамын аманына,
Қорықпай кіруші едім кісі қамалына.
Мен, сірә, құмар емес едім саған,
Атқа мен апарайын жаманыңа.
Шыныңды айт, махаббаттың оты жанса,
Сөндіріп мен қалмайын обалыңа.
Болмаса сөзінді қой, ер өзіме,
Тап қылған Тәңірім шығар талабыма».
Сонда қыз баяндайды мән-жайды:
«Жаратқан қызды сорлы бір Құдайым.
Қарғажан, айтқан сөзің батып кетті,
Тыңдаңыз, мен жайымды баяндайын.
Әкеттің мені айлаң асып,
Амал не, Тәңірім саған қылса нәсіп?
Мен-дағы торға түскен ғаріп едім,
Ол жігіт жарым емес болған ғашық.
Үйсіннің бір атасы – Тарақ,
Оларға дәулет берген Тәңірім қалап.
Бар екен Қожакелді деген байы,
Бықсыған дәулеті мол, өзі сараң.

Елі тегіс бай Қожакенң дейтін оны,
Жүретін Көшен жайлап ылғи соны.
Үстінен ала жаздай түспейді екен,
Көк шалбар, тері тымақ, сеңсең тоны.
Жамбасы бір жатпаған жерге тиіп,
Бір малын жұмсамайды көзі қиып.
Қорек қып өлген малының өлексесін,
Жемеген бір семізін ерні тиіп.
Бар екен соның саңырау бір баласы,
Бұл күнде 26-ға келген жасы.
Кәсібі қауға тартып қой бағады,
Өсірген осылай ғып ата-анасы.
Дауысты айқайлаған естір зорға,
Ас-тойда мінеді екен жайдақ нарға.
Ет салып, тойдан олжа алатұғын,
Белінде жүреді екен шекпен дорба.
Үстіне ескі-құсқы киеді екен,
«Уа, шіркін, Қожакенңнің мырзасы!» – деп,
Көрінген мазақ қылып күледі екен.
Әкемнің өз көзінің тірісінде,
Жақтырмай елдің жақсы бірісінде,
Айттырған Қожекене құда түсіп,
Әкемнің жұрт күйінді бұл ісіне.
Тағы да бір бай бар еді, аты Ботпай,
Бар екен жалғыз ұлы жанған оттай.
Ешкімге құда түспей жүрген шақта,
Әкеме келуші еді ат құрғатпай.
Айтқанын оның қабыл көрмеп еді,
Қызым жас, күте тұр деп бермеп еді.
Өкпелеп, тең көрмедің бойыңа деп,
Өлгенде әке Мекке деп,
Былғайды бұл жаманат бүкіл елді,
Болар ма дәурен сүріп жүргенді.

Қасында бір-бір жігіт атқосшы бар,
Бір күні саңырау күйеу бұрыс келді.
Шешеміз қонақасы сойды қойын,
Елеулі есік аттар айтты тойын.
Жеңгелер жиыл дейді маза бермей,
Жүріп кет, болады деп қазір ойын.
Отауға күйеуге деп төсек салды,
Қасына жас күйеу деп мені апарды.
Он шақты қасымдағы бос қыздар
Менімен қошеметке бірге барды.
Сыбырлап күйеуменен сырласуға,
Болмайды көңілдегі сырды ашуға.
Отырдым амал таппай белді буып,
Болар ма қайраттанбай құр жатуға?
Дастарқан үйге жайды тамақ жайлап,
Бұрқырап самаурын келді қайнап.
Алдына жеміс қойып, төкті нанды,
Отырды жиылған жұрт андағайлап.
Ет келіп кешкілікті тартты табақ,
Ұнатпай жолдастарын түйіп қабақ.
Сыпырып барлық етті бір-ақ соғып,
Қарайды сүйек мүжіп алақ-жұлақ.
Егер де кісі болса сынағандай,
Болар ең жылағандай аяғында.
Өгізше сөйлегенде мөңірейді,
Ұрдажық, сөзі таудан құлағандай.
Жалындым бір жеңгеме қайтамын деп,
Шешеме мұны барып айтамын деп.
Жыладым мен шешеме әжекелеп,
Қойдың деп бір құзғынға жемге беріп.
Жанында оның дәурен сүргенімше,
Армансыз қара жерге кіргенім деп.

Шешеміз мұны естіп білді жайын,
Көңілінде бір мен екені бар уайым.
«Жата ғой төсегіңе ренжімей,
Көрерсің күнің туса, қалқатайым».
Сонан соң күйеулерге берді хабар:
«Бұл жолы қалыңдығың емес даяр.
Тағы да бұдан кейін жасырын кеп,
Сүйісіп сүйгеніңмен тарқат құмар.
Қайтесің әзірінше ренжіме,
Қазақтың қадағасы солай болар.
Емес қой жете алмайтын ауылың алыс,
Келерсің бергеннен соң өзім хабар».
Сонан соң күйеу кетті кінәламай,
Етіне бір бағланның қарны тоймай.
Дариға, күнім қашан туады деп,
Жүр едім арып-ашып тыным алмай.
Күн бармай малға сатпай ұзатар қыз,
Ұзатса бармаймыз деп айта алмаймыз.
Басқа бір қыз ұзатар ойын болып,
Шақырып сол ойынға біз де бардық.
Бас қосқан қыз-бозбала мәжіліс қып,
Жастарға бір дәреже мейірбандық.
Ортада біреу отыр тойды бастап,
Қосады домбыраға әнді тастап.
Аяғын «Күлсін-ай» деп қайырады,
Салмағын сөздерінің маған тастап.
«Ауылым көшті таудың аңғарына,
Сөз айтам саналының заңғарына.
Құланның құба жонда қодығындай,
Кез болдың Қожакеңнің маңғазына.
Япырмай, Күлсін, сенің күнің құрысын,
Меңіреу болдың душар саңырауға.

Зарланып жарық көрмей өлгеніңше,
Құдайдан иман сұра жалбарына».
Жұрт шулап қошеметтеп дейді бәле,
Кет дейді сөйлеп берсе онан әрі.
Кез болып осы жігіт айтқан әні,
Таңғалды маған қарап жұрттың бәрі.
Мұны естіп мен үйіме қайтып келдім.
Жігіттің арам сырын айтып келдім.
Шешемнің алдына келіп басымды қойдым,
Дедім: «Мен жан күйзеліс тартып келдім».
Айта алмай онан әрі бітті халім,
Шешемнің жүрегіне түсті жалын.
Ән салған сол жігітті сұрастырса,
Баяғы Ботпайұлы аты – Ғалым.
Шақыртты бір жігітке түн ішінде,
Шешемнің ырза болдым бұл ісіне.
Тасалап түн ішінде алып келді,
Домбыра етігінің жүр ішінде.
«Шырағым, шақырды деп қылма айып,
Шешеннің тілі ортақ деген көпке.
Кінә жоқ парламаған жасқауында,
Ән салып ұнатарым айтқан бетке.
Баланың қапасына әкесі ортақ,
Ойласаң ойға салып қызды сөкпе.
Әкесі өліп кетті ертеректе,
Амал не, лажым жоқ құдіретке.
Өлеңді бастан-аяқ қайта айтып бер,
Құр бекер жараландырып айтпа көпке», –
Дегенде домбырасын Ғалым алып,
Жіберді шырқыратып әнге салып.
Жұмбақтап бір-екі ауыз сөздер айтты,
Басқаға түсініксіз, біздерге анық.

«Жүрегім менің-дағы сарыуайым,
Біреудің біреу білмес қал-жайын.
Жан ашып Гүлсінге арнап айтқаны рас,
Егер де басқа болса не қылайын?
Ойласаң, сен ақ сұңқар түскен торға,
Түстің де меңіреуге болдың олжа.
Бұғаудан босанарлық лаж таппай,
Жем болдың жапалақ пен құзғындарға», —
Деді де домбырасын сүйей салып,
Еш адам білмей қалды бұл хабарды.
Ғалымға қымыз қойып шешем сорлы,
Азырақ бір күрсініп ойға қалды.
«Шырағым, өкінгенмен болмас пайда,
Қол созған талай ерлер осындайда.
Қапаста тұтқын болған ақ сұңқарды
Бұғаудан босататын ерлер қайда?
Бұл бейбақ қалып еді жастай жетім,
Тартып жүр қасіретінің зор бейнетін.
Әшейін аяқ асты қылмап еді,
Баяғы әкесінің өсиетін.
Қайтесін надандықпен айтқан сөзін,
Бола ма мұны естіп менде тыным.
Қайратың жетсе сен ал бұл қызымды,
Ақтарсың ақ сүтімді келсе кезің.
Күндіз-түн қайғырады көзін ілмей,
Жас жаны жазылар ма дәурен сүрмей?
Бұл қызға қайын да жау, төркін де жау,
Оқиға істерді қалсын білмей.
Ботпай жүр өкпелеумен үйге кірмей,
Ақыры Тәңірі осылай жазған шығар,
Кетіп ед марқұм маған ерік бермей». —
Орнынан сонда Ғалым түрегелді,
«Кешір» деп бата тілеп жылай берді.

«Өмірің ұзақ болсын, бақытты бол!» –
Деп анам қолын жайып бата берді.
Сөз болды сонан бері әжептеуір,
Әрине, анам сөзі жүзге аспақ.
Түймесін шапанының қадап бер деп,
Кетіп ед дәл сол күні маған тастап.
Қай күнде қыз күйеуі жаман болсын,
Сездірмес өзің көрген маған ұқсап.
Сол-ақ еді бұл жігітпен кездескенім,
Алып қашып аттанғанша сөйлеспедім.
Сертім жоқ ауызымнан берген менің,
Анамның мақұл сөзін тыңдап едім.
Қатені сізге еткен мойныма алам,
Құдірет жазса осылай бар ма шарам?
Қолына қарақшының түстім барып,
Ақпын деп енді қалай сендіре алам?
Бұрыннан мағлұм емес сізге сырым,
Солған жоқ, Тәңірге аян, қызыл гүлім.
Нақақтан күйдірмеңіз кінәсізді,
Көп жортқан жігіт білер қыздың жайын.
Басыма ауыр бейнет салмасын деп,
Құтылмас бір бөлеге қалмайын деп.
Болады қайда барса «Шық!» бұйрығы,
«Ат сәуірі» деген атақ алмасын деп».
Мұны айтып орнына түрегелді,
«Мінеки, алыңыз», – деп қолын берді.
Ақ жүзін аймаладым армансыз деп,
Аққудай мекендеген айдын көлді.
Сүйіндім мен ішімнен сол арада,
Баяғы қыздың сөзі тура келді.
«Кездестірген шығар Алла талабыма,
Жеткізсін Қарға сенің талабыңа.

Екі елді жауластырып кеттің бірақ,
Анамның қалдым бірақ обалына.
Арман жоқ енді қалған мен сұлуда,
Тапсырдым жан анамды жанабыңа».
Сонан соң атқа мініп жүріп кеттік,
Арада бір ай жарым сапар еттік.
Арқаны жайлап жатқан қалың жамбас,
Ауылына шаңқай түсте барып жеттік.
Күн қызып, соларда аспан қайнап,
Өзенде отырған ел жаздай жайлап.
Шаңқыған шаңқай түсте шағаладай,
Көрінді ақбоз үйлер су жағалап.
Айтпаған өз жайымнан бір сыр ашып,
Қанша ойнап жүрсем-дағы сырласып.
Менде жоқ маңыраған жалғыз лақ,
Жоқ және паналайтын жыртық лашық.
Бар еді Қалша дейтін бір құрдасым,
Ол менен аямайтын мал мен басын.
Жан еді өте жомарт ер көңілді,
Түсуге кетті менің ықыласым.
Қызға айттым: «Бұл қараша үйге түсіп,
Демалып аттанайық бір шай ішіп.
Барамыз кешке қарай барар жерге,
Барады аспан қайнап, тағыда ысып».
Қыз айтады: «Ауылыңыз болса қашық,
Барамыз дәм бұйырса болса нәсіп.
Өзімнің сүйіп алған жарым дерсің,
Айтпаңыз басқа жайдан бір сыр ашып».
Біз түстік іздеп келіп замандасқа,
Шын достық ол да айтты жоғалмасқа.
Ойын-шын жүгіре шығып Қалша батыр,
Көрісіп берді бізбен амандасып.

«Қарғажан, құтты болсын алғаныңыз,
Осы еді біздің-дағы арманымыз.
Алдыңда көп әлеумет күтіп отыр,
Енді бір жасауға қамданыңыз».
Шешініп біз отырдық үйге жайлап,
Жиылып келіп қалды ауыл-аймақ.
Бұқарбай, Сейілдерге хабарлауға,
Бір атқа Қалша мініп кетті айдап.
Бірі келіп, біреуі қайтып жатыр,
Алғаның құтты болсын айтып жатыр.
Япырмай, мұндай сұлу көрмедік деп,
Кейбіреуі кейін ішегін тартып жатыр.
Шашуға бала-шаға тойып жатыр,
Самаурын қайта қайнап келіп жатыр.
Қалшекең бір бағланды алып ұрып,
Ши төсеп, домалатып сойып жатыр.
Бесінде Қалша үйінен атқа міндік,
Сейілдің ауылына бетті бұрдық.
Келді Қалша бастап айтпай сырын,
Ауылдың бір бүйірінен тура жүрдік.
Оңаша оқшау қонған бір ауылды,
Қалшеке келе жатыр бір жамбастап.
Күмбезді бір ақ отауды тіккен сайлап,
Желілеп жағалауға бие байлап.
Қыз, қатын шағаладай қыр басында,
Келеді алдымыздан андағайлап.
Барамыз ақ отауды иеленіп,
Шылбырын көк домбайдың белдеуге іліп.
Ақ отау кестеленген түндіктері,
Күмістеп күмбез қаққан шегеленіп.
Сым темір дауыл жықпас босағадай,
Ұстаған қалы кілем үй жағалап.
Бірінен көрпе-жастық мамық тыстап,

Болып қалды келін түсіп той тамаша.
Ойынға бұйымдарын даяр еткен,
Жыршылар жырлап жатыр бетін аша.
Жиылып ойын-сауық қызып жатыр,
Біреу – ат, біреу – шапан беріп жатыр,
Тартулар ағайыннан келіп жатыр.
Ән салып, ақбоз үйден айқай салып,
Қыздыр деп ойыныңды, Қалша батыр.
Бір жүзік, орамалмен алмаған жоқ,
Ішінен күлкісін тыйып жылаған жоқ.
Бұл дәулет бұған қайдан пайда болды,
Жиынға, тойға келген жат адам көп.
Қарға да қасіретсіз қуанады,
Мәнісі бұл жұмысын бұлай болған.
Көз жасын Қалша жуып жылай берген,
Қасында бір сұлу бар Қарға келді,
Ат соғып шаршағаннан зорға келді.
«Бұқарбай, Сейіл, сенің салтанатың,
Қолыңа бір ақсұңқар олжа келді.
Қызы екен Ұлы жүздің, аты Күлсін,
Жалғанда өлмей тірі Күлсін тұрсын.
Дүниеде мұндай сұлу бола ма екен?
Қарғаның арманы жоқ дәурен сүрген.
Кешегі Ләйлі – Мәжнүн, Баяндайын,
Сұхабаты Бадығұл мен Жамалдайын.
Қыз қорқытқа пар келмейді,
Тегі жоқ тірі жүрген адамдайын.
Ағайын, бекер емес мұным анық,
Көргенде болар емес көзің қанып.
Егер де осы айтқаным жалған болса,
Мойныма өлтіріндер шылбыр салып.
Қарғаның паналайтын панасы жоқ,
Бұл ердің бұлқынарлық шамасы жоқ.

Біреудің панасымен паналама,
Тұрақ енді басқа шарасы жоқ.
Арқалап қайсымыз апарамыз,
Қалмай ма артымызда дүние боқ?
Ойласаң күллісін қадыр берген,
Өзінің алып келген бұйымы жоқ.
Атағы бәрімізден Қарғаның зор,
Жаужүрек ашуланса ол жалын суық».
Қалшекең айтар сөзге қандай епті,
Отырған тамсандырды мына көпті.
Қор болған кедейліктен сабаз айдап,
Солқылдап Қалша жылап жасын төкті.
Бұл сөздің пайымына Сейіл жеткен,
Сұрады мені естіп осы көптен.
«Осындай қайсысың ерлік істедің деп,
Қарғадай бірің бар ма ерлік еткен?
Бұл Қарға қыз әкелді елім бар деп,
Деп тұрған алтын арқа жерім бар деп.
Ол қызға сөзге бай боп айтқан шығар,
Бұхарбай, Сейіл сықылды ағам бар деп.
Қарғаның бізден басқа досы бар ма?
Жарайды аруақтар қысылғанда.
Ел кезген ерлікпенен ер едім деп,
Елеулі ердің бірімін деп.
Ол қызға сөзге бай боп айтқан шығар,
Қыз таппай қырда жүрген сері едім деп.
Жиылған қази құрдас, үлкен аға,
Қарғаның ерлігіне етсең баға.
Қыз дұшпан кетсе әуел бастан,
Қатынға қыламыз ба мұны таба?».
Мұны айтып Сейіл сөзін көпке салған,
Бәрі де Сейіл сөзін қабыл алған.

Жүз жылқы, жүз елу қой өзі беріп,
Қазына он бес нарға жүгін таңған.
Сейілдің жомарттығын ел көрген,
Бәрі де сөзге ерген.
Кіргізіп жас келінді оң жағына,
Отауынан үлкеннің тағы берген.
Мал басы бір-бірі асты мыңнан,
Қарғаның жұлдызы туды енді оңынан,
Сиыры қырықтан, асады қойы мыңнан.
Білмейді бұл хабарды сұлу Күлсін,
Ешбір жан айтпаған соң қайдан білсін.
Күлсінді қалай алып келгенін де,
Әлеумет әлі күнгі білмей жүрсін.
Артық сөйлеп, семіз шық, Қарғашым, деп,
Сорлы анам көрмеді-ау деп Күлсін жүрсін.
Бұл Күлсін сүйтіп алған Күлсін еді,
Пана жоқ менен басқа бұл жерде енді.
Үш жылдай өтіп еді арасында,
Бір күні Күлсін қатты күрсінеді.
Бұрынғы қалыбынан айырылып жүр,
Қабағын ашпай қатты қайғырып жүр.
Салбырап, тұншыққандай демі бітіп,
Қайғыға тұла бойы албыртып жүр.
Сұрадым: «Саған не болды?» – деп,
«Көз жасың неге бүйтіп ағылды?» – деп.
«Сарғайып қалыбыңнан тартты жүдеу», –
Сұрадым: «Тауың кімнен шағылды?» – деп.
«Орынсыз сөзін біреу тигізді ме,
Бейкүнә өсек тағып күйдірді ме?
Болмаса сүйген жарың еске түсіп,
Даусы жүрегіңді күйдірді ме?»
Сөйледі сонда тұрып мына Күлсін:
«Жарамды жаның басқа қайдан білсін?»

Ойлаймын сорға біткен сорлы анамды,
Сен текке мені алғанға мәз боп жүрсің.
Қарт анам ақылы ауып кеткен шығар,
Барымта, жанжал менен әркім талап.
Бас қамын әркім ойлап еткен шығар,
Атамның ен дәулеті біткен шығар?
Жолынан қорықпасаң қауіп қылып,
Барып кел, сорлы анамды шарт қылдырып.
Есінде, сірә, сенің бар ма, батыр,
Кеткенің барлық елді шабыстырып?»
Мұны естіп атқа мініп жүріп кеттім,
Біріне сездірместен қалың көптің.
Ай жүріп, екі арада сапар шегіп,
Ауылына қайнымның келіп жеттім.
Ауылын қайнымның танып біліп,
Үйіне сәлем беріп бардым кіріп.
Әдеппен қол қусырып кішілікпен,
Иба қылып босағада мен отырдым.
«Шырағым, жоғары шық, – дейді кемпір, –
Қарағым, – босағада неге отырдың?»
Кемпір айтты: «Берігірек келші, балам,
Жібермес кінәсізді Хақ Тағалам.
Күлсім жоғалар күні көрдім сені,
Енді айтшы, Күлісім қайда кетті?
Айырылып жалғызымнан болдым дертті,
Қақбас ит қатынымды тауып бер деп,
Салып жүр қарақшылар зор бүлікті.
Бүлінді әуелі жүзде барлық халық,
Нақақтан қарақшылар жала жауып.
Ботпайға қызыңды ұрлап қашырдың деп,
Ол жатыр біздің елді барымталап.
Сергелі тартпақ болды қалың малын,
Айыпты қыз өлтірген болып зәлім.

Қалың салып адам құнын қоса сұрап,
Екі рет тартпақ болды күйеу Ғалым.
Сол күні сен осы үйге келіп па едің?
Жүзіңді шала-шарпы көріп едім.
Кетті-ау деп сол жігітпен менің қызым,
Өзімше солай ойлап ойлап жүруші едім.
Қарағым, жөніңді айтшы, неткен жансың?
Талабыңды Тәңір сенің жарылқасын!»
Анама тағзым еттім мойын бұрып,
Сөйледім қарсы алдында тіке тұрып:
«Анажан, бұл күнәмді ғафу ет! – деп. –
Өзінен рұқсат алып кішілікпен,
Бірзалық сұраймын деп сізге жеттім.
Махфузда Тәңірім жазса, адал ниетім,
Өлген жоқ, Күлсін тірі осы күнде,
Күлсіндімен өзіме неке тақтым.
Келгенде сонша жерден мақсатым сол,
Жүрейін құлшылық қып есігіңде.
Өзім Алшын Бұхарбай батырлардан,
Мың жылдық дұғай сәлем құдаңыздан.
Зор жүздің баласына билік айтқан,
Сейілдің інісі едім мен де жаман.
Ғафулық құзырынан сұрай берген,
Ғайыбынан Қарға балаң сұрай келген».
Көзінің омырауына жасын төгіп,
Сонда анам саулы інгендей жылай берген.
Құшақтап кең көңілді ықыласпен,
Өшейді зарлы дауыс мол жыласын.
«Құлыным, Қарға жаным, қолқа өзегім,
Шаршапсың, деміңді алшы, көп жүріспен.
Күлсіннің анық теңі Қарға екен,
Арызын Тәңірім қабыл қылған екен.

Өлсем де арманым жоқ бір Құдайға,
Күлсінім өз теңіне барған екен.
Алланың бұйрығына шараң бар ма?
Күлсінмен ғұмыр берсін Қарғаларға!
Түнімен кеңес қылды өткен-кеткен,
Түн қысқа шамаланды таң атарға.
Кемпірге арқа сүйеп алған Қарға,
Сескеніп қауіп қылмай қамаларға.
Бұл үйден тамақ ішіп жүріп кеттім,
Кешікпей іздеп барды жанжалдарға.
Жақындап келіп суық сәлем бердім,
Бәрі де таңырқады мені көріп.
Қырмызы қызыл шапан, белде жібек,
Басымда мақпал түсті сусар бөрік.
Алыстан жүріп келген атым жарау,
Көріндім әлеуметке сиқым бөлек.
Бардым да тұра қалып амандастым,
Жан-ау деп жүрген басқа мұнда келіп.
Сұрады би мен байлар ат-жөнімді,
Жүрсің деп неге босқа, қайда елің?
Сұраған сұлтан, төре, билеріне
Жауабым сонда мынау берген менің:
«Бір аққу ұшқан екен айдын көлден,
Дәмелі бір қаршыға соңына ерген.
Қаршыға қалбалақтап адасқанда,
Аққуға тап келіпті бір сұр мерген.
Бір атып топшысынан түсіріпті,
Өлтірмей, соймай етін пісіріпті.
Аққудай алып, барып жаралаған,
Ойнатып сонан бері талай заман,
Көңілінде бақшада ойнап болмас алаң.
Хабарын иесіне айта келдім,
Құсыңды өзің ал деп тұрғанда аман.

Сұрасаң елім Алшын, атым – Қарға,
Бұхарбай, Сейіл батыр ағамдар да.
Солардың бұйрығымен мұнда келдім,
Қиынға жұмсаған соң шарам бар ма?
Жіберді бұзылғанды жөндеп кел деп,
Жарасын жаралының емдеп кел деп.
Егер де жөнделмесе ерік беріп,
Артыңа өлексесін теңдеп кел деп».
Сөйледім жұрттың бәрін таңғалдырып,
Ардақты ағаларымның атын сатып.
Көбісі бұл сөзіме түсіне алмай,
Сөйлейді әр нәрсенің басын шатып.
«Өсиет, нені айтады?» – деп барлық халық,
Қамалап тұра қалды ортаға алып.
«Басынан не шатасың сен жаман?» – деп,
Ұмтылды көпшілігі ашуланып.
Сөйлейді бір жігіт маңызданып,
Халыққа: «Тұра тұр!» – деп айқай салып.
Атына қамшы басып омыраулап,
Ортаға келді жігіт топты жарып.
«Ақымақ, ол жынды емес, сендер жынды».
Қауымы айтты шулап: «Ол не қылды?»
«Түйіні осы даудың осы шығар,
Сонан соң мейлің кімнен алсаң құнды.
Аққу ғой көлден ұшқан Күлсін екен,
Адасқан қаршығасымен сұм екен.
Тап келген бір сұр мерген өзі болар,
Ерлік пен айласы асқан бір қу екен».
Жұрт тұрды мына сөзге аң-таң қалып,
Қаумалап тұра қалды ортаға алып.
Жоқ қылып қарақшыны кетейін деп,
Жіберді қамшыменен бірер салып.

Тұрғам жоқ мен де олардан онша сасып,
Бола ма көп екен деп тұра қашып?
Қамшымен бір-бір салып жібергенде,
Жығылды үш-төртеуі омақасып.
Тоқтатты манағы ер арашалап,
Көп халық келіп қалды тамашалап.
Баяғы қыз ұрлатқан Ғалым екен,
Білерге жақын келді жанасалап.
«Ел-жұртым, қыздың білдік ел-мекенін,
Сен зорға бекер келдім сенбегенің.
Білгін, осы даудың мен айтайын,
Тұрыңдар әділдігім көр де менің.
Біліп тұр Қарға бұдан қайтарыңды,
Біліп айт, айтар болсаң айтарыңды.
Қайсысың алам дедің қайтарам деп,
Айтып тұрушы жыл мінген байталыңды.
Біз үшін қарақшылар қайғырмасын,
Бұрынғы абыройынан айырылмасын.
Жарайды, бәрің келдің, замандасым,
Айтпаймын аламын деп сүйген басын.
Мен-дағы білдіремін күйгенімді,
Тоқтатшы қарақшылар Сіргелерді.
Бұл Қарға біздің елге күйеу болсын,
Жарымен бұрынғыдай ойнап-күлсін.
Күлсіннің көкірегінде зар болмасын,
Айырма құдай қосқан жан жолдасын.
Бұғаудан босатылған көгілдірдің
Көз жасы тағы жылап көл болмасын.
Ер-тоқым, екі атымның көзін берсін,
Әлеумет, әділдігім көзі көрсін.
Әуелде ақ батаны бұзған едім,
Сондықтан қалың малын менен алсын.

Қайырылып айтқанымә мәз болсын,
Қарақшы көп сөйлемей еліне кетсін.
Болмаса, Кіші жүзге шығарып бер,
Сонан соң мейлің тіріл, мейлің өлсін.
Араңа Үйсін әлеумет қосылмайды,
Қарақшы әулие екен Ғалым дерсің.
Шідерті, Сіргелі мен Қарақшылар,
Қарақшы жалғыз қалып немді қылар?
Даушылар, жақсы сөзге енді келем,
Тыңдасандар сіздер менің әділ төрем.
Қарғаның батырлығы болды мәлім,
Қатардан артық екен мырза Ғалым.
Сүйгенін бір-біріне қиысқандай,
Қызық қой, бұл билікке тынбағаным.
Күлсінің менің балам теңдесің,
Әуелде ұрынарлық адал келін болмас.
Бір ғана атақ еді естен кетпес,
Ғалымның мен алмайын жалғыз тайын,
Бір жылғы малдан туған төлім де емес».
Орнына жұрт шу етіп түрегелді,
«Мінеки, билік ақ деп бәрі келді.
Жезделеп Ұлы жүздің жігіттері,
Кемпірге той жаса деп үйге келді.
Анамыз қуанышты етті тойды,
Көтерді тойға келіп қырық қойды.
Көкпарды күндіз көрсең, түнде өлең,
Ауылда бір жетідей ойын болды.
Ғалымды өкіл ата еттім қайын,
Бұл-дағы құрметіме тұрды дайын.
Екі атты алмаймын деп Ғалым сонда,
Күлсінге сол мінгізген болсын тайым.
Руы Күлсін қыздың еді Төре,
Әлеумет арғы атасы ханмен бөле.

Ішіне Ұлы жүздің сіңіп кеткен,
Деп кеткен Сіргеліміз бері келген.
Аты екен атамыздың аты Мақымұт,
Білмеймін арғы атасын мен де жете.
Болыпты анамыздан жалғыз құрсақ,
Сол, міне, Күлсін екен жалғыз ерек.
Күлсінді мен сыйладым жолдасым деп,
Дұшпанға сыры таба болмасын деп.
Бұл сырды әлеуметке айтпай келдім,
Ат арты деген атақ алмасын деп.
Сонан соң Қарға атанып жүре бердім,
Ішімде айтпай жүрген сырым осы.
Арман жоқ, сол сырымды ашып бердім...
Айтып бұл әңгімесін мұны Қарға,
Қарғаның мұнан басқа міні бар ма?
Осыны айтып болып көзін жұмып,
Кетіп еді жер астына тәні Қарға.

ЗЕҢГІ БАБАНЫҢ АТАСЫ

Ғарун Рашид падиша болып тұрғанда жақын достарын бір мәжіліске шақырады, соған парсы ұлтынан Зеңгі бабаның түпкі атасы – Салман әулие барады. Отырған қонақ үйдің іші мен сырты бірдей өнерімен һәм дүниемен жақсы артылғанына таңданысады. Салман төрге барып отырғаннан кейін жан-жағына қарай береді. Сонда шақырып отырған Ғарун Рашид айтады: «Салман бұл үйдің ішіндегі дүниеге ме әлде, үйдегі бар кемістікке қарады ма?» – дейді. Сонда Салман Ғарун Рашидке айтады: «Бұл дүниеде бұдан артық ешбір үй һәм үйдегі тұрған дүниедей еш дүние көрген жоқпын. Падиша, сол үшін қарап отырмын, һәм ойлап отырмын, егер падиша өлсе осы жиған дүниесін өзімен бірге ала кетер ме екен? О дүниеге қандай дайындығы бар екен?» – дегенде, падиша Ғарун Рашид Салманға: «Осы дүниені жинап қызығына батып, о дүниеден еш хабарым жоқ болды деп айтқан екен», – дейді. «Е, падишам, бұл дүниеде еш адам тұрмайды ғой, өлмей тұрып тәубаға қайт!» – дейді. Падиша: «Ей, Салман, сенің сөзің маған бір ой салды, маған бір үлгі боларлық нақыл айт!» – дейді. Сонда Салман мынаны айтқан екен:

– Осындай ойын-сауықпен жүргеніңде бір дерт жабысып ауру болса, ол дерт шөлдететін болса, шөлге шыдамай өлім қолына келіп тұрғанда, біреу келіп «Шөл қандырады, мұз берейін» деп, осы мүлкіңнің дәл жартысын сұраса бересің бе?

– Өліп бара жатсам, әрине, берем.

– Енді мұзды сатып жеп шөлден құтылдың, бірақ тағы бір дертке ұшырадың. Бұл дерт енді ішінді кептіріп, ішін жарылуға тақанып, науқасың жаныңа қатты батып, емші іздетіп, емшіге кезігесің. Емші «Бұл дертіңді мен жазам, мынау тұрған дүниеңді тегіс бер» десе?

– Жаныма батса, әрине, берем.

– Ақырында дертке шыдамай, қалған дүниенді беріп дерттен жазылады екенсің, ақыры дүние босқа қалды екен, дүние ақырында босқа қалатын болған соң, тағадатқа кірісіп, ақырет қамын істе! Әр мүмін, әрбір адамзат ақыретті ойласын, босқа жүрмесін! Өлім – жақын. Қапылыста қалмаңдар, достарым! Ешбір адам дүниеден өтпей қалмас, ақыры өткен адамдарды еске алады екенсіңдер, енді өз өмірлерінді де еске алыңдар...

АСАН ҚАЙҒЫ МЕН ӘЗ ЖӘНІБЕК

Қазақ тарихында аты өшпестей болып сақталған төрт Жәнібек бар. Бірі – 14 (XIV) ғасырда өмір сүрген, қазақ жұртының (хандығының) қалыптасуына еңбек сіңірген Жәнібек хан. Ол қазақ хандығын құраудағы ұлан-асыр еңбегі үшін Әз Жәнібек хан деп ардақталды. Ал, кейінгі Жәнібек – Керейден шыққан батыр. Жоңғарға қарсы күрестің қаһарманы. Олардан кейінгі екі Жәнібектің бірі Әбілқайырдың тұсында өмір сүрген және оның барлық ісін қолдаған, өмір бойы онымен бірге болған. Қазақ жұртын билеген орыс отаршылдарына наразы болып, Петербурға әлденеше рет шағым айтқан әрі елшілік қызметін атқарған батыр. Нұралы ханның күйеу баласы.

Жәнібек хан: «Екі рет той жасадым, оған келмедің, мына тойға да он сан ноғайлыны жинағанда сенің келгің келмейтіні қалай?» – депті Асан Қайғыға. Сонда Асан Қайғы айтады: «Қара Ертіс бойына әскер қоюға үлкен қорған салдырдың, халқыңды азапқа салдың. Қарадан әйел алып, хандық салт-жорадан айырылдың. Құландынға қу ілдірдің. Құладың құстың құлы еді, аққу құстың төресі еді. Хажы-Тарханда мешіт салдырдың, салдырғанда орыспен шарт жасасып алдың. Күндердің күні болғанда, Хажы-Тарханды, Еділдің бойындығы жерінді, суыңды түгел орыс алады. Соны да сезбегенің бе?» – депті.

Асан Қайғының:

Ей, Жәнібек хан!
 Мен айтпасам білмейсің,
 Айтқаным көнбейсің!
 Жайылып жатқан халқың бар,
 Оны шолып көрмейсің.
 Қымыз ішіп, қызарып
 Мастанып қызып терлейсің.

Өзіңнен басқа жан жоқтай,
Еліріп неге сөйлейсің?
Қорған салдың бейнет қып,
Қызметтің жатыр ішіп-жеп,
Артыңды алар орыс көп,
Мұны неге білмейсің?
Қатын алдың қарадан,
Айырылдың хандық жорадан.
Болатыңды боққа суарып,
Ел бастайтын ер тумас,
Айырылар ата мұрадан,
Мұны неге білмейсің?
Құладын құстың құлы еді,
Тышқан жеп жүні түледі.
Аққу құстың төресі,
Ен жайлап көлде жүр еді.
Аңдып жүрген көп дұшпан,
Елге жау боп келеді.
Құладын қуды өлтірсе,
Өз басыңа келеді.
Орыс сені өлтіріп,
Осыны Асан біледі,
Мұны неге білмейсің?
Арасынан қытай мен орыстың
Қорған салып, тыныш жатырсың.
Сен өзің, Жәнібек хан,
Елден асқан батырсың.
Тіл алсаң,
Тапқан жерге ел көшір!
Мұны неге білмейсің?
Бұл арадан көшпесең,
Айтқан сөзге көнбесең,
Орыс алар қалаңды,
Шулатар қатын-балаңды.

Осыны көрдім түсімде,
 Біл десе де білмейсің.
 Ей, Жәнібек ойласаң,
 Қилы-қилы заман болмай ма,
 Суда жүрген ақ шортан
 Қарағай басын шалмай ма,
 Мұны неге білмейсің?
 Қош-аман бол, Жәнібек,
 Енді мені көрмейсің! –

деген сөзі әлі де ел аузында айтылады.

Күндердің бір күні Еділ бойына кілең бөшке тиеген кеме келеді. «Бұл не зат?» – деп сұраушыларға қалталы қара Иван: «Үй салатын құрал-жабдық және түрлі-түрлі ағаштың тұқымы. Ханның ақ сарайының айналасына ағаш егіп беремін», – дейді. Сонан шебер жүгін түсіріп, орналастырып болғаннан кейін Әз Жәнібек ханды шақырады. Ел келгесін, қара Иван: «Барлық бөшке бұзылсын!» – деп мылтық атып бұйрық береді. Осы кезде бөшкелердің қақпағы ашылып, әр бөшкеден бес қаруы сай екі солдаттан шыға келеді.

Солдаттарды қаһарлы қара Иван сапқа тұрғызып, Әз Жәнібек ханға: «Бұл орыс әскері! Хажы-Тарханды өз қолыңмен бересің бе? Жоқ, зорыммен бересің бе?» – дейді. Әз Жәнібек хан сасып, үш күнге мұрсат сұрапты. Содан ол орыс патшасына хабар беріп, қаһарлы Иванның зорлығын айтады. Патша комиссия жібереді. Қаһарлы қара Иван: «Осы сарайдың босағасында жерленген адам бар. Сол адам мұсылман болса, бұл салынған сарай Әз Жәнібектікі болсын. Егер орыс болып шықса, менікі», – дейді. Комиссия осы сөзге тоқтап, босағаны қазғанда, мойнында таққан кресі бар орыстың басы шығады. Әз Жәнібек хан уәжге жығылып, Еділ бойындағы барлық жерден, алты басты ақ мешіт, ақ сарайдан айырылады. Сөйтіп, Асан Қайғының айтқаны келіп, Хажы-Тарханды

орыс патшасы алып, Әз Жәнібек ханды орыс өлтіріпті. Оны көрген Асан Қайғы құсаланып, желмаясына мініп, қара қобызын бөктеріп, жер бетін шарлап, шұбырған халыққа жайлы қоныс, тұрақты орын іздейді. Елдің ертеңін ойлап, еңсесін көтеруді мұрат етеді. Елдің мұң-шерін қобызына қосып, күй тартады. Содан бастап Асанның атына «Қайғы» қосылып, «Асан Қайғы» атанып кетеді.

ЖАЛБЫЗДЫҢ ЕМДІК ҚАСИЕТІ ТУРАЛЫ ЕЛ АҢЫЗЫ

Бір кісінің кеудесі түйіліп ауырады екен. Жасамаған емі қалмапты. Бірақ оңалмапты. Сөйтіп жүріп әлі бітіпті, өлер алдында баласына: «Мен жан тапсырғаннан кейін кеудемді жарып қара. Мені өмір бойы азапқа салған дерттің не екенін біліп ал», – деп өсиет айтыпты. Әкесі дүниеден өткеннен соң, оның өсиеті бойынша баласы кеудесін жарып көріпті. Науқастың кеудесінен жұдырықтай дөп-дөңгелек қатты бір нәрсе шығыпты. Мұны бала қалтасына салып жүріп сақтапты. Бір күні әлгі жігіт бір бұлақтың басына келіп, белбеуін шешеді де, бұлақтың басына қою өскен жалбыздың үстіне тастай салады. Әкесінің ішінен шыққан қатты зат белбеудің ішіне ораулы екен. Өзі нанын суға малып жейді. Қарны тойған соң, орнынан түрегеледі де, белбеуін қолына алады. Әлгі қатты түйіршегі көрінбейді. Ол сол жерді ине іздегендей тінтіп шығады. Сөйтсе әлгі қатқан түйір түскен жердегі жалбыздың беті қарауыта майланып қалыпты. Сонда түйіршектің еріп кеткенін біліпті. Жігіт үйіне келген соң болған оқиғаны ауылдастарына айтады. Кеудесі түйнеп ауыратындар енді жалбызды қайнатып ішеді. Біраз уақыт өткеннен соң көбісінің кеудесі ашылады да, оңалып кетеді. Адам жалбыздың дәрілік қасиетін осылайша біліпті.

БАЙДЫРАҚ ПЕН КУЛАЙЫМ ҚЫЗДЫҢ АЙТЫСЫ

Байдырақтың сөзі:

Ау, жар-жар басы биссимилла,
Үш мың теңге жар-жар-ау!
Аққу ұшып, қаз қонар,
Аққан сеңге жар-жар-ау!

Жар-жар айту бұрыннан ата жолы,
Жақсы қылып айтады білген оны.
Ұзататын қыздарға лайық етіп
Айту керек, жігіттер білсін соны!

Бисмилламен басталар-ау жар-жар басы,
Бисмилласыз келмейді-ау сөздің басы.
Туып-өскен еліңнен кеткеннен соң,
Бөкебайға тамшылар көздің жасы.

Бөтен елге қимайтын қарындасым,
Сен де кетіп барасың осы...

Қыздың сөзі:

Өзен қатты тасыса құм болады,
Пәле қуған адамдар сұм болады.
Жөнін біліп сөйлесу дұрыс шығар,
Аты-жөніңіз ағажан, кім болады?

Байдырақтың сөзі:

Өзім атым – Байдырақ, Өтеу – елім,
Білеуті деп аталар туған жерім.
Күләйімді ұзатты дегенді естіп,
Жар-жар айтуға тойыңа келген едім, жар-жар-ау!

Қыздың сөзі:

Жақсы аға, келіпсің алыс жерден,
Жігіт жаман болмайды жақсыға ерген, жар-жар-ау!
Жақсы сөзді қосып-ау жар-жарыңа,
Жігітсіз ғой аралап көпті көрген.

Байдырақтың сөзі:

Аман-есен жүрмін, Күләйім қыз,
Сөзі сынық қалың, Күләйім қыз.
Бір сөзім бар көңілімде түйткілденген,
Ашып айтсаң сөзімді сұрайын, қыз.
Әкең де бай, баратын жерің де бай,
Не себепті жүдеулеу шырайың, қыз?

Қыздың сөзі:

Рас, аға, бұл сөзің көріп жүрмін,
Көрген сайын көңілімді бөліп жүрмін.
Туып-өскен адамның елі қиын,
Сол себепті жүдеулеу болып жүрмін, жар-жар-ау!

Байдырақтың сөзі:

Жан таңғалар, Күләйім, сәулетіңе,
Сан жетпейді әкеңнің дәулетіне.
Бұл еліңнен ол елің кейін емес,
Жақсы адамның барыпсыз әулетіне.

Қыздың сөзі:

Рас, әруақ қой аты шыққан,
Қаһарынан сескеніп жаулар бұққан.
Сол әруаққа өзімді лайық көрмей,
Ұяламын соны ойлап сыртқы жұрттан.

(Қыз бұл арада «сол әруаққа лайықсынбай ұяламын» деп өзін емес, күйеуін айтып тұр).

Байдырақтың сөзі:

Олай болса обалың ана-атаға,
«Ақ бата» деп қалып жүр көп қатаға.
Назасына біреудің қалған жоқ па,
Ер назасы бір соқпай жай жата ма?

(Байдырақ бұл жерде Күләйімнің бұрынғы айырылғанын ескертіп, сол ердің назасынан шығар деп отыр. Бірақ қыз бұған дәлел таба алмай, басқа сөзге көшеді).

Қыздың сөзі:

Көріп тұрмыз, Байеке, бұрымыңды,
Қатарыңнан кем емес орыныңды.
Әділ жүрек, ер көңіл жігіт болсаң,
Өлеңмен көтерші көңілімді.

Байдырақтың сөзі:

Біліп тұрмын, Күләйім, сырдың бәрін,
Қоссын Алла бар қылып жастың бәрін.
Көңілің жарым адамдай қалай айттың,
Не себепті, шырағым, көңілің жарым?

(Қыздың жағы бұған жауап қайыра алмай, күбірлесіп жатқанда Байекеңнің арқасы қозып кетіп, даурығып атып тұрып, домбырасын жоғары көтеріп, «Ай-хой» деп қатты айқайлап, термелеп ала жөнеледі).

Байдырақтың сөзі:

Қарындасым Күләйім,
Жар-жар айттым тойыңа.

Кетеді деген жоқ еді,
 Сені, қалқам, ойымда.
 Теңің болса жолдасың,
 Көңілді өтер тойыңда.
 Жаман болса жолдасың,
 Өмірің өтер уайымда.
 Қадірлі қыздың бірі едің,
 Еш міні жоқ бойыңда.
 Нашар екен жолдасың,
 Дейді әркім таз басы.
 Басы қисық көрінеді,
 Тигендей зиян мойнына.

(Күйеуінің бейнесін Саржанға тигізгелі, күйеуінен бездіргелі жорта айтып отыр).

Басының тазын қасып,
 Аузының лебін сасытып,
 Топас көңілін тасытып,
 Жатады-ау кіріп қойныңа.
 Қыздан сорлы бар ма екен,
 Теңін тауып бармаған?
 Ұлдан сорлы бар ма екен,
 Сүйгенін тауып алмаған?
 Әділетсіз ақ бата,
 Мұндайды қосып еріксіз,
 Талай жастар қор болып,
 Көзінің жасы парлаған.
 Күнә дейді молдалар,
 Ата-ана айтқан жеріне,
 Жаман да болса бармаған.
 Шын шариғат бұл екен,
 Еріксіз айдар құл екен.

Ақшаға сатып шарғыны,
Кейбір молда алдаған.
Әділет таңы атар ма,
Осындайлардың көз жасы
Қабыл болып зарлаған?
Құлағын салып тыңдай бер,
Сөзім бар тағы арнаған!
Қарындасым Күләйім,
Жүргін, қалқам, денің сау.
Бұл елден кетіп бөтенге,
Жетермісің, япырм-ау?
Топ қыздардың ішінде
Секілді бір асқар тау.
Сатылып малға еріксіз,
Жаманға барып көріксіз.
Ықтиярсыз барасың,
Ортаға алып тамам жау.
Жауларыңды айтайын,
Жаманға сатқан әкең жау.
Қызына жаны ашымай,
Сатсаң сат деген шешең жау.
Туысқанын аямай,
Малыңды жеген ағаң жау.
Күйеуің теңің екен деп,
Алдаған сені жеңгең жау.
Жеңгетай болған жаманға,
Үйіңдегі келін жау.
Жемесе де малыңды,
Көріп жүріп жарыңды,
Құтты болсын құдаң деп,
Алдаған сені елің жау.
Бұл өсектің бәріне,
Жалғыз менің басым сау.

Ант ішінен атқандай,
Алтын бесік жез болып,
Бір жаманға кез болып,
Ел аузына сөз болып,
Көңілің ауру, денің сау.
Сұңқарға серік қарға боп,
Тұғырға келіп байланды
Шешілмейтін мықты бау.
Қиямет-қайым болғанда,
Әділдікпен сұрағанда,
Не жауап берер ата-анаң,
Бола қалса осы дау?
Жолдасыңды көріп ем,
Көрінеді шабандық.
Мақтауға лайық жері жоқ,
Лайық тұр жамандар.
Жаман ерді жақсы етіп,
Күнің туды амалдар.
Қайран қалқам, қор болдың,
Теңің емес жаманға...

Осы сөздерге келгенде Күләйім енді тыңдай алмай теріс қарап, жылап, өлең айтпай, отырып қалады. Ұзататын қыздың ағалары ашуланып, айқайлап: «Елді бүлдіргелі жүрген немесің бе?!» – деп ақырып Байдыраққа ұмтылады. Араға адамдар түсіп: «Байқа, бұл да жалғыз басты жігіт емес. Көп елі бар, сенен өшін алмай қоймайды. Мұның айтқаны шындық, шындықты айттың деп жәбірлесен, барлығымыз да осыған болысамыз», – деп жанжалды тоқтатады.

Сөйтіп, Саржан елінің бозбалалары Байдырақты ауылына ертіп келіп, екі-үш күн жатқызып, тағы бір тойда екеуін айтыстырады. Екеуі әуелі қара өлеңмен айтысып артынан жұмбаққа ауысады. Байдырақ жұмбақта қызды ұялтып

тоқтатам деп, әуелі боқауыз сияқты жұмбақтар айтып, артынан дәлдеп боқауыздың өзін жұмбақ етіп айтысады да, қыз шын берілген сияқты сыпайы сөзбен шешіп отырады. Бұдан да болмаған соң, Байдырақ ақырында тек ғалымдар ғана шеше алатын бір ғылыми хикаяны жұмбақ етіп, қызды тоқтатып жеңіп алады. Екеуі айтысарда әуелі қыз бұрын бастап, Байдырақтан мынандай сұрақ сұрайды.

Қыздың сұрағы:

Байеке-ау, сөз сұрайын енді сенен,
Үміт қып отырсың ғой өзің менен.
Мынаған үміт қылсаң жауап берші,
Данышпан қарт шығарсың ойы терең.
Ақылы шамалы адам шеше алмайды,
Бұл сөзім жан аса алмас биік белең.
Әйелге сонша құмар елдің бәрі,
Жаман бол, жақсы болсын жас пен көрі.
Талай ер жанын қиып өліп кетті,
Әйел боп күндіз-түні қайғы-зары.
Ішінде жанған өрттің тұрса-дағы,
Айналып паруанадай ынтық зары.
Құмарлық әйелде жоқ,
Сонда шыдамды ғой әйел ары?
Осының қанағатын шешіп берсең,
Боласың қарт та болсаң қыздың жары.

(Байдырақ сауатты адам екен, қыздың бұл сөзіне кітап тілімен жауап береді).

Байдырақтың жауабы:

Байекең біраз ойлап сөздің жайын,
— Шырағым, — деді қызға, — жауап дайын.

Ер де ме шыдамсыздық, әйелде ме,
Шыдашы, бір азырақ сөз қылайын.
Талабың басқа нәрсе болып жүріп,
Молдадан сұрамапсың тарих жайын.
Жаралып жалғыз өзі Адам ата,
Құдайдан тілек тілеп, етті бата:
«Маған бір серік керек өз жынысымнан,
Еріктім және жалғыз өзім.
Ол маған болсын деді сағынышты,
Көнетін не айтсам да бағынышты.
Біріміз-бірімізді аз көрмесек,
Болайық екеуміз де сағынышты».
Осындай тілек тілеп жатпасын ба,
Тілегі қабыл болып Хақ қасында.
Көз жұмып біраз жатып, көзін ашса,
Бір сұлу әйел отыр нақ қасында.
Көрген соң бірін-бірі болды ғашық,
Бірінен құмарлығы бірі асып.
Ойланды сабыр етіп хазірет Адам,
Халал ма, харам ба деп осы нәсіп.
Намазы асығыс боп шыдамады,
Құмарын тарқатпаққа мауқын басып.
Ұмтылмақ болып еді Хауа ана
Ұялып беттен шықты иман нұры.
Екеуің бір-біріңе халалсың деп,
Сұлулықта мағұлым болды Хақтың ісі.
Жәбрәйіл бұл хабарды әкелгенде,
Білмеді көрмеген соң Хауа оны.

Жәбрәйіл құтпа оқып неке қиып,
Жүктілік болды мирас әні сонан.
Мұнан соң сол күні ұмтылды бек қуанып,
Анамыз бұрыннан тұр құмарланып.

Әуелі Адам ата ұмтылған соң,
Ерлерге болды мирас сонан қалып.
Ұмтылмақ болып еді Хауа ана,
Иманы мен жібермеді ұяты, сана.
Әйелдің ұяты көп, ақылы аз,
Деп айтар бұл себептен кітап және.
Болғанмен қанша құмар хазірет Адам,
Болғанша ұмтылмады Хақтан кәләм.
Егер де адам сабыр етпегенде,
Болар ма ед ақырға шейін әйел харам?
Қыздарға шыдамсыздық тағы жана,
Өсірер оны ерке қып ата-ана.
Ұрынып жастайынан бозбалаға,
Болады кейбіреуі шын масқара.
Осындай айыбыңды байқамастан,
Жабасың шыдамсыз деп ерге жала.
Болмаса әйел құмар неге болады,
Үйінде отырмай ма қызың шыдай?
Біреуге ойын тастап кетер еріп,
Мені ал, боламын деп саған жұбай.
Еркектің сабырлығы арқасында,
Жеткізді халалдыққа мені Құдай.
Жауабы сұрағыңның, міне, осылай,
Көңілің қанағат тауып болды ма жай?
Жұмбақты шеше алмасаң, мен айтайын,
Тындашы керек болса өзіңе бай.

Байдырақтың жұмбағы:

Бір шаһар жер жүзіне аты мәлім,
Дүнияға тегіс жайған қанаттарын.
Шаһардың ұйымы мен халқының
Білуге шамасы жоқ ешкім санын.

Тып-тыныш қаласы сондай бейбіт,
Мұнда жоқ дау мен жанжал, ұры, залым.
Сөйлесіп бір-бірімен тіл қатысып,
Бірінің сұрамайды бірі халын.
Және де ешбіреуі кәсіп қылмай,
Жатады Хақтан тілеп ырзықтарын.
Мезгілі қала ішінде бір жыл жату,
Шығарар сыртқа сүрік біткендерін.
Кішкене дарбазасыз тар есіктен,
Кіргізіп, шығарады халықтың бәрін.
Бұл шаһар қай жерде тұратын қала?
Түсіндір халайыққа, білсең, жаным!

Саржанның шешуі:

Байеке, бұл жұмбақты таптың ба ойдан?
Талабың – күшті талап маған қойған.
Шаһарың – күллі ананың құрсағы ғой,
Дүниенің барлығына қанат жайған.
Іштегі жас сәбилер – шаһар халқы,
Бұлардың санын адам білсін қайдан?
Сөйлесіп олар жаңа кәсіп қылмас,
Ырзығын жатар тілеп бір Құдайдан.
Дау, жанжал, ұрлықпенен жұмысы жоқ,
Алған соң жалғыз орын жеке жайдан.
Ананың құрсағында бір жыл жатып,
Сонан соң шығар сыртқа етіп сайран.
Тар есік дарбазасыз – шыққан жерің,
Байеке-ау, шығардың ба мұны ойдан?

Саржанның жұмбағы:

Байеке-ау, жұмбақ па еді іздегенің?
Шеше алсаң айтайын мен жүздегенін.
Айырылып ат-шапаннан қалып жүрме,
Қырыққа қиын соғып қыз дегенің.

Бір мақұлық күндіз болар халыққа дос,
Түн болса ол достығы қалады бос.
Таң атқанша дұшпандық жұмыс істеп,
Таңертең тағы келіп болады дос.

Байдырақтың шешуі:

Саржан, ауыр сөз айтасың қалай тауып?
Қалам ба сөзден тоқтап сенен сасып?
Қырықты маған қырқа қылсаң-дағы,
Барасың біздікіне сол қырқаны асып.
Шешуі жұмбағыңның – ұры залым,
Халыққа күндіз дос боп жүрер малым.
Айналып түн болғанда дұшпандыққа,
Халықтың таң атқанша ұрлар малын:

Байдырақтың жұмбағы:

Бар екен ғаламның бір ғұламасы,
Оның отыз баласы бар, бір анасы.
Баласы отыз болып бөлінсе де,
Бәрінің мақсаты бір расы.
Сөзі рас, ісі дұрыс бәрінің,
Сондықтан бәрі бірдей дәрежесі.

Саржанның шешуі:

Ғұлама дегеніңіз – кәләм Алла,
Анасы сүре фатиқа – әлхамдилла.

Отыз деп бала етіп ұқсатқаны,
Бөлінген отыз пара бар-дүр мұнда.
Фатиханы күллі кітап анасы деп,
Ат қойған ұлы кітап дейді молла.

Саржанның жұмбағы:

Бір қауым түнде батыр, күндіз кедей,
Мал бітер есептен тыс ішпей-жемей.
Қолында күндіз-түні тұрмаған соң,
Не дейміз бұл байлықты кедей демей?

Байдырақтың шешуі:

Жұлдыз ғой бұл айтылған бай, кедейің,
Байлық боп шығармайды ер мерейін.
Ішіп-жеп, киіп, мініп жүрмеген соң,
Мерейсіз байлық демей, мен не дейін?

Байдырақтың жұмбағы:

Қаламмен тебіреніп жазылды хат,
Жігітке кемдік жұмыс болады дат.
Азырақ аңдасаң қыз сөз көрсетіп,
Бір жұмбақ айтуыма етші рұқсат.
Мұғаллақ¹ жерде де емес, көкте де емес,
Жаралған құдіретпенен бәрі бір зат.
Ол заттың бойында бар қасиеті,
Қылады кім таянса көңілі шат.
Назары бір мақұлыққа кетсе түсіп,
Еш нәрсе ол мақұлыққа емес қажет.
Байлаусыз һәм тіреусіз тұрғанменен,
Сонда да құлап кетіп болмас апат.
Кетеді бағзы уақытта төмен құлап,
Сонда да көтерілер сау-саламат.
Барғанда ақыретке жоқ пайдасы,
Дүниядә шапқанменен көп дәреже.

¹ Мұғаллақ (араб.) – асулы, ілулі

Саржанның шешуі:

Бұл айтқан жұмбағыңыз – Һәмі құсы,
Мағұлымсыз оның бізге етер ісі.
Көрмейді ол басқа құстай жер мен суды
Өмірі аспанда жазы-қысы.
Кей уақытта қырық аршындай жерге келіп,
Түседі сонда жерге көлеңкесі.
Адамға сол көлеңке түсіп мәгар,
Не патша, не бай болар о шал кісі.
Жүргенде өте әріде жұмыртқалап,
Жұмыртқа кетер түсіп төмен қарап.
Жерге кеп түскенінше балапан боп,
Қайтадан ұшып кетер көкке қарап.
Бірінде дін кітабының осындай деп,
Молдалар жазған екен етіп ғажап.

Қыздың жұмбағы:

Іші дос бір қауымның, сырттары қас,
Сөздерін естіген шыдап тұрмас.
Қаншама жаман сөздер айтқанменен,
Тату боп күнде жүрер болып жолдас.

Байдырақтың шешуі:

Іші дос болса қауым, сырттары қас,
Құрдастың жаны тату, сөздері қас.
Көрместей бірін-бірі сөккенменен,
Кек қылмай тағы да ойнар балаша жас.

Байдырақтың жұмбағы:

Жемісті бір дарақта бар көп шымшық,
Жемісті жер шымшықтар күнде шымшып.

Жемістен жей алмаған жалқау шымшық,
Қорқады қожайыннан жаман ыршып.
Қожайын жемісті көп тексергенде,
Айтады жеген бала сөйлеп шық-шық.

Қыздың шешуі:

Дегенің жеміс дарақ – оқу, ғылым,
Шымшықтар – жас балалар алған білім.
Баланың қандай білім алғандығын,
Молдалар күнде байқар таппай тыным.
Жемісті жеген бала ғалым болып,
Өткізер жарық қылып айсыз түнін.
Жемісін жей алмаған кеше бала,
Өткізер қараңғы ғып жарық күнін.
Сұраған молдалардан жаман қорқып,
Білгені жоқ болған соң байлар тілін.

Қыздың жұмбағы:

Халық сүйер бір нәрсені Хақтан тілеп,
Берсе егер бұл тілегін шат боп күлед.
Осындай тілеп алып тұрса-дағы,
Келгенде жеркенеді жақпай жүдеп.

Байдырақтың шешуі:

Жаңбыр ғой бұл тілеген, халық тілегі,
Жаңбырдың тіршілікке дүр керегі.
Құдайдан тілеп мұны алса-дағы,
Жауғанда жиіркеніп жек көреді.

Байдырақтың жұмбағы:

Бір дәрі ащылығы удан бетер,
Ішкенде кейбіреудің есі кетер.

Кейбіреу ашырқанбай ішіп салған,
Шипа боп кеселінің бәрі кетер.
Ықыласпен көңіл қойып шешсе бәрін,
Шипа боп бөріне де пайда етер.

Қыздың шешуі:

Бұл дәрі – шындық сөз ойлағанда,
Пайдасыз ықылас қоймағанда.
Шындық сөз – біреуге бал,
Біреуге – у, түсінікті ойлағанға.
Тиеді кейбіреуге заһардай боп,
Зұлымдық қиянатын қоймағанға.
Біреуге балдан тәтті көрінеді,
Ұқсайды қанша іше де тоймағанға.

Қыздың жұмбағы:

Жандыдан шығар жансыз сүлік болып,
Жансыздан шығар жанды тірі болып.
Осындай таңғажайып нәрселерді,
Айтамын өз көзіммен көргендей боп.

Байдырақтың шешуі:

Жандыдан туса жансыз, жансыздан жан,
Мұныңыз жұмыртқа ғой шыққан құстан.
Су боп түсіп, артынан уыз болып,
Онан сурет құс болар, жан бітіп тән.

Байдырақтың жұмбағы:

Тарыдай бір нәрсенің үлкендігі,
Халыққа мағұлым мұның бұл кемдігі.
Қаншама көзге кіші көрінгенмен,
Сыятын бүкіл ғалам бар кеңдігі.

Қыздың шешуі:

Кішкене бұл жұмбағың таратайын,
Сонда бүкіл ғалам сыяр жайын.
Көзіңнің қарашығы бұл айтқаның,
Сыйғызар жер менен көк, күн менен түн.

Қыздың жұмбағы:

Мен көрдім бір мақұлық асқан шебер,
Көңілі бір нәрсеге кетсе егер.
Алдына барып қарсы тұра қалса,
Суретін көз жұмғанша салып берер.

Байдырақтың шешуі:

Жақсының сөзі сынық, майда болар,
Жаманның ар-ұяты қайда болар?
Айтпай дәл орнымнан көрсетейін,
Алдыңа келіп тұрған айна болар.

Байдырақтың жұмбағы:

Бір жұмыс күллі ғаламға тегіс мәлім,
Құмар болып барлық мақұлық салар жанын.
Ұстаздан, ия білгеннен тағылым алмай,
Қатесіз үйренеді барлығы әнін.

Қыздың шешуі:

Жаралған ер-ұрғашы екі жыныс,
Жыныстық қатынас қой мағұлым бұл іс.
Барлық жан өзі біліп өсіп жатыр,
Бір мақұлық білмей ақсап қалмас жұмыс.

Қыздың жұмбағы:

Бірді таптым, екі таптым жаңа,
Үшті іздеп көп кездім ауыл, қала.
Бұл үшті ақырында Шамнан тауып,
Торықтым тапмай, түңілдім біржолата.

Байдырақтың шешуі:

Ғарыптың харіптері айтқаның бұл,
Харіптің асты-үстінде ноқаттар тұр.
Кейінде бір, кейінде екі, кейінде үш,
Ноқат ¹ жоқ үштен артық, хақиқат, біл.

¹ Ноқат деп араб тіліндегі тануиндерді (*дамма, фатха, кесра*) меңзеп тұр

БАТАЛАР

*Жаңбырмен жер көгереді,
Батамен ел көгереді.*

Баталы құл арымас.

Халық нақылдары

БІРІНШІ ТІЛЕК ТІЛЕЙІК

Бірінші тілек тілейік,
Бір Аллаһтан жазбасқа.
Екінші тілек тілейік,
Дұшпанның тіліне еріп азбасқа.
Үшінші тілек тілейік,
Үш жерінен будырып,
Қараңғы жерге салмасқа.
Төртінші тілек тілейік,
Төрде отырған қария
Төресін қисық бұрмасқа.
Бесінші тілек тілейік,
Намазды қаза қылмасқа.
Алтыншы тілек тілейік,
Алпысқа келген ата-анан
Ала дорба қолға алып,
Ел қыдырып қалмасқа.
Жетінші тілек тілейік,
Жеткіншектен айырылып,
Жер таянып қалмасқа.
Сегізінші тілек тілейік,
Серке саннан айырылып,
Сергелдең жолға бармасқа.

Тоғызыншы тілек тілейік,
Тобасынан жаңылып,
Бір Құдайға жазбасқа.
Оныншы тілек тілейік,
Өткен іске өкініп,
Ой, бауырымдап қалмасқа.
Алланың досты Мұхамбет,
Үмбеттіңе шапағат ет!
Айналайын Құдірет,
Осы батамды қабыл ет!
Қадірлес жай білетін інім сіз,
Опасыз мынау дүния бастан өтер.
Тапсырған шариғатыңды орындадым,
Ағаңда бар өнер сол қолдан келер.

*Ахметұлы Нұрмағамбет жазған,
1967 жыл*

КӨПШІЛІККЕ АРНАЛҒАН БАТАЛАР

* * *

Жарылқа, Алла, қабыл ет,
Жарылқаудың қамын ет!
Ізет, абырой, бақ, дәулет,
Қызыр қарап, бақ қонып,
Не тілесен,
Соның бәрін қабыл ет!
Әумин!

* * *

Әулет түсірлі болсын,
Ұрпақ ғұмырлы болсын.
Ұлдарымыз ұғымды болсын,
Қыздарымыз жұғымды болсын.
Жастар талапты болсын,
Қарттар санатты болсын.
Еңбек тынымды болсын,
Жеміс шырынды болсын.
Түндерің тыныш болсын,
Үйлеріңе ырыс қонсын.
Балаларың қуаныш әкелсін,
Немерелерің жұбаныш әкелсін.
Орындарың төр болсын,
Дастарханың мол болсын.
Қатарларың көп болсын,
Уайым-қайғыларың жоқ болсын.
Елімізде бірлік болсын,
Жарасты тірлік болсын!

* * *

Әумин десең, міне, бата,
Қолдасын Қыдыр ата.
Қыдырың қияласын,
Періште ұяласын.
Ел шеті жаусыз болсын,
Ел іші даусыз болсын.
Өрісің мықты болсын,
Қонысың құтты болсын.
Артқаның түйе болсын,
Сауғаның бие болсын.
Көргенің көген болсын,
Айтқаның өлең болсын.
Кигенің құлпы болсын,
Мінгенің жылқы болсын.
Ырысың тасып тұрсын,
Абыройың асып тұрсын!

* * *

Ақылың ассын,
Ықыласың тассын.
Ұлың үбірлі болсын,
Қызың шүбірлі болсын.
Жақының көп болсын.
Дұшпаның жоқ болсын.
Жақсы келсін қасыңа,
Нұр жаусын басыңа,
Көшің көлікті болсын,
Қонысың түлікті болсын!
Әумин!

* * *

Жаңбырсыз жаздан сақта,
 Жапа шеккен аздан сақта.
 Қасиетсіз кектен сақта,
 Кегін қуған көптен сақта.
 Бұлттың аласынан сақта,
 Жаудың жаласынан сақта.
 Елдің бәлесінен сақта.
 Дос болып, қас болғаннан сақта,
 Күле кіріп күңіренгеннен сақта.
 Береке, дуа асыңнан кетпесін,
 Бақыт, дәулет басыңнан кетпесін,
 Қыдыр қасыңнан кетпесін,
 Жортқанда жолың болсын!
 Жолдасың Қыдыр болсын!
 Әумин!

* * *

Ғайбат сөзден сақта,
 Мезгілсіз өлімнен сақта,
 Кеудемсоқ келіннен сақта.
 Татымсыз тұздан сақта,
 Арсыз қыздан сақта.
 Қайырымсыз зордан сақта,
 Жаңбырсыз жаздан сақта.
 Ғұмыр берсең, жайлы бер,
 Дәулет берсең қайырлы бер.
 Әйелді сүйікті ғып бер,
 Қыз берсең қылықты ғып бер.
 Келіннің келістісін бер,
 Ат берсең желістісін бер.
 Тірімізге талап бер,
 Өлімізге жұмақ бер.

Осы тілегімді бөлмей-жармай,
Үйіп-төгіп бір-ақ бер!
Әумин!

* * *

Сөзің аталы болсын,
Досың опалы болсын.
Ісің сапалы болсын,
Ердің қатары толсын!

* * *

Азамат туы ар болар,
Әділдік соған нәр болар.
Жадыға тұтсаң осыны –
Жақсылық саған жар болар.
Досыңа құшақ жайғанның
Қасының жолы тар болар.
Тілектен қазына жиғанның
Ошағы, орны бар болар.
Ошақта отың маздасын,
Орныңнан ор қазбасын.
Әумин!

* * *

Атаның наласынан сақтасын,
Баланың шаласынан сақтасын.
Ағайынның аласынан сақтасын,
Жамандардың жаласынан сақтасын.
Әумин!

* * *

Бір Алла панасын берсін,
Панасын берсе, баласын берсін.

Баласын берсе, данасын берсін,
Оны қимаса, қарасын берсін.
Бір Құдай бар қылсын,
Малы жоқты бай қылсын,
Төрт түлігін сай қылсын,
Оңын – күн, солын – ай қылсын.
Ғайып ерен қырық шілтен
Екі дүниеде шапағат етсін,
Осы тілегім Аллаға жетсін!
Әумин!

* * *

Бір Құдайым ондасын!
Оң жолына бастасын!
Үйіңді түрлі апаттан,
Құса-қайғыдан сақтасын,
Үміт артқан ұл-қызың
Ел сенімін ақтасын!
Талмайтын талап берсін,
Самғайтын қанат берсін,
Баянды бақыт берсін,
Ұзақ ғұмыр, тұрлаулы тақыт берсін!
Әумин!

ТҮРЛІ ЖИЫН-ТОЙЛАРДА АЙТЫЛАТЫН БАТАЛАР

Жастардың ұзақ болсын өмір жасы,
Бірге өссін біте қайнап мал мен басы!
Қашанда тілден, көзден аман сақтап,
Қасында жүрсе екен бір панасы!

* * *

Баталы құл арымас,
Көп бата, сауап алғанның
Бағы кеміп сарқылмас.

* * *

Қайырлы дәулет берсін,
Халыққа татулы өмір берсін.
Өлгенге иман берсін,
Тіріге ырзық берсін,
Жастарға ғұмыр берсін.
Халқымызға бірлік берсін,
Деп тілейік тілекті,
Бір Алла қабыл етсін!

* * *

Талмайтын талап берсін,
Самғайтын қанат берсін.
Баянды бақыт, кетпес дәулет,
Кеңпейіл ниет, ұзақ ғұмыр берсін!

* * *

Әуелі Құдай сақтасын,
Періштелер қолдасын!

Мың бір атты пәледен сақтасын.
 Жүз бір атты қатерден сақтасын,
 Тілдінің тілінен, көздінің көзінен,
 Пәле-жаланың бәрінен
 Бір Алла өзі сақтасын!
 Әумин!

* * *

Жанға жайлы заман болсын,
 Бала-шаға аман болсын.
 Мұхамедтің үмметтері
 Алла алдында адал болсын.
 Дәуренің сәнді болсын,
 Өмірің мәнді болсын.
 Таңың азанды болсын,
 Үйің қазанды болсын.
 Дастарханнан дәм кетпесін,
 Ұрпақ ұлыс аман болып,
 Өміріңнен мән кетпесін!
 Әумин!

* * *

Дәуренің сәнді болсын,
 Ғұмырың мәнді болсын!
 Таңың азанды болсын,
 Үйің қазанды болсын!
 Шаңырағыңа құт құйылсын,
 Дастарханыңа жұрт жиылсын!

* * *

Ақылың ассын,
 Ықыласың тасысын!

Жақының көп болсын,
Дұшпаның жоқ болсын!
Жақсы келсін қасыңа,
Алланың нұры жаусын басыңа!

* * *

Адал болсаң судай бол,
Су кірді кетіреді.
Мықты болсаң жердей бол,
Жер жаһанды көтереді.
Аллаға жағам десең, азанды бол,
Ағайынға жағам десең, қазанды бол.
Судай таза бол, жердей берік бол,
Өмірің ұзақ, сөзің халқыңа қуат болсын,
Алла сені қолдасын!
Әумин, Аллау әкбәр!

* * *

Қуаныш қайырлы болсын,
Жастар абыройлы болсын.
Уайымдары жоқ болсын,
Көңілдері тоқ болсын.
Адал еңбек арқасында
Табыстары көп болсын.
Алақандары ашық, өмірге машық болсын!
Әумин!

* * *

Қабыл болсын ниетің,
Құдайдың құлы бол сүйетін.
Пайғамбарға үммәт бол,
Екі дүниеде шафағаты тиетін.

Қалаулысы бол халқыңның,
 Құрметтеп бас иетін.
 Азаматы бол ұлтыңның,
 Ар-намысына тиетін.
 Иа, Жаратқан құдірет,
 Тілегімізді қабыл ет,
 Мұратымызды асыл ет,
 Иманымызды кәміл ет.
 Күнәмізді кешіріп,
 Жәннәттан орын нәсіп ет.
 Екі дүние апатынан сақтап,
 Тарттыра көрме қасірет!

* * *

Ойында Маңғыстаудың Шақпақ-Ата,
 Берейін, қолыңды жай, саған бата.
 Қарағым, менің батам қабыл болса –
 Жылына қысырақты жүзден мата.
 Ауылдың қонған жері жүлгелі сай,
 Астыма мінген атым кер-торы тай.
 Шырағым, менің батам қабыл болса –
 Боларсың жыл айналмай мыңғырған бай.
 Ақ отау әкең берген тозбасын-ай,
 Желінде үш жүз інген боздасын-ай.
 Бағуы жылқы малдың қиын болар,
 Жылқыңыз тоғыз жүзден озбасын-ай.
 Қосағың сүйіп алған дау дауласын,
 Балаңның ең үлкені жау жауласын.
 Сиырың көптігінен келмей қалып,
 Ұлдарың ерте тұрып «Қау-қауласын»...

Өмір Қараұлы ақынның батасы

САПАР БАТАСЫ

* * *

Көштерің көлікті болсын,
Жолдарың көрікті болсын.
Қоныстарың құтты болсын,
Босағасы мықты болсын.
Шаңыраққа айырылмас бақ қонсын,
Рақымды Алла жолдарыңда жар болсын!
Әумин!

* * *

Жолыңды Алла қолдасын,
Жаманшылық болмасын.
Уәде мен сертте тұратын,
Сенімді болсын жолдасың.
Сәтті болып істерің,
Жақсы болсын жолдарың.
Жомарт болып төсегің,
Жұғымды болсын ішкенің.
Бірзығың сыртта да нәсіп боп,
Оралуың тез болсын.
Қасқа жолдың бойында
Қыдыр бабам кез болсын.
Өзің жайлы жат елде
Жылы-жылы сөз болсын.
Бақ қосылып басыңа,
Дақ түспей ар мен бағыңа,
Сау-саламат өзіңмен
Кездестірсін тағы да.
Әумин!

* * *

Бес қаруың сайлы болсын,
Жортқан жолың жайлы болсын.
Күнің шығып, жарқырап,
Түнің тыныш, айлы болсын.
Ішкенің зәмзәм суы боп,
Ұртың толы майлы болсын.
Бір Алла өзі жебесін,
Аруақтар демесін.
Ғайып ерен қырық шілтен
Тигізсін дәйім себесін.
Нұх пайғамбар алдыңнан,
Теңізде тоссын кемесін.
Алты күнде алты айлық,
Арымай-талмай жол алғын.
Аман-есен оралғын,
Қазіргідей қол алғын.
Әумин!

ДАСТАРХАН БАСЫНДА БЕРІЛЕТІН БАТАЛАР

Иә, Тәңірі, құдірет
Мал-бастарын аман ет.
Басына бер бақыт,
Асына бер берекет.
Өмір жасын ұзақ ет,
Михнаттан аман ет,
Ұрпақтарын асыл ет,
Дүниедегі жақсылықты
Осы үйге нәсіп ет!

* * *

Бата бердім, бақ тіледім
Ақ дастарқан басына.
Я, Құдайым, шын тіледім,
Келсін деп менің қасыма!
Көңілің көлдей болып,
Көргенің түстей болып,
Қыдыр қонсын басыңа!
Әумин!

* * *

Дастарқаныңнан дәм кетпесін,
Көңіліңнен сән кетпесін.
Ұрпақ, ұлыс аман болып,
Өміріңнен мән кетпесін.
Әумин!

ДІНИ БАТАЛАР

Құдая құлымын дегейсің,
 Мұхаммед үмбетімін дегейсің.
 Шадияр досым дегейсің,
 Имам ағзамның қауымында қыл.
 Шайтанның сәрінен сақта,
 Патшаның кәрінен сақта,
 Намаздың қазасынан сақта.
 Пайғамбардың туында қыл,
 Аузы кәусардың суында қыл.
 Иман байлығын бер,
 Деннің саулығын бер.
 Әумин!

* * *

Бисмилләһир рахманир рахим,
 Уа, Жаратқан ием, Құдірет,
 Тілегімізді қабыл ет,
 Мұратымызды асыл,
 Иманымызды кәміл ет!

* * *

Бір Алла қайырлы бақыт берсін,
 Халыққа татулы өмір берсін.
 Өткенге иман берсін,
 Тіріге береке берсін.
 Жастарға ғұмыр, халқымызға бірлік берсін.
 Әумин!

* * *

Дұғамыз қабыл, тілегіміз дұрыс болсын,
 Бақ қарап, қыдыр дарып, ырыс қонсын.

Алладан рахмет, Пайғамбардан шапағат болып,
Марқұмның жатқан жайы
Жарқырап нұрға толсын
Жұмақтан мәңгі бақи орын берсін!

* * *

Иә, Алла, Жасаған,
Жамандыққа жазбасын,
Жақсылыққа бастасын.
Мал иесі Мұхаммед,
Жан иесі Хазірет,
Не тілегін әзір ет,
Еткен ниетін қабыл ет!
Әумин!

* * *

Әуелі Алла ондасын,
Пайғамбар болсын жолдасың.
Өткендерді ойласаң,
Аруақтар қолдасын.
Ризығың, дәулетің қолыңнан кетпесін,
Иманың желге кетпесін.
Қайырлы ғып дәулет берсін,
Өмірлі ғып перзент берсін.
Анам деп есіне алған жанды
Екі жалғанда қорғаушы боп,
Пайғамбар қасына алсын!
Әумин!

**ҚОЛЖАЗБАДАҒЫ
МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР**

Мақал – сөздің мәйегі.

Халық нақылы

Мақал – сенің ақылшың.

Жүрсінбек Сейілов

Имандылығыңның нышаны – сабырлылық, кеңпейілділік.

* * *

Кімде-кім білім жолына түссе, ол Аллаға жақын болады.

* * *

Құдай жолын ұстаған жолда қалмас.

* * *

Жақсы – арына құл, жаман – малына құл.

* * *

Малыңа сүйенбе, арыңа сүйен.

* * *

Жарлы болсаң да, арлы бол.

* * *

Жігіттің құны – жүз жылқы,
Ары – мың жылқы.

* * *

Малым – жанымның садақасы, жаным – арымның садақасы.

* * *

Құдайшылық – жүректе. Қалпыңды таза сақта!

* * *

Барыңа қарап шүкір ет, жоғыңа қарап сабыр ет.

* * *

Бидайдың тіктігі – дәнінің жоқтығы,
Жігіттің тікірейгені – ақылының жоқтығы.

* * *

Ұрыс ырысты қашыраар, ынтымақ халықты асыраар.

* * *

Алтау ала болса, ауыздағы кетеді,
Төртеу түгел болса, төбедегі келеді.

* * *

Бірлігі жоқ ел азады, бірлігі күшті ел озады.

* * *

Жіп жіңішке жерінен үзіледі.

* * *

Аузы жаман ел былғайды, аяғы жаман төр былғайды.

* * *

Базар – бай, алушы – кедей.

* * *

Әдепсіз үйге кірме, әкімсіз елде тұрма.

* * *

Көптен қашқан көмусіз қалар.

* * *

Бақа – көлінде патша, балық – суында патша, жігіт – елінде патша.

* * *

Шетте жүрсең тарығарсың, өз еліңді сағынарсың.

* * *

Ер жарымен жақсы.

* * *

Үйірлі құлан ақсағын білдірмес.

* * *

Адам аласы ішінде, мал аласы сыртында.

* * *

Жарлылық ұят емес, байлық мұрат емес.

* * *

Қазы мен қарта жедім, аузымда жоқ,
Мақпал мен парша кидім, иінімде жоқ.

* * *

Қарыз қатынас бұзады.

* * *

Тіленшіге жел қарсы.

* * *

Адам асыққанмен, Алла асықпайды.

* * *

Асыққан – шайтанның ісі.

* * *

Сабыр – Алланың бір есімі.

* * *

Сабыр – күн түсірмейтін сая,
Асығыс – аунатып кететін мая.

* * *

Сабыр түбі сары алтын,
Сарғайған жетер мұратқа,
Асыққан қалар ұятқа.

* * *

Тура тілді тыя алмадым, туғаным сыя алмадым.

* * *

Білімдінің сөзі – жібектей, білімсіздің сөзі – білектей.

Білім – жұғыс, ақыл – ауыс.

* * *

Денсаулық пен сабырлық –
Ең үлкен сын, бауырым.
Ал бірақ та барша жұрт
Біле ме оның қадірін?!

* * *

Көңілі елден биік тәкаппардың
Басы төмен шаншылар.
Батыр болып өр көңілімен,
Көтеріп өзін-өзі мықтысынған
Ағайыннан айырылар.
Жөн білмеген жігіттің,
Көлденең іс кез келіп,
Басынан бақыты таяр.

* * *

Күшіңе сенбе, ісіңе сен.

**ТӨРТ ТҮЛІК МАЛҒА БАЙЛАНЫСТЫ АЙТЫЛАТЫН
МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР**

Мал баққанға бітеді.

* * *

Малды тапқанға бақтыр, отынды алғанға жақтыр.

* * *

Мал жисаң өрісін тап, ас жисаң ыдысын тап.

* * *

Малды қыста – құмға, жазда – шымға айда.

* * *

Өрісінен ауған мал оңбас.

* * *

Қой өрісі – қорадан.

* * *

Малдың аузы оттамайды, аяғы оттайды.

* * *

Күн батса қойға соқпақ табылады.

* * *

Мал өсірсең қой өсір, өнімі оның көл-көсір.

* * *

Малды бақсаң қойды бақ, май кетпейді шарадан.

* * *

Тоғыз қабат торқадан тоқтышақтың терісі артық.

* * *

Тоңға жатқан мал оңбас, тобырға түскен жан оңбас.

* * *

Қой шелді болмай – төлді болмайды.

* * *

Жерің отты болса, малың сүтті болады.

* * *

Қойың болмаса, байлықта ойың болмасын.

* * *

Қойды соққан оңбасын.

* * *

Сүтсіз қой маңырауық.

* * *

Қой сүті – қорғасын.

* * *

Қой еті – қоян еті.

* * *

Еттің бәрі қозы емес, иттің бәрі тазы емес.

* * *

Құрттаған қой құдық басында.

* * *

Құтты қонақ келсе – қой егіз табады,
Құтсыз қонақ келсе – қойға қасқыр шабады.

* * *

Ала қойды бөле қырыққан жүнге жарымас.

* * *

Саулықтың жасы үлкен, қошқардың басы үлкен.

* * *

Айшық мүйіз ақ серке қойды бастар.

* * *

Ешкілі қой өреген.

* * *

Ешкі бастаған қой егінге түседі.

* * *

Есің кетсе, ешкі жи, ешкі жи да есің жи.

* * *

Ешкімнің іші толған лақ еді, саусам – сүті бұлақ еді, қап-қап құрты бар еді, қарын-қарын майы бар еді, сойсам – терісі бұтыма қап еді, мүйізі – пышағыма сап еді, қатыным қандай көретін еді – айыр емес, нардай көретін еді.

* * *

Өрісіне қарай мал өсер, өзеніне қарай тал өсер.

* * *

Түйе – байлық, қой – мырзалық, жылқы – сәндік.

* * *

Жылқы – малдың патшасы, түйе – малдың қасқасы.

* * *

Ат көрмеген ат көрсе,
Шаба-шаба, өлтірер.
Тон кимеген тон кесе,
Қаға-қаға бітірер.

* * *

Сырын білмеген аттың сыртынан жүрме.

* * *

Ат қадірін жоқ білмес, ас қадірін тоқ білмес.

* * *

Ай мінбей атыңды мақтама.

* * *

Жаман атқа жал бітсе, жанына торсық байлатпас.

* * *

Ат жаманы таймен ойнар.

* * *

Жақсы айғырдың үйірін ат жақтайды.

* * *

Айғырды неден салсаң, атты содан мінерсің.

* * *

Жақсы ат алдынан емес, артынан сүрінеді.

* * *

Сүріншек жылқы жол таппас, еріншек жігіт мал таппас.

* * *

Ат сүрінбей жер танымас.

* * *

Жығылсаң жылқы жалын төсейді, сиыр мүйізін төсейді.

* * *

Бәйгеден ат келмейді, бап келеді.

* * *

Тұлпардың өз тұяғы өзіне дәрі.

* * *

Көбең мініс көтермес.

* * *

Құлын тайға жеткізер,
Тай құнанға жеткізер,
Құнан атқа жеткізер,
Ат мұратқа жеткізер.

* * *

Бір биенің екі емшегі,
Бірі кетсе сүті жоқ.
Бір түйенің екі өркеші,
Бірі кетсе күші жоқ.

* * *

Бір бие саба болмас.

* * *

Шідерлі ат – өз атың, тұсаулы ат – бос атың.

* * *

Байтал мінсең құлын жоқ,
Саумал ішсең қымыз жоқ.

Арғымақ атқа – тай төлеу.

Ат болар тай саяққа үйір, адам болар бала қонаққа үйір.

Ат тұяғын тай басар.

Таңбасыз тай, енсіз қой болмайды

Тай тулап үйірінен кетпес.

Тұлпар болар құлын мүшесінен белгілі.

Сауын саусаң бие сау,
Бозқырау түспей суалмас.
Түйткіл тартсаң түйе сау,
Ауру, бөле, жын алмас.

Екі тартпа жоқ болса,
Ат үстінде ер тұра алмас.
Екі үзеңгі жоқ болса,
Атқа адам міне алмас.
Бәрі бірдей сай болса,
Шайтан түгіл, жын алмас.

Жылқының мінсең – үсті жел,
Ішсең – қымызы бал.
Жесең – еті бал.

* * *

Тай атқа жеткізеді,
Ат пыраққа жеткізеді,
Пырақ мұратқа жеткізеді.

* * *

Атыңа батса алтын ер,
Атып ұр да отқа жақ.

* * *

Арқасына ер батқан ат аяңшыл.

* * *

Күйгелек ат арық.

* * *

Арық атқа қамшы ауыр.

* * *

Кісінеген айғырдың үйірін көр.

* * *

Жортар аттың тоғы игі.

* * *

Күнде мінген ат – тулақ,
Аптада мінген ат – қунақ.

* * *

Бір теңге бие болмайды,
Екі теңге түйе болмайды.
Өзінікін азсынған
Кісінікін көпсінген
Өз малына ие болмайды.

* * *

Сары қымыз сүйегіңе сіңсе,
Сан аруды кеседі.

* * *

Көтерем деп түйеден безбе,
Салтанатың емес пе?
Тебеген деп биеден безбе,
Қос қанатың емес пе?

* * *

Жүйрік атқа мінген Құдайын ұмытар.

* * *

Ұйқымен үйір болсаң, ұйқы бағарсың.
Ұйқымен араз болсаң, жылқы бағарсың.

* * *

Түйелі қойшы – тұрған қойшы, төбесінен ұрған қойшы.
Аттылы қойшы – ашуы қатты қойшы.

* * *

Сиырлы бай – сары май.

* * *

Сиырлының үйі – айран, сиырсыздың үйі – сырдаң.

* * *

Сиыр алсаң танып ал, танымасаң тарғыл ал.

* * *

Құдай сүзеген сиырға мүйіз бермейді.

* * *

Сиыр мүйізді өгіздің күші болмайды,
Өгіз мүйізді сиырдың сүті болмайды.

* * *

Сиырдың сүті желінінде емес, тілінде.

* * *

Сиыр судан жериді, су сиырдан жериді.

* * *

Сиыр су ішсе – бұзау мұз жалайды.

* * *

Соқыр сиыр соқпақшыл.

* * *

Ойнақтап жаман сиыр жылқы болмас.

* * *

Ортақ өгізден оңаша бұзауым артық.

* * *

Өгіз өлгенше өседі.

* * *

Диқан болсаң өгізің болсын.

* * *

Өгізге «өк» дегізген өлім.

* * *

Өгіз өлген жерінде өкіреді.

* * *

Қоңсы ақысын түйе қайтарады.

* * *

Түйелі ел – қырға, түйесіз ел – Сырға.

* * *

Нар маяның шұбаты – нардай ердің қуаты.

* * *

Нары бардың – малы бар.

* * *

Нар баласын қарпып сүйеді.

* * *

Алты айлық жолға арымас
Атан деген көлік бар.

* * *

Кетпенім сай, шотым сай,
Қазсам суға жетермін.
Атаным сай, атым сай,
Көшсем нуға жетермін.

* * *

Түйе сүті түгел май,
Қамырынан кертіп іш!
Бие сүті, пай-пай,
Сары қымызын шертіп іш!

* * *

Түйе жисаң, нардан жи,
Жүк қалдырмас жолында.

* * *

Ауырды нар көтереді,
Өлімді ер көтереді.

* * *

Түйе ботасымен жарасты,
Тамақ батасымен жарасты.

* * *

Бағы тайған адамды
Түйе үстінде ит қабар.

* * *

Кішіпейілдікті түйеден үйрен.

* * *

Түйенің үлкені көпірде таяқ жейді.

* * *

Жуас түйе жүндеуге жақсы.

* * *

Алпыс күн атан болғанша, бір күн бура болғанға не жетсін?!

* * *

Төрт түліктің төресін – түйе дейді.

* * *

Түйенің жантақ жемесе тілі қышиды.

* * *

Маң-маң басқан, маң басқан,
Шудаларын шаң басқан.
Төрт аяғын тең басқан –
Түйе деген жануар.

* * *

Бесті бураның күні күркірейді.

* * *

Алыстан шабынған бураның күші тез қайтады.

* * *

Соңғы түйенің жүгі ауыр.

* * *

Нар маяның жүні – жібек, сүті – бал.

* * *

Екі көзі танадай,
Екі өркеші баладай
Түйе деген жарықтық.

* * *

Түйесі жоқ ауылға
Тайлақ атан көрінер.

* * *

Бота қотыр болса енесін былғайды,
Енесі келесін былғайды.

* * *

Жаман түйе ойнақтаса жұт болады.

ЖҮРСІНБЕК СЕЙІЛҰЛЫНЫҢ ЕСТЕЛІГІНЕН ҮЗІНДІ

Балалық шағымды һәм өмірімді мен – Жүрсінбек Сейілулы қалай етіп өткізіппін, өз басыма азырақ тоқталайын.

Мен – Жүрсінбек Сейілулы 1915 жылы ескіше жыл санауымен барыс жылы, март айының бас кезінде қазіргі Ұлытау ауданы Қызыл Тау учаскесі Лесхоз сарайының жанында туған екем. Ата-анамның айтуы бойынша, жасым 8-ден асып 9-ға қарай басқанымда әкем молдаға апарып берді. Қолыма күміс ақша беріп: «Шырағым, молданың қолын алып, сәлем бергенде молдаға күмістей жүзің ашық болсын деп бер!» – деді. Өзі егіз лағы бар қасқа ешкіні жетектеп алып жүрді.

Молда Сәдуақас Сегізбайұлынікіне бардық. Әкем молдаға: «Мынау ешкіні сізге алып келдім, тұғырға байлау үшін, еңбегіңізді өзіңізбен келісіп төлеймін, баланың еті сіздікі, сүйегі менікі», – деп берді. Молда: «Қабылдап алдық, үйден көп тәрбие бер, бала ойнап кетпесін», – деді.

Молда оқу-жазумен бастамады, Құраннан жатқа сабақ берді. Құран аятын жатқа оқып жүрдік. Көп бала болған соң ба, жердің шалғайлығы ма, біраз оқып мардымды еш нәрсе ала алмадым.

Баласы көп мектеп ұстаған Иманжан Жылқайдарұлы деген молда бар-тын. Енді бұған қатысып оқыдым.

Әкем атпен таңертең апарып тастайды, кешке алып қайтады. Күн суық, боран болса да атына мінгестіріп алып жүрді. Мұғалім сабақты жазуменен үйретті, ескі араб әрпімен. Бұл да өте қиын болды. Бұл әріптің атын *наһу ғылымы* (грамматика) деп атады. Бұдан кейін 1927 жылы төте жазу шықты, бұл да арабша, бірақ асты-үсті жоқ, оңай болды, бұл алфавитті Ахмет Байтұрсынұлы жазды. Ол 1930 жылға шейін пайдаланылып келді. Бұл уақытта сауатты болдым, бірақ ақыл-ойым толмады, өз бетіммен сөз құрап, хат танығаным болмаса, өз ойымды екінші адамға түсіндіре алмайтынмын. Артынша латын әрпі шықты, «халық жаулары» қазақ тілін сонымен оқытамыз деді. Ол әріппен 1937 жылға дейін оқытылып келді.

Енді орыс әрпіне көштік (32 әріп), жазу-оқу тегіс орыс әрпіне көшті. Ондағы мақсат қазақ халқын орыс дініне, орыс салт-санасына жақындату еді. Біздің Қазақстандағы жақсы жігіттер қазақтың салт-санасын жоймады, қандай қараңғы болып тұрса да өзін-өзі қадірлеп ұстады. Қандай жоқшылық болып тұрса да, Құдайға нәзір (уәде) бергендей, нашарларға жәрдем берді, одан зақым-жапа көрсе де, арманы оларға жақсылық істеу болды.

1932 жылы «Ақтабан шұбырынды» болды. Оны болдырушы Голощекин – Қазақстан Партия Комитетінің бас секретары еді.

Ол өзі ұлтшыл болып, 1928 жылдан бастап қазақтың жерін, суын алу үшін әр түрлі тәсіл жасады. Соғыспен алу өте қиынға түсетін болды да, орысқа бағынған, өзі көшпелі, бастары бірікпеген, тек малмен күнін көрген қазақтың қолындағы малын алса өзінен-өзі өлетінін біліп, Орталық Партия Комитеті «жеке бай», «құлақ», «әлді шекпен» деп ауқаттыларды сотқа тартып, мал-мүліктерін кедейге берді. Кедейлер қолдарына мал тиген соң, сойып жеді, қалған малды таратты, баға алмай малды өлтірді. Ақыры жұт басталды, шығынға ұшырады. Жеке меншіктегі 3-4 қарасын, үкіметке ет керек деп, оны да тартып алды. Олар елден тартып алған малды бақпай, қыс жұтымен өлтірді. Серіктік жасаймыз деп қолда қалған бір бас қараны да алды. Серіктік болмай, тағы жұт болып, мал өлді. Малсыз қазақ аштан қырылды. 1932 жылы менің туысқандарым аштықтан өлді. Мені әкем ФЗУ-ға берді, мен ФЗУ-да Байқоңырда шахтыда саншік (стахановшы) болып жұмыс істедім. Шанамен 100 метр жерден көмір тасыдым. Еңбектеп көмір әкеле жатқанымда забойдың төбесі құлап, менің шанамды басып қалды, сонда шанаға байлаған кендір арқан сан етімді жұлып кетті. Осы күнге дейін санымда белгісі тұр.

Шахтыға жұмысқа жарамай қалдым, бірақ жұмыс үстінде болған деп, күн көру үшін күніне 100 грамм нан береді. Ол тамақ болмай, жәрдем помыштан (помощь) бидай сұрап барғанымда жәрдем беруші складқа қағаз жазып беріп, былай деді: «Қазанқапұлы Сейілдің семьясына сандырама қатарында 5 кг бидай бер». Осы қағаз қолымда, үйде. ФЗУ-дың нан карточкасы

екеуі осы күні естелік болып, папкалардың ішінде сақтаулы тұр. Қанша көргенімнің бәрін жазу мүмкін емес, ерекше болған оқиға есіме түсіп, қағаз бетіне түсірдім.

Жезқазған жерінің беті жеміс, қойнауы құс, қоян, т.б. аңға бай, суында балығы мол шұрайлы өңір. Бір сиыр орта есеппен 30 литрден сүт береді, түйе далада сауусыз жатады, жылқы, қой тағы сондай. Осы байлықтың арқасында, егін салмай, жаздай ойын, қыста тойын қылып, халық бейқам жүрді. Мал басы Қазақстанға сыймай, Ресейден жер сұрады. Үкімет бұл жөнінде Қазақстан байлығы – мал өсіру ісін дамыту жайында газет-журналдар («Наука и жизнь») шығарды. Өңірдегі дәрілік қасиеті бар шөптерден үкімет 1970-1978 жылдары дәрі-дәрмек жасады. Ел арасында қолдағы емдік, дәрігерлік кітап құралдарды (1929 жылға дейін) жинап отқа жағып, жерге көміп құртты. Ескіше хат таныған молдаларды, зиялы адамдарды ескі салт-сана болмасын деп соттатты. Енді біздің қазақ халқы не орыс емес, не қазақ емес жағдайға келді. Ескінің керекті білімін ала алмадық. Көптеген білім далаға кетті. Өкінішті...

10.11.1988 жыл

ҚҰРАСТЫРУШЫЛАРДАН

Халық ауыз әдебиеті – еліміздің өткен-кеткен жағдайын, тұрмысын, әдет-ғұрпы мен бай дәстүрін, дүниетанымын, салт-санасын, қилы-қилы тағдырын бейнелейтін мұра. Оның ел өмірін, жер тарихын зерттеушілерге беретін мәліметі, білімі ұшан-теңіз. Осындай көп қырлы, сан салалы фольклорымызды терең таныған М. Әуезов: «Замана толқыны тарих теңізінің жағалауына көркем өнердің баға жетпес меруерт-маржандарын қалдырды. Бұл – бағзы заманнан қалған архитектуралық ескерткіштер, грек храмдары, Мысыр пирамидалары, Қытай сарайлары, скульптура, лағыл тастар мен мәрмәрден жасалған кереметтер, өткен дәурен адамдарының жай-күйін әңгіме етіп шертетін сурет пен музыка. Бірақ сол асылдардың асылы – адам баласының рухы мен ақыл-ойы барша ұрпаққа паш еткен ескіrmес, өлмес, өшпес өлең-жыр», – деп ой түйеді.

Өлең-жырдың, хикая-дастандардың, басқа да сөз асылының халық өміріндегі рөлін жете түсінген, оны хатқа түсіріп сақтай білген, кейінгіге қаз қалпында жеткізуді мұрат еткен азаматтар ел арасында аз болған жоқ. Халық ауыз әдебиетінің үлкен жанашыры болған, халық мұрасын жинап, хатқа түсіру ісін тиянақты жүргізген Шоқан Уәлиханов, Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Әубәкір Диваев, Әлкей Марғұлан, т.б. ғалым, ақын, жазушы есімдері ел ішінде аңыздай болып айтылып жүр. Ал есімі тасада қалған немесе жергілікті өңірлерде, белгілі бір орталарда ғана танылған әдебиет жанашырлары қаншама десеңші! Олардың жанқиярлық еңбегі көп жағдайларда жеткілікті деңгейде бағаланбай қалып жатады. Кейінгі жылдары қабылданған мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы барысында рухани мұралар көп томдық кітаптарға жинақталды. Ал ол ел арасындағы мұра жинаушылардың ерен еңбегі арқасында нәтижелі болды десек, ешкім қарсы дау айтпаса керек.

Еліміздің күрделі тарихи кезеңдерін көркемдік дәрежеде бейнелейтін жыраулық поэзия – ықылым замандар бойы жасаған қазақ сөз өнерінің, тума әдеби қазынасының үлкен

бір саласы, құнды мұрасы. Сол төлтума әдебиетіміз тарихында Асан Қайғы (XV ғ.), Қазтуған жырау (XV ғ.), Шөлгез Тіленшіұлы (XV ғ. екінші жартысы – XVI ғ. бірінші жартысы), Доспамбет жырау (XVI ғ.), Жиёмбет жырау (XVII ғ.), Ақтамберді Сарыұлы (XVIII ғ.), Үмбетей Тілеуұлы (XVIII ғ.), Бұқар жырау Қалқаманұлы, Көтеш ақын, Шал Құлекеұлы (XVIII ғ.) мұрасының маңызы зор. Ал олардың жырлары ұмтылуға шақ қалған тұста ел аузында сақталғанын хатқа түсіріп, өшпес мұра еткен Шоқан, Мәшһүр Жүсіп еңбегін айтпай өтуге болмайды. «Көмекей әулие» атанған Бұқар жыраудың сөз маржаны, мысалы, Мәшһүр Жүсіптің орасан еңбегі арқасында хатқа түсіп бізге жетті. Мәшһүрдей Бұқар жырау сөзін тұтас хатқа түсірген бұрын-соңды ешкім болмады. Академик М. Қаратаев та XX ғасырдың бас кезіндегі ақындардың творчествосын саралай келіп: «М. Көпеевтің қазақ әдебиетінде әрі ақын, әрі жинаушы ретінде алатын орны ерекше», – деп бағалайды. Ал Сыпыра жырау туралы айтқанда, ең алдымен, білікті ғалым Әлкей Марғұлан еңбектерін негізге аламыз. Ол кісі: «XV-XVIII ғасырлардағы көптеген қазақ ақындарының көшбасшысы және ноғай-қазақ эпостарын («Ноғайлы жыры») бірден-бір жасаушы кісі», – деп дала эпостарын жасаудағы Сыпыра жыраудың ролін өте жоғары бағалады. Ал Хакім Абай өлеңдері Мүрсейіт Бікеұлының жазбалары арқасында ғана түгелденді. Ақын Абай шығармаларын шығару, қайта бастыру, зерттеу ісінде басшылыққа алынған бірден-бір дереккөз осы «Мүрсейіт жазбалары» атанған М. Бікеұлының қолжазбалары болды.

Алаш қайраткерлері ұлтымыздың рухани мұрасын жинауда, жариялауда және зерттеуде маңызды істер атқарғаны белгілі. Олардың бұл саладағы аса нәтижелі жұмыстары – осы халық үшін маңызды мәселенің бастауында тұрғандығы. Айталық, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы халық ауыз әдебиеті үлгілерін, Мағжан Жұмабаев Базар жырау, Ақан сері мұраларын, Мұхамеджан Тынышбаев қазақ тарихына қатысты деректерді жинап, зерттегені, баспаларға жариялағаны бүгінгі күндері көпшіліктің игілігіне айналып отыр. Алаш зиялы-

лары ұлттың саяси бостандығы мен азаттығы жолында күресе жүріп, халықтың рухани болмысын түгендеуді де қатар алып жүрді. Мәдени-рухани дүние өркендеу, даму жолының алғышарты екенін ұлт-азаттық қозғалыс өкілдері өте жақсы түсінген. Алайда олардың алған білімдері филологиямен, тарихпен немесе өнертанушы сияқты мамандықтармен байланысты болмаған. Мысалы, Алаш қозғалысы көсемдерінің бірі, сонау 1905 жылдан бастап Алаш қозғалысының басықасында жүрген Халел Досмұхамедұлы Әскери-медициналық академияны алтын медальмен бітірген. Мамандығы – дәрігер. Соған қарамастан ол қазақ әдебиеті мен мәдениеті үшін құнды бірқатар еңбектер тындырды. Х. Досмұхамедұлының осындай маңызды еңбектерінің бірі – қазақ әдебиеті тарихындағы ұлы тұлғалардың бірі – Мұрат Мөңкеұлының шығармашылығымен байланысты. Ол 1924 жылы Ташкент қаласында «Мұрат ақынның сөздері» деген атпен жинақ шығарды. Бұл жинаққа өзі алғы сөз жазды, ақын шығармаларында кездесетін тарихи атауларға, ру аттарына, топонимикалық атауларға, көне сөздерге түсініктер берді. Мұрат ақынның өлеңдері, толғаулары, дастандары осы Халел Досмұхамедұлы шығарған жинақтың арқасында бүгінге толық жетіп отыр. Бұл рухани аз олжа емес. Қазақ поэзиясынан өзінің лайықты орнын алатын Мұраттың «Үш қиян», «Сарыарқа», «Қазтуған», «Қарасай – Қази», «Шөлкез жыраудың айтқаны» сияқты әйгілі шығармалардың біздің заманымызға жетуіне зор үлес қосты. Ол «Қазақ халық әдебиеті. Қысқаша очерк», «Самарқан шаһарындағы «Тіллә-қари» және «Ширдар» медреселерін салдырушы Жалаңтөс батырдың шежіресі», «Бұхарадағы Көгілташ медресесінің салынуы туралы әпсана», «Қазақ-қырғыз комиссиясынан», «Тайманұлы Исатайдың қозғалысы туралы қысқаша мағлұмат», «Қазақ-қырғыз тіліндегі сингормонизм заңы» сияқты күні бүгінге дейін деректік мәнін жоймаған еңбектер жазды. Кейінгі зерттеушілер, қазақ әдебиеті үлгілерін жинақ етіп құрастырушылар Халел Досмұхамедұлының осы еңбектерін кең пайдаланды.

Х. Досмұхамедұлы бұл еңбектерді 1923-1928 жылдары аралығында жазған. Оны көрсетіп отырғанымыз, Алаш зиялыларының мәдениет, әдебиет, тіл, тарих, ғылым салаларындағы еңбектерінің басым көпшілігі дәл осы кезеңде жазылған. Себебі кеңестік үкімет нығайғаннан кейін Алаш жетекшілері ел билігінен шектетілді. Олар қалайда болсын ұлт мүддесі үшін қызмет етуді үлкен борыш санап, ендігі жерде ғылым, ағарту салаларына атсалысты. Осындай жағдайдан барып Халел Досмұхамедұлы табиғаттану, Міржақып Дулатов математика, Мағжан Жұмабаев педагогика, Телжан Шонанұлы әдістеме, Жүсіпбек Аймауытов психология, Қошке Кемеңгерұлы жер шаруашылығы, Мұхамеджан Тынышпаев тарих оқулықтарын жазды.

«Ел іші – алтын қазына». Осыны ескере келіп, халық мұрасын жинаушы, қадымша хат таныған, көне сөздің білгірі, есімі Жезқазған, Ұлытау өңірінде кең танылған Жүрсінбек Сейілұлының қолжазбасын, ондағы жиған-терген дүниесін қолға алдық. Қолжазба үлкен бір қазынаның кені болар деген үміт те болды. Әуелде қолжазба дәптерлердегі материалдар өзімізге бұрыннан таныс, көптен білетін нәрселер сияқты көрінді. Алайда оқи келе, зерделей келе не бір тың ойларға, халықтың ұмытыла бастаған танымдарына, сөз маржандарына кезіктік. Жүрсінбек Сейілұлы әдебиетші, яки тарихшы болмаса да тарих, этнография, әдебиет саласында деректік маңызы зор дүниелерді жинапты. Қолжазбалар ішіндегі мол мұраның бірқатарын таңдап алып, жеке бір кітап етіп шығаруды, жұрт игілігіне ұсынуды жөн көрдік.

Жүрсінбек Сейілұлы ұрпақтарының қолында 48 жеке қолжазба дәптер сақталыпты. Жоғалғанының, қолды болғанының есебі беймәлім. Қолжазба дәптерлердің ішіндегі ең көнесі Ұлы Отан соғысынан кейін, ел есін енді жия бастаған 1947 жылы басталыпты. Соңғы дәптері Жүрсекеңнің бұ дүниден бақилыққа озған 1988 жылы жазылған. Осылайша Жүрсінбек Сейілұлы қырық жылдан астам үздіксіз ел аузынан, көне кітаптардан, өзгелердің қолжазбаларынан дастандар мен өлең-жырларды,

шешендік сөздерді, айтыстарды, баталарды, мақал-мәтелдерді терген.

Жүрсінбек Сейілұлы Ұлытауда 1915 жылы дүниеге келген. Сауатын ауыл молдаларынан ашқан. Жүрсекеңнің ірі оқу орнындарында оқуына сол кездегі ашаршылық, Ұлы Отан соғысы мүрсат бермеген. Кеңес үкіметі орнап, медреселер таратылғаннан кейін, молдалар ескінің көзі деп жер айдалғаннан кейін Ж. Сейілұлы өздігінен ізденіп, ел арасында танылған молда, ақын, ғалымдармен сұхбаттас болып, көкжиегін кеңейтеді, Арқа ақындарымен тығыз қарым-қатынаста болады. Ақындардың шығармаларын көнеден бүгінге жеткен руханиятымыздың алтын желісі деп бағаласа керек, солардың діни өлеңдеріне құмартып, мұрасын тереді.

Жүрсінбек Сейілұлының халық ауыз әдебиетін жинақтап, өзіндік бір арнаға түсіп қалыптасуына жол ашқан – Сармолда. Жүрсінбек Сармолдамен тығыз араласып, шығармашылық қарым-қатынаста болады.

Сармолда Кеңес тұсында дін сақтаудың, ұлт имандылығын қалыптастырудың бір жолы осы деп санаса керек, өзінің жазған шығармаларын, өзге де діни өлеңдерді шәкірттеріне көшіртіп, көбейттіріп, жұрт арасына таратып отырған. Оны Жезқазған қаласының бұрынғы әкімі Қанат Балмағанбетовтің қолындағы Сармолда қолжазбаларының арасындағы бір дәптерде аты-жөні жазылмаған біреудің: «Тақсыр молдеке, асығыстықпен дұрыс болмағаны үшін ғафу қыларсыз, әр түрлі шаруа кездесіп, жазу көңілдегідей болмады. Әйелге де жеккөрінішті болдым», – деген жазуы қуаттай түседі. Шәкірттері Сармолда о дүниеге озғаннан кейін де сол істі өздеріне парыз санап, бірі тапқан дүниесін екінші біреуге беріп, өзара қолжазба алмасып отырған. Жүрсінбек қарияның естеліктерінен осыны көреміз. Бір естелігінде: «Қожабай – ірі ақын. Қолжазбасы Төлен қажының мұрагер баласында сақталған екен. Содан 14.04.1958 жылы қарт, ескі үлгілі сөз жинаушы Сақан Қырғызұлы және Байшағыр әулетінен көп жасаған Жұмамәдиұлы аударған екен. Сақан қарт 83 жасында өзінің көрі болып бойындағы

дарындық сөзін шығара алмай, өзіне арнап жазған шығармасын аударған екен. Қазір жасы 85 те, туған жылы мешін екен, осы жылы 7.06.1980. Кемпірі былтыр 1979 жылы қайтқан. Үйінде ескі назым сөздерді оқып отыр екен, сонда: «Шырағым, мына сөзді сен де аударып ал», – деді, содан мен көшіріп алдым. Көп сөз қалды. Сақан қарт – Сарғалдақ, оның ішінде Төртқара руынан...» – деп жазады.

Ғылымда белгілі бір мәдениет өкілінің шығармашылық өсуіне ықпал ететін үрдістер және сол тұлғаның кемеліне келгеннен кейін өз айналасына, кейінгі буынға әсері деген мәселелер мектеп ұғымын тудырады. Жалпы ақын, жазушы немесе ғалым болсын, өз ортасында өсіп, содан сусындап, шыңдалып қана қоймай, біте қайнасып, сол қауымның өкілі ретінде ғұмыр кешеді ғой. Демек, Жүрсекен өз ортасында ықпалды Сармолда мектебінен өтеді.

Жүрсінбек қолжазба дәптерлерінің барлығы дерлік араб қарпімен, сүрме жазуымен анық, тиянақты жазылған. Жазулардың оқылуы соншалықты қиын болған жоқ, тек дәптерлердің ретін табу, бір дәптерде жазылған дастан, хикая, өлеңдер жалғасын келесі дәптерден табу бірқатар қиындық туғызды. Арабшадан кириллицаға түсіру кезінде бірнеше өлеңдер, толғаулар, дастандар жалғасы табылмағандықтан жинаққа енбей қалып жатты. Мысалы, «Чаһар сауал» (Төрт сауал) деген кітаптан көшірген: «Румшаһарында бір патша Зада бар еді. Ұлы, қызы жоқ еді. Қағбаға барып жүз түйе құрбандық шалып, Алла Тағаладан жатып тіледі, бір қыз берсе деп. Алла Тағала тілегін қабыл қылып, күдердің бір күні бір қыз берді, оның атын Малике қойды. Ол қыз сұлу һәм артық дана болды. Шаһар ішінде мұндай ақылы артық қыз болмады. Әлден соң атасы бір ғалымды шақырып мектепке берді. Ғылым үйретті, жиырма жасқа жетті...» – деп басталатын «Малике данышпан сауалы» атты қызықты хикая жалғасы табылмай (оның артында тағы осындай үш хикая болса керек), амалсыз кіргізе алмадық. «Чар сауал», кітап атауы айтып тұрғандай, парсы тілінде, кейін татар тілінде шыққан, ал ондағы хикаяны Жүрсінбек қазақ тіліне аударған. Сол сияқты

*Арғы бір атам – Мағзаман,
Ғұмыр берген – бақ заман.
Құлшылық етіп Құдайға,
Ар-адалдық жолында,
Жақсылықтан жазбаған.
Ал, әділдік жолында,
Өліп те кете жаздаған.
Өмірдің оң мен солында,
Дұшпанына да ор қазбаған.
Құдайы қолдап әрқашан,
Қиындыққа азып, тозбаған.
Қарапайым қай жерде де, қашан да,
Тастамапты аяғын оң мен солға, алшаңға.
Ұлылығы, даналығы соншалық,
Алға шығып, ешкімдерден озбаған.
Қанағат қылып барлы-жоққа бәріне,
Пенде болып дүниеге қызбаған.
Өз дініне махабаты соншалық,
Мұсылмандық шартын ешбір бұзбаған.
Сондықтан деседі халық:
«Күймепті шоққа, жанбапты отқа маздаған».
Аңыздай қылып айтады халық,
Ел аузында сөз қалған.
Ертегі емес, аңыз да емес, бұл – шындық,
Тарихқа, бірақ, қалайда соны жазбаған?.. –*

деп басталатын «Ер Мағзым» қиссасы да енбей қалды. Дәл осындай жағдайда болған «Қожа Мансұр» қиссасын, табандылық сияқты тәрбиелік мәні зор адамның асыл қасиеттері сөз болғанын ескеріп, толық аяқталмаса да, жартысы баяндалғандықтан, оны жинаққа енгіздік. Әбубәкір Кердері, Мұқан шайыр, Қожабай ақын, Садуақас Шорманұлы, Балмағанбет Балқыбайұлы және т.б. өлеңдерінің біразы да осындай себептермен кірмей қалды.

Айта кету керек, жинаққа қолжазба дәптердегі дүниенің бәрін бірдей енгізу мақсат етілген жоқ. Мысалы, қолжазбадағы

Алаш зиялыларының өлеңдері, Мәшһүр Жүсіп, Шәкәрім поэмаларының басым көпшілігі баспасөз беттерінде бірнеше мәрте жарияланды, жинақ болып шықты. Оларды қайталаудың аса қажеттілігі болмағандықтан, қолжазбадан барынша тың, жарық көрмеген, жарық көрсе де аз танылған өлең-жырларды, айтыстарды, қисса-дастандарды, хикаяларды ғана таңдап алдық.

Таңдап алған дүниелерді оқырман қауымға тиянақтап, ретімен ұсыну мақсатында бөлімдерге бөліп ұсындық.

Жүрсінбек Сейілұлының жиған-терген дүниесінде дін тақырыбындағы шығармалар басым. Соған қарағанда, мұра жинаушы қолжеткеннің бәрін бірдей қармай бермей, тәрбиелік мәні бар тақырыптарды, жанына жақын рухани дүниелерді таңдап алып тергеніге ұқсайды. Оны: «Малдыбайдың ұлы Жұман шығарған. Алла жарылқасын, өлең сөзді баршамыздың кеуілімізге қонған соң, хатқа салып тамам ғып бейсенбі күні (20.04.1958 жыл) болдым», – деп жазған естелігінен де байқаймыз. Әкесі Сейіл Жүрсінбекті ерте діни сауатын ашу үшін сегіз жасында молда қолына бергенін ескерсек, оның діни сарындағы шығармаларға қызығушылығы зор болғаны заңды.

Дін тақырыбы Жүрсекен өмір сүрген тұста жабулы тақырып әрі қауіпті болғанын қаперімізге алсақ, ол шығармаларды табудың өзі үлкен қажырды, іздемпаздықты, құштарлықты және батылдықты да талап еткенін сезінуге болады.

Қазақ жыраулары мен ақындары елдік, ерлік, өмір, дін, заман хақында толғанған. Толғауларында әсем саз, әсіре сыршылдықты ғана күйттеп кетпей, ойшыл һәм нақты-бейнелі поэзия үлгілерін қалыптастырды. Олар дін тақырыбын қозғағанда бағзы «Құтты білік», «Диунай хикмет» дәстүрімен өмірдің өтпелілігін жырлап, «қамшының сабындай қысқа» өмірді барынша адамшылықпен, жақсылықпен өткізуді, иманды, инабатты болуды дәріптеген. Қазақ тілінде жырланған діни шығармалардағы ерекшелік «дүниенің жаратылуы», «адамның қасиеті», «қайғы мен қуаныш», «өлім мен өмір», «жазмыш пен тағдыр», «өткен күн мен болашақ» т.т. *жақсы және*

жаман деген бағалауыш параметрде суреттеледі. Жүрсінбек жинаған өлеңдер мазмұнында басты мұрат адамның өзін-өзі тану жолындағы ізденістері мен рухани жетілу жолдары болып тұрғаны байқалады. Бұл таным Мұхаммед пайғамбардың (Алланың оған салауаты мен сәлемі болсын!): «Адам әуелі өз ішінде өзгермесе, Алла оның еш нәрсесін өзгертпейді» деген хадис ілімімен сабақтасып жатыр.

*Бұрынғы өткен жақсының
Бірде-бірі қалмапты.
Ойлап тұрсақ, көз салып,
Біз де соның біріміз.
Ағайын-туған алыста,
Майда менен іріміз.
Өлшеулі өмір санаулы,
Дегуге болмас тіріміз.
Алыстан дүние табам деп,
Өтті ғой, шіркін, күніміз, –*

деп Мұқан Балтекейұлы өміріне өкініш айту арқылы өзгелерді ойландыруға итермелесе;

*Кел, жігіттер, жігіттер,
Өкініп, бармақ тістейік!
Ғафлатпен өткен дүние,
Ұйқыда көрген түс дейік!
Ата-ананы ренжітіп,
Отына тозақ түспейік.
Ендігі жерде қамданып,
Мынандай қызмет істейік, –*

деп Балмағанбет Балқыбайұлы жақсы істер жасауға үндейді.

Дәл осылай:

*Адамды ақылды деп сонда айтамыз,
Іс қылса лайықты шамасына.*

*Мықты емес, болар кәміл ісіне мықты,
Сүрінсе, ісінен өтпей мінді мықты, –*

деп жетілуге үндейді.

Бұл танымда, тағылымда бір ғана тілдің, бір ғана дәуірдің немесе бір ғана автордың тілдік құбылысы жатқан жоқ, тұтас халықтың мәдениеті, өркениетті ойы, философиялық дүниетанымы жатыр. Ал сондай шығармаларды тудырған жыраулар мен ақындарды әрі мәдени, әрі тарихи-қоғамдық, әрі рухани-танымдық тұлға деп бағаласақ лайықты. Олардың діни сарындағы шығармаларында тәлім-тәрбиелік мәнімен қатар, осындай ғылыми-зерттеу нысаны боларлық мазмұндық-концептуалдық танымдар да бар. Жүрсінбек қолжазбасында материалдар осынысымен қызықтырды. Сол дүниелерді жинаққа қаз-қалпында енгізуге жұмыстандық.

Қазақ даласында кең таралған дін тақырыбындағы рухани мұраларды зерттеп, зерделеп, оларға бүгінгі күн тұрғысынан қайта қарастыру – аса маңызды іс. Өйткені кеңестік идеологияның салтанат құрған кезінде дін «жалған, қиялға құрылған догма» ретінде адамзат санасынан аластатылды. Нәтижесі діни таным арқылы қалыптасқан адами болмысымыздың, атадан балаға мирас болып келе жатқан имандылық, кісілік қағидаларының күнделікті өмірімізден мүлде шығарылып тастауына, ұмыт болуына әкеп соқтырды.

Айталық, қазақтың ұлттық болмысында түйе малының қандай орны бар екенін жалпы ұлттық мәдениеттен хабары бар кез келген адам біледі. Түйе – бүгінгі қазақ ұғымында әрі көлік, әрі сусын, әрі тамақ, әрі киім, қасиетті төрт түліктің бірі. Түйенің шұбаты өкпе ауруларына, шудасы буын ауруларына, жүнінен тоқылған белдік құяң ауруларына ем. Бір ішкенде 60-100 литрге дейін су ішіп, айлап шөлге төтеп бере алатынын шыдамды жануар. Ал түйе туралы бұрынғы қазақтың діни танымын біреу білсе, біреу білмеуі мүмкін. Түйе – пайғамбарды Мединадан Меккеге апарған қасиетті көлігі. Түйе аруақты адамдардың киесі ретінде де мифтік түсінікке ие. Сондай-ақ, түйенің қасиеттілігі –

о дүниедегі (өлілер әлеміндегі) дауыстарды ести алатын жануар. Сондықтан қайтыс болған адамның мүрдесін бейіттің басына міндетті түрде түйеге артып апаратынын, мүрде артылған түйенің құлағын тас қылып байлап тастайтынын екiнiң бiрi бiле бермейтiнi анық. Ол салтты көрген, естiгеннiң өзiнде де себебiн бiлмеуi мүмкiн. Ал төрт түлiк малдың иелерi – Қамбар ата, Зеңгi баба, Шопан ата, Ойсылқара туралы қазақ ұғымы бүгiнгi ұрпақ жадынан мүлдем шайылып кеттi. Ол дiни-мифтік танымдар, қиял-ғажайып ойдың көрнiсi емес едi, керiсiнше әр нәрсенiң қадiрiн бiлдiру, құнын бағалату, парқын сездiру сияқты ұрпақ бойында iзгi қасиеттердi қалыптастыратын тәлiм-тiрбиенiң көзi едi. Осындай дүние Жүрсiнбек қолжазбасынан мол кездестi.

Жүрсiнбек Сейiлұлы қолжазбаларында төрт түлiкке қатысты қазақ мақал-мәтелдердi жинақтағанын айттық. Мақал-мәтел адам тұрмысындағы алуан түрлi уақиғаларды, қарым-қатынастарды тұжырымды тiлмен түсiндiретiн, айтылмас ойды ажарлы әрi көркем тiлмен беретiн, дүниетанымын, тәлiмiн түсiндiретiн, ұстанымын ұғындыратын оқу құралы, халықтың өзi жасап алған заңы iспеттi емес пе? Жүрсекең соны жете түсiнгенге ұқсайды. Мақал-мәтелдер арқылы ондағы астарлы мағынада айтылған халықтың ортақ ойын, қалыптасқан дүниетанымын жеткiзудi мақсұт еткендей көрiндi. Сондықтан қолжазбадағы бар мақал-мәтелдердi сұрыптап жатпай, тұтас берудi ұйғардық.

Дәл осындай күйде жинаққа қолжазбалардағы баталарды да енгiздiк. Жүрсiнбек қария баталарға терең мән берiп, кездескен жерiнде жазып алып отырған. Кей баталардың айтушысы, оның қай жерде айтқаны, кiмге айтқаны сияқты мәлiметтерi де берiлген. Әр қолжазбада шашыраңқы жазылған баталарды тақырыбына қарай бөлiп топтастырдық.

Ж. Сейiлұлы материалдарындағы айтыстардан жинаққа бiр ғана айтыс ендi. Байдырақ ақынның Күләйiм атты қызбен айтысқанын тандап алдық. Бұл айтыс бұрын-соңды еш жерде жарияланбаған. Ұзатылғалы жатқан Күлсiм атты қыздың беташарын айтуға келген Байдырақ ақын қызбен айтысады.

Қыз бен жігіт арасындағы айтыста байқағанымыз, екеуі қалжыңдаса отырып, адамдардың арасындағы теріс тірлік-әрекетті, қоғамдағы келеңсіз жайттарды, ел ішіндегі айтылмай жүрген, көңілдеріне жақпай жүрген ауыр жағдайды сынап тастайды. Байдырақ пен қыздың арасындағы жұмабақ айтыс ақынға шеберлікпен қатар, қыруар білім керектігін байқатады. Айтыста байырғы қазақтың ұмыт болған кейбір аңызынан сыр шертіледі.

Жүрсінбек Сейілұлы жинаған мұраның құндылығы жөнінде сөз етіп қозғаған дүниеміз теңіз тамшысындай мол мұра хақында айтылған бастама ғана. Ал мол мұраны жинауға жұмсаған Жүрсінбек Сейілұлының жанқиярлық еңбегі, ізгі ниеті, мақсаты мен арманы, таудай талабы оқырман қауымның талқысы мен әділ таразысына қалдырылды.

ҚОЛЖАЗБА МҰРАЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Егер біз мемлекет болғымыз келсе, өзіміздің мемлекеттігімізді ұзақ уақыт құрғымыз келсе, онда халық руханиятының бастауларын түсінгеніміз жөн. Оған барар жол халық даналығының негізінде жатыр»,¹ – деп, мемлекеттіліктің тұғыры – халықтың рухани дүниесі екенін баса көрсетеді.

Қазақ халқының рухани дүниесі дамуына өзіндік әсерін тигізгендердің бірі – діни тағылым. Соның ішінде ислам дінінің тағылымы. Исламның қазақ жеріне келіп, орнығуы өз кезегінде бірнеше маңызды кезеңдерді қамтыды. Бірнеше жүзжылдықтарға созылған бұл үрдіс XV ғасырда қазақ қоғамы өзін (сүнни бағытындағы, ханафия мазхабындағы) мұсылман деп танығанша жалғасты. Одан кейін де қазақ даласында исламның орнығуы үзілген жоқ болатын.

Мұсылман қоғамына жаңадан енген халықтар осы дінге өздерінің діни-этикалық түсініктерін, әдетін, салт-дәстүрін, мәдениетін ала келді. Мұсылман әлемінің түкпір-түкпірінде мұсылмандану үрдісі біркелкі болмады, осының салдарынан әрбір тарихи-мәдени аумақтарда ислам өзіне тән ерекшеліктерімен айқындалады. Исламның жергілікті халықтардың салт-дәстүріне, әдет-ғұрыптарына сіңісуі жергілікті діни орталардың қалыптасуы мен жергілікті ғұламалардың шығуымен тікелей байланысты болды.²

Қазақстан жеріне исламның таралу тарихын, қоғамдық, әлеуметтік, саяси өміріндегі әсер ету тұстарын үш кезеңге бөліп қарастыруға болады:

¹ Назарбаев Н. Тарихтың шеңберлері және ұлттық зерде // Жұлдыз. 1999. №3., 5-б.

² Прозоров С.М. Предисловие // Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь / Под редакцией С.М. Прозорова. Т. I. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2006. – С. 10.

1. Қазақ хандығына дейінгі кезең (712-1460);
2. Қазақ хандығы заманы (1460-1731);
3. Ресей қол астына кіргеннен кейінгі заман (1731-1991).

Бірінші кезеңге тоқталып өтер болсақ, бұл кезде Сырдарияның орта ағысы бойындағы қалаларда өмір сүрген ханафи мазхабы ғұламаларының рөлі мен еңбектері ерекше. Сайрам (Исфиджаб), Арсубаникент, Фараб, Отырар, Зарнуз, Иқан, Сулхан, Узганд, Арқуқ, Сығанақ, Барчинлиғкент, Джанд және т.б. қалалардан шыққан ғұламалар мұсылмандық құқық (фиқх) тарихында өшпес мұра қалдырды.

Мысалы, ханафи фақиһы, теолог, ақын әрі каллиграф Амир-Катиб ал-Итқанидің еңбектері әлі күнге зерттеушісін таппай отыр. Сонымен қатар, Хусам ад-дин ал-Барчинканди, Хусам ад-дин ас-Сығнақи, Ахмад ибн Махмуд ал-Джанди, Абу Хамид Ну ман ибн Ибрахим аз-Зарнуджи, Саййид Джалал ал-Итқани ал-Утрари, Бадр ад-дин ибн Зирак ас-Сулхани, Мухаммад ибн Ахмад ибн Мухаммад ал-Арқуқи, Ала ад-дин Ахмад ибн Мухаммад ас-Сайрами және т.б. көрнекті ғұламалардың мұралары да ғылыми айналымға тереңдей еңбеген. Ол еңбектер сол заманда өлкедегі қоғамдық-саяси, діни-рухани жағдайды қалпына келтіруде қосатын зор үлесі бар, оның үстіне тап сол уақытта әр түрлі діни ағымдардың, оның ішінде йасавийа тариқаты да бар, қалыптасуы жүріп жатты.

Ислам ғылымының өркендеп дамуына Алтын Орда аумағында Ғийас ад-дин Мұхаммад Өзбек хан (1312-1341), Жәнібек хан (1341-1357), Тоқтамыс хан (1376-1395) тұстарында қызмет еткен ғұлама ғалымдардың еңбектері негіз болды, сол уақытта теология, философия, логика, шарифат, араб филологиясы сияқты дәстүрлі мұсылмандық ғылымдар өркендеп дамыды. Бұл үрдіс өз кезегінде йасавийа тариқаты іліміне әсерін тигізбей қоймады, дәл осы уақытта йасавийа ілімін дәстүрге сәйкестендіретін Қожа Исхақ ибн Исмаил-ата ат-Туркистани ал-Қадиқуртидің (XIV ғасырдың соңғы ширегі) «Хадиқат ал-арифин», Хусам ад-дин ас-Сығнақидің «Манақиб-и Қожа

Ахмад Йасави» сияқты шығармаларының дүниеге келуіне түрткі болды.

Бірте-бірте ханафийа мазхабы өңірдегі басым ағымға айналды да, ислам ғылымының жергілікті дәстүріне сай келетін діни білім беру (мектеп, медресе) жүйесі қалыптасты.

Қазақ хандығы тұсында жергілікті жерлерде діндарлар қауымының беделі күшейді. «Баб», «ата», «шейх», «қожа», «абдал», «аулад», «әулие», «сұпы», т.с.с. аталған дін қайраткерлерін халық Мұхаммед пайғамбардың тікелей ұрпақтары деп білді. Олардың шежіресін Мұхаммед пайғамбардың күйеу баласы – Әли ибн Әбу Талип пен сахабасы Абу Бакрден бастап таратты. Мұхаммед Пайғамбардың қызы Фатима мен Әлиден тарағандар – саййидтар, олар ішінде немерелері Хасан мен Хүсейіннен тарағандар: хасани және хусейни, т.с.с.

Дін басылары ретінде танылған олар сан ғасырлар бойы халықтың шексіз құрметіне бөленіп отырды. Қазақтар қожаларды сұлтандармен қатар құрметтеді, пайғамбардың ұрпағы, шарифат заңдарын қатаң ұстанатын рухани тұлғалар ретінде сыйлады, қадір тұтты.

Қазақ хандығы заманында діни ғұламалар әлеуметтік өмірдің ортасында белсенді рөл атқарған, олар хан маңайында болып – кеңесші, сұлтандар тәрбиешісі қызметін атқарған, тіпті саяси-дипломатиялық қызметке араласып, саудагерлердің басымы діни ортадан шыққан.

Ол туралы мәлімет көбіне мұрағаттық құжаттар, дипломатиялық хат алмасу мен ауызша тарих айту дәстүрінде көрініс тапқан. Олардың қызметін кезінде Құнанбай Өскенбайұлы «Тіріміздің билігі – төреде, өліміздің билігі – қожада»¹ деп бағалаған-ды.

Қазақ хандығы тұсындағы қожалардың рөлі – әлі де зерттеуді қажет етіп отырған тақырыптардың бірі. Қожалардың қазақ жерінде таралып орналасуы, олардың этнографиясы мен

³ Көпейұлы Мәшһүр Жүсіп. Қазақ шежіресі. Әзірлеген Сәрсенбі Дәуітұлы. – Алматы, 1993. – 10-б.

шежіресі, антропологиясы, тарихы толық зерттелген жоқ.¹ Соңғы жылдары профессор Девин ДиУис, профессор С.Н. Аба-шин, доктор Брюс Привратски сияқты шетелдік ғалымдар да қазақ мұсылман қоғамындағы қожалардың жергілікті діни жол көрсетушілер ретіндегі қызметін зерттеп келеді.² Десек те, қазақ арасында дін жайған ғұламалар қызметінің көптеген қырлары әлі де ашылмай жатыр, атап айтсақ, олардың діни білім беру жүйесіндегі рөлі, олардың исламның қай бағытын ұстанғаны, діни оқу құралдарының мазмұны және т.т. нақтылану керек.

Соңғы жылдары белгілі бір салалардағы дін өкілдерінің рөлі, ықпалы жайлы батыл ойлар мен тиянақты тұжырымдар айтылып жатыр. Қазақ жыраулық дәстүрін жан-жақты зерттеп жүрген ғалым Б. Нұрдаулетова: «...Қазақ топырағында қалыптасқан тұтас жыраулық дәстүр мен жыраулық үрдістің түп бастауы болған ноғайлы жыраулары фольклорлық поэ-

¹ Кейінгі кезде қазақ қожалар қауымы тарихын зерттеген біршама жұмыстар жарық көрді, олар: М. Алпысбес, С. Саттаров т.б. Қожа шежірелері де жарыққа көптеп шығып жатыр. Осы мақала авторлары Ә.Қ. Муминов А.Ш. Нұрманова мен С.О. Саттаровтың қатысуымен М.О. Әуезов әулетінің тарихын, Бахшайыш қожалар тарихын жазып, баспаға әзірлеп жатыр.

² *DeWeese D. Islamisation and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and the Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition. Pennsylvania, 1994; ego же. The Descendants of Sayyid Ata and the Rank of Naqib in Central Asia // Journal of the American Oriental Society, 115 (1995), pp. 612-634; ego же. The Politics of Sacred Lineages in 19th Century Central Asia: Descent Groups Linked to Kh^waja Ahmad Yasawi in Shrine Documents and Genealogical Charters // International Journal of Middle East Studies. № 31/4 (1999), pp. 507-530; ego же. Sacred History for a Central Asian Town: Saints, Shrines and Legends of Origin in Histories of Sayram, 18th-19th Centuries // Figures mythiques des mondes musulmans (Révue des mondes musulmans et de la Méditerranée, 89-90). Paris, 2000, pp. 245-295; Абашин С.Н. Потомки святых в современной Средней Азии // Этнографическое обозрение. Москва. № 4 (2001), сс. 62-83; Privratsky B. Muslim Turkistan. Kazak Religion and Collective Memory. Richmond, Surrey: Curzon, 2001; ego же. 'Turkistan Belongs to the Qojas': Local Knowledge of a Muslim Tradition // Devout Societies vs. Impious States? Transmitting Islamic Learning in Russia, Central Asia and China, through the Twentieth Century: Proceedings of an International Colloquium held in the Carré des Sciences, French Ministry of Research, Paris, November 12-13, 2001 / ed. Stéphane A. Dudoignon. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2004 (Islamkundliche Untersuchungen, Band 258), pp. 161-212; Ибадуллаева З.Ө. Қазақ халқының құрамындағы қожалар (тарихи-этнографиялық зерттеу). Тарих ғылымдарының кандидаты... диссертацияның авторефераты. Алматы: Тарих және этнология институты, 2001.*

зиямен тамырлас екені белгілі, сондықтан кейбір ыңғайда аталған көркем сөз зергерлерінің поэтикалық құрылымындағы когнитивтік құбылыстар салыстырмалы түрде талдауды қажет етеді. Осы жыраулық болмыс тудырған когнитивтік-концептуалдық поэтика бір ғана әдеби мектеп өкілдерімен тоқтап, сарқылып қалған жоқ. Ол кейінгі жазба поэзияда жаңаша үрдіспен астасып жалғасын тапты (Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп, Балмағанбет Балқыбайұлы поэзиясындағы «шынайы адам» концепциясы – осының айғағы).

Сондай-ақ, жыраулар поэтикасының концептуалдық құрылымындағы «шынайы адам концептісі», «дүниенің жаратылуындағы «Алла – жалғыз» концепциясы», оның философиялық онтогенезі түркілік руханиятта сопылық ілімнің негізін қалаған Иасауи поэтикасымен астарласып жатыр», – деп түйіндейді.

Осылайша әр кезеңдердегі исламның таралу тарихы, ерекшелігі, жолы қарастырылды. Сол кезеңдерден мәлімет берген деректердің бірқатары зерттеліп аударылып, ғалымдардың қызу талқысына түсті. Соңғы Ресей қол астына кіргеннен кейінгі заман жеткілікті зерттелмей, кенжелеп келеді.

Қазіргі күні еліміздің түкпір-түкпірінен ХІХ, тіпті ХХ ғасырда өмір сүріп ислам таратып, діни сауат беруші қайраткерлердің қолжазбалары көптеп табылып отыр. Солардың бірі ретінде Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы мен Садуақас Ғылманидың еңбегі мен шығармашылығын ерекше атап өту қажет. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы ғұламалығымен әулие дәрежесіне көтерілген, мазары осы күні зиярат орнына айналған тарихи тұлғалардың бірі ретінде танымал. Бұл ғұлама кісінің еңбектері қазіргі күні терең зерттеліп, ұрпақтарының жан-жақты зерттеуімен ғылыми айналымға еніп жатыр.¹

Ал, Садуақас Ғылмани – 1890 жылы Солтүстік Қазақстанда Ерейментау өңірінде дүниеге келіп, 1972 жылы қайтыс болған діндар адам.² Ол халық «Ақтамақ қалпе» атап кеткен сопы

¹ Мәшһүр Жүсіп Көпей ұлы. Шығармалары, 13 томдық. Павлодар.

² Садуақас Ғылманидың әулеттік жеке қоры. Алматы қ.

Ахмет Османұлынан (1918 жылы қайтыс болған) сауат ашып, Петропавлда Дамулла Абд ал-Азиз ибн Мустафа медресесінде оқыған. 1953 жылы қажылық міндетін атқарған. 1953-1972 жылдары Қазақстанның қазии болған. Садуақас Ғылмани 30-дан астам діни шығарма жазған. Қазіргі күні оның әулеттік қорында ахлақ, фикх, Құран тәпсірі және т.б. тақырыптарға арналған 32 шығармасының қолжазбасы сақталып отыр. Сонымен қатар Құран аяттарын, араб, татар тілдерінен діни еңбектерді қазақ тіліне аударған, арабша-қазақша көлемді сөздік құрастырған.

Садуақас Ғылманидың ерекше құнды еңбегі – «Заманамыздағы ғұламалардың ғұмыр-тарихы» аталатын шығармасы. Бұл еңбекті 1967 жылдың маусым айында Алматыда жазып бастап, өмірінің соңына дейін толықтырулар енгізіп отырған. Барлығы 528 парақтан тұрады, арасында толықтыруларға арналған таза беттер қалдырылған. Аталған еңбекте 46 қазақ ғұламаларының ғұмыр тарихы суреттелген, кейбір тұлғалардың фотосуреттері де жапсырылған. Олар Петропавл, Көкшетау, Семей, Ақмола, Қарағанды, Жезқазған өңірінің ғұламалары мен хазіреттері, осы қалалардағы медреселер, олардың оқу бағдарламалары, діни айтыстар туралы да мәліметтер кездеседі. Ғұламалардың өмірбаянымен қатар ислам діні жөніндегі ұстанған тұғырлары да айтылып отырады, мысалы жәдидтерді сынауы, патша үкіметінің шоқындыру саясатына наразылық көзқарастары, діни әдебиетті тарату мәселелері жөніндегі ойлары да тыс қалмаған. Қазіргі күні бұл ескерткішті зерттеп, баспаға дайындау жұмыстары жүргізіліп жатыр.

Садуақас Ғылманидың бұл шығармасы дәстүрлі қазақ мұсылман қоғамының жетекші қайраткерлері мен «теориялық ислам» өкілдерін зерттеуде орасан зор маңызы бар еңбек деп бағаланып отыр. Бұл – өз кезегінде қазақ жеріндегі ислам тарихын зерттеудің жаңа беттерін ашуға мүмкіндік беретін дерек көзі.

Осындай еңбектердің қатары күннен күнге көбейіп, әулеттік қорларда осы күнге дейін жасырын жатқан, зерттеу нысанынан тыс қалып жатқан мұсылмандық мұралар енді-

енді ғалымдардың қолдарына түсіп жатыр. Отандық ғылымда зерттеу шеңберінен тыс қалып отырған мәселе жергілікті жерлердегі діни ғұламалар шығармалары, ортасы, өмір тарихы еді. Айта кету керек, қоғамдық ғылымдарда жергілікті дерек көздерді – сенімді, және сенімділігі төмен деп екіге бөлініп, сенімділігі төмен дерек көздер қатарына діни әдебиет, шежіре, ауызша тарих айту дәстүрі – аңыздар, тарихи аңыздар, жырлар, өлеңдер жатқызылған еді.

Бүгінде бұл көзқарасты түбегейлі демесек те, кейінгі табыған жаңа деректер мәліметтері салдарынан айтарлықтай өзгерді. Қазақстанның әр өңірінде өзіндік кішігірім діни орталардың болғаны, сол ортаны қалыптастырған діндар адамдардың басым көпшілігінің өз қолжазба еңбектері болғаны, жергілікті халық дәстүріне, салтына, ғұрпына лайықтап шарифат саласында қалам тартқаны белгілі болып отыр. Мысалы Ұлытау, Жезді өңірінде Сармолда атанған Балмағанбет Балқыбайұлы шығармаларында «Өлікке істейтін қызмет баяны», «Өлікті көтеру әдебі», «Малдың басын үйіту тәртібі», «Ауру мал өлейін деп жатса, бауыздау тәртібі», «Рұқсат етілген тойлар», «Қабір басындағы тәртіп», т.т. тақырыптарда арнайы тоқтап назым жазады. Бұл назымдардың арасынан Сармолданың өзіндік иджтиһад жасап, фатуа айтқан тұстары байқалады. Шарифат заңдарын өлең сөзбен өріп, салт-дәстүрмен сабақтастырады.

«Ауру мал өлейін деп жатса, бауыздау тәртібі» атты назымында Сармолда:

*Егер де көзін жұмса, аузын жауып,
«Алал» деп жемек керек қылмай қауіп.
Және де жүнін тігіп, жиса аяғын,
Ойлама «макіруһ» деп көңіліңе алып.*

*Болмаса тірі малша ақса қаны,
Ойлаңыз шыққан жоқ деп оның жаны.
Сақалын жуып ақса, алға шапшып,
Тексерген алал деп тап, мәддүғаны.*

*Егер де ашса аузын, ашып көзін,
Жаны ашып, аяу керек әркім өзін.
Іш түсіп, жүні жатып, созса аяғын,
Бұл малды алал деген қойсын сөзін, —*

деп шарифат заңын баяндайды. Ауру малдың етіне халал, харам деген үкім бауыздалуымен ғана емес, жан шығаруына қарай берілетінін айтады.¹ Бұл – шарифат кітаптарында кездестіре бермейтін, фикх ғылымы үшін өз алдына бір зерттеу нысаны болатын мәселе. Енді бір «Малдың басын үйіту тәртібі» назымында қи, тезек, жапа сияқты нәжіс сіңген отынға малдың басын үйіту «макруһ» деген үкім береді. Осы сияқты халық тұрмысындағы, тіршілігіндегі, дәстүріндегі істерге айтылған шарғи үкімдер Кеңес тұсындағы ислам дініне, сол тұстағы мұсылмандық сабақтастығына жаңа бір көзқарасты қалыптастырады. Кеңес заманында діни сауаттылық сабақтастығы үзіліп қалды деген ғылымда ғана емес, жалпы жұртта қалыптасқан түсінікке енді байыппен қарау екенін ұқтырады.

Халқы қадірлеп «Сармолда» атап кеткен Б. Балқыбайұлы үйінде дәріс алған шәкірттерінің бірқатары әлі де тірі. Сармолда шығармаларының басым бөлігі сол шәкірттерінің қолжазбаларымен жеткен. Сол 574 бет қолжазбалары негізінде шығармалары баспа беттерінде үзік-үзік назымдары бірнеше мәрте жарық көрді².

Сармолда шығармалары Жүрсінбек Сейілұлының қолжазбасында да мол жинақталған. Сонымен бірге молда ретінде де танылған Мұқан шайырдың (1873 жылы дүниеге келген), өзге де дін тақырыбын қозғаған Арқа ақындары мен батыс жыраулары шығармалары да кездеседі. Жекелеген қолжазба

¹ Б. Балқыбайұлы. Хадис-назым: өсиетнамалар, рубаяттар, аудармалар. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Алаш, 2005. Т- I. – 230-231-бб.

² Сармолда шығармаларын көшірген шәкірттері: Шынтөре Абайділданов, Жұмаділдә Жақыпов, Қасым Есетов, Жүкей Наурызбаев, Слат Ысқақов, Жүрсінбек Сейілов, Тортаев Шахыман, Құсайын, Мүскен Айдосов және т.б. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ізденушісі Тимур Жұманнның Жезқазған, Ұлытау аймағындағы экспедициясы есебінен.

дәптерлерде (№5-7,12,14-16,22) намаздар тәртібі, таджуид заңдылықтары, шариғат, ақайд мәселелері, мал, адам ауруларына қарсы емдік дұғалар жазылған.

Жүрсінбек қолжазбалары әуелі жергілікті діндар ақындардың шығармалары мол қамтылуымен құнды. Бұл шығармалар аталған өңірде өзіндік ілімі қалыптасқан діни ортаның болғанынан, әлі де сабақтастығы жалғасып келе жатқанынан хабар береді. Оның үстіне Жүрсінбек қолжазбасында діни өлеңдердің қай уақытта жазылғаны, кімнен көшіргені, қалай алғаны, авторының аты-жөні, руы, қашан, қайда дүниеге келгені, озғаны сияқты құнды деректік мәліметтер мол. Кеңестік кезеңде дін тәрбиесін жүргізген оқымыстылардың қызметін, ортасын, ілімін, ұстанымдарын зерттеушілер үшін өз кезегінде таптырмас құнды дерек болары сөзсіз. Бұндай қолжазбалардың кітап болып жариялануы Қазақстандағы дәстүрлі мұсылмандық ұстанымдарды жаңғыртуға септігін тигізері сөзсіз.

*Ә.Қ. Муминов,
тарих ғылымдарының докторы;
А.Ш. Нұрманова,
тарих ғылымдарының кандидаты*

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІК

«Өз басым туралы» толғауын Жүрсінбек Сейілұлы 1974 жылы жазған. Қолжазба дәптерде толғаудың басына «Өз басым туралы» деп жазылыпты, біз де атауын солай қалдыруды жөн көрдік. Толғауға ішінара редакция жасалды, дегенмен өз қолтаңбасы сақталуына қатты мән берілді.

«Жасымнан құмар едім нақыл сөзге» өлеңі нақты қай жылы жазылғаны қолжазбада көрсетілмеген. Дегенмен бұл да 1974 жылы жазылды деп шамалауға болады. Өйткені толғау мен өлең арасын ажырататындай нақты бір белгі байқай алмадық. Алғашқыда аталмыш өлең «Өз басым туралы» толғауының жалғасы ма деген ой қалыптастырды. Алайда тақырыптық жағы әр түрлі болғаннан соң, өлеңге бастапқы сөзімен ат беріп, жеке бөліп көрсеттік.

«Таяуда үлкен тойың болғалы тұр» шамамен 1980 жылдары жазылған. Өлең редакцияланбай қаз қалпында берілді. Қолжазбада өлеңнің аты көрсетілмегендіктен, атты өлең сөзінен алынды.

Шәкәрім ақынның «Ашу мен ынсап», «Міндеу мен күндеу», «Анық пен танық» өлеңдері 1885-1890 жылдары жазылған. Бұл өлеңдер Семей қаласында «Ярдем» баспасынан 1912 жылы жарық көрген «Қалқаман – Мамыр» поэмасының соңында көшірілген. 3 бума, шартты №3\2ЖС

Сәдуақас Шорманов (1850-1927) – ХХ ғасырдың басында елді ауызбірлікке, татулыққа шақырған қайраткер ақындардың бірі. Әскери баспаларда қазақтардың әлеуметтік тұрмысы жайында мақалалар жариялап, оларды Петербург университетінің профессоры, қазақ тілі мен әдебиетін зерттеуші П. Мелиоранскийге жіберген. Қазақ халқының әдеби, тарихи мұраларын жинап, оны Петербургте бастырған. Сәдуақас

Мұсаұлы – қазақ халқының мұң-мұқтажын айтып генерал-губернаторға, газеттерге хат жазған адам. Ол өз заманында зиялы қауымның жоқтаушысы болған, қазақ азаматтарына араша түсіп, талайына қол ұшын берген. Мәдиді түрмеден босатып алуға жәрдемдескен осы Сәдуақас еді деген дерек те бар.

С. Шормановтың өлеңдерін 1909 жылы Уфа қаласында «Шарқ» баспаханасында жарық көрген «Насихат қазақия» атты кітаптан көшіріп алған.

«Ақмолда ақынның ғибратнамасы». Қазақ әдебиетінде екі Ақмолда бар. Бірі шығыста, Семей өңірінде өмір сүрген, бірі батыста, Қостанай жақта болған. Жүрсінбек Сейілулының қолжазбасында «Қыпшақ Ақмолданың ғибратнамасы» деп көрсетіпті. Ол Ақмолда – халықтың жуан ортасынан шыққан Күдері, Сейтахмет, Нұржан, т.б. Арқа ақындарымен аты қатар аталатын белгілі ақын. Ақмолда – қазақтың белгілі ағартушысы Ы. Алтынсариннің тәлім-тәрбиесін алған, өз заманындағы әлеуметтік, қоғамдық жайды шебер суреткерлікпен жырлаған, адамгершілік биік құндылықтарды насихаттаған ақын. Қыпшақ Ақмолданың ғибратнамасын 1976 жылы жеке қолжазбалардан жазып алған.

Балмағамбет Балқыбайұлы (Сармолда) – шарифат шарттарын, дін қағидаларын ғылыми және әдеби тілде сөйлете білген діндар ғұлама ақын. Ол 1891 жылы Ұлытауда дүниеге келіп, 1967 жылы дүниеден озған. Ел арасында жастай (он сегіз жасында) Сармолда атанған ақынның діни сарындағы өлеңдері, насихатнама-жырлары мен назымдары – қазақ мәдениетін, соның ішінде сөз өнерін дамытуға өзіндік зор орны бар асыл мұра. Сөзге жүйрік, ойға терең, сезімге бай Сармолданың өлеңдері халықтың діни-тұрмыстық, салт-дәстүрлік сабағы іспеттес.

Қолжазбада Б. Балқыбайұлының өлеңдері мол жинақталған. Екі дәптер тек ақынның өлеңдерінен тұрады. Қолжазбадағы ақын өлеңдері «Хадис-назым» деген атпен «Алаш» баспасынан 2000 жылы шыққан екі томдық жинақтағы өлеңдерімен салыс-

тырылды. Жекелеген жолдар мен сөздердің орны ауысқаны болмаса, айтарлықтай айырмашылық көрінбеді. Ақын өлеңдерінің академиялық жинағы шығар болса, «Жүрсінбек қолжазбасы» да құнды дереккөз болары сөзсіз.

Мырзақұл – Жүрсінбек Сейілұлы қолжазбасында: «Қыпшық руынан, оның ішінде Қаз Қыпшақ руынан шыққан үлкен ақын, һәм ғалым адам» деп көрсетілген. Одан басқа біз де ақын жайлы қанықты мағлұмат жинастыра алмадық.

Мұқан Балтекейұлы – молда, әрі ақын болған адам. Ол 1873 жылы Ұлытау өңірінде дүниеге келіп 1916 жылы Өзбекстанда дүние салған. Мұқан Балтекейұлы – қазақтың ауыз әдебиетіне нұсқалы сөз, парасатты ақыл-ой қалдырған ақындардың бірі. Найман тайпасының Бағаналы руынан, Ер Шоштан аталығынан шыққан белгілі айтыс ақыны. Мұқан он жасынан ауыл молдасынан оқып, Түркістан, Шорнақ қаласындағы медреселерден білім алған. Шығыс әдебиетін көп оқып, сол үлгіде өлеңдер, толғаулар жазған. 1908-1915 жылдары Қаңлы Жүсіп, Кете Жүсіп, Нақып Қожа, Нұралы ақындармен болған үлкен айтыстары халық ауыз әдебиетінен белгілі. «Халқыма», «Досыма», «Қалқама», «Ойланымдар», «Парасатсыздарға» және тағы басқа көптеген жырлары ел аузында жүр. Молда Мұқанның Қырық деген кісінің ұлдары батырлықтарымен, жақсы қасиеттерімен аттары шыққан Есенбек пен Есенғабылға арнап шығарған толғауы тарихтан мол мағлұматтар беретін деректі шығарма қатарынан саналады.

Жүрсінбек Сейілұлы Мұқанның толғауын сырты қоңыр қолжазба дәптеріне 27.12.1984 жылы көшіріп жазыпты. Шайырдың толғауынның басына «Мұқан ақынның өлер уақытында Ташкент қаласында ауырып жатып айтқан назымы еді» деп түсіндірме беріпті.

Мұқан ақынның жекелеген өлеңдері «Сыр бойы», «Өскен өңір», т.б. Қызылорда облысының жергілікті баспасөз беттерінде, Сәбит Мұқанов, Мұқамеджан Қаратаев

«Жазушы» баспасынан шығарған 2 томдық айтыстар жинағында жарық көргені болмаса, толықтай жарық көрген жоқ. Ақынның толық жинағы шығар болса, Жүрсінбек Сейілұлының қолжазбасы құнды деректердің бірі болары даусыз.

«Нақыл сөз» авторы, қашан жазылғаны қолжазбада көрсетілмеген. Біз де нақтылай алмадық. Өлең сырты көк қалың қолжазба дәптерге Әбдіхалық Қауқанұлының аузынан көшіріліп жазылыпты.

«Қонысбай ақынның толғауы» жайлы қолжазбада еш мағлұмат берілмеген. Біз де еш нәрсе алып-қоспадық. Ақынның толғауы 05.12.1972 жылы бастаған қолжазба дәптерінде жазылған.

Хикая, жыр-дастандар

«Меккеші хикаясы» сырты қара қолжазба дәптеріне 1982 жылы көшірілген. Кімнен, қайдан көшірілгені көрсетілмеген. «Меккеші хикаясы» алғаш «Бабалар сөзінде» жарияланды. Соған қарағанда Ж. Сейілұлы де «Меккеші хикаясын» ел арасында кең тараған көшірмелерінің бірінен көшірген болса керек.

«Қарғаның өлеңі» — дастан. «Күлсін — Қарға» деп аталатын нұсқалары да бар. Жүрсінбек Сейілұлы бұл жырды жеке қолжазбадан 1985 жылы көшіріп алған. Ел аузындағы аңыз-әңгіме негізіндегі дастан 1938 жылы «Күлсін — Қарға» деген атпен жеке кітап болып шыққан. Одан бергіде дастан баспа беттерінде жарияланбаған.

«Зеңгі бабаның атасы» туралы хикая «Китаб ғажайып әл-махлуқат» атты Қазанда 1874 жылы шыққан кітаптан көшірілген. Ол жайлы Жүрсінбек Сейілұлы: «Түрлі ға-

жайып кітабының екінші бөлігінен көшірдім. Кітап иесі кітабын алып кетіп, хикаяны толық етіп жазуға мүмкіндік болмады» деп өкінішін білдіріпті. Хикая толық аяқталмаса да айтар ойы тиянақталған.

«Асан Қайғы мен Өз Жәнібек хикаясы» 1986 жылы басталған қолжазбадан алынды.

МАЗМҰНЫ

Атадан жеткен асыл сөз. <i>Шахмаран Сейілов</i>	3
Ұлағатты адамның ізі де ұлағат. <i>Кәкімбек Салықов</i>	8
Ел ағасы. <i>Яхия қажы Исмаилов</i>	13
Қазына қарт. <i>Төрегелді Шарманов</i>	18

Өзім басым туралы бірер сөз

Өз басым туралы	25
Өміріне баға берсін әркім өзі	28
Жасымнан құмар едім нақыл сөзге	30
Таяуда үлкен тойың болғалы тұр	32

Болжау сөз

Қожабай Тоқсанбайұлы

Қожабай, бір сөз сөйле, өтті заман

35

Бисмиллә, әуелі Алла – сөздің басы

36

Әбубәкір Кердері Шоқанұлы

«Бисмиллә деп сөйлесем...»

37

«Молдалықтан не пайда...»

42

Ақтан Керейұлы

Болжау сөз

44

Насихат сөз

Шал Құлыкеұлы

Өсиет

51

Шәкәрім Құдайбердіұлы

Ашу мен ынсап

53

Міндеу мен күндеу

59

Анық пен танық

61

Мәшһүр Жүсіп Көпеев

Көшпелі болған жұрттың шаруасы бар

64

Ғибратнама

65

Сәдуақас Шорманов

Халыққа бір уақта бас атандық

68

«Көкқұтан салған қаз орнына...»

68

«Сіз білесіз», «білеміз біз» демейік...».....	70
Қыпшақ Ақмолданың ғибратнамасы	72
Балмағамбет Балқыбайұлы	74
Қарызын ата-ананың ойға сақтап	74
Садақаға қысқаша түсінік	96
Ауылдас жолдас болмаңыз	106
Мырзақұлдың термесі	107
Сенім	112

Толғау сөз

Ахмет Байтұрсыновтың елге айтқан сәлемі	121
Мұқан шайырдың толғауы	123
Қонысбай ақынның толғауы.....	132
Бименде қажы сәлемі	139
Малдыбайұлы Жұманның толғауы.....	149
Арғын Зілқара бидің Әлмұрза биге айтқан сөзі.....	154

Ел аузынан жазып алынған қисса-хикаялар

Хазірет Ғалінің ғасы болған хикаясы.....	157
Пайғамбардың соңғы тілегі	166
Пайғамбардың өсиеті	176
Өліп тірілген Шахызаданың хикаясы	192
Меккешінің хикаясы.....	221
Қарғаның өлеңі	234
Зеңгі бабаның атасы	267
Асан Қайғы мен Өз Жәнібек	269
Жалбыздың емдік қасиеті туралы ел аңызы	273
Байдырақ пен Күлайым қыздың айтысы	274

Баталар

Бірінші тілек тілейік	293
Көпшілікке арналған баталар	295
Түрлі жиын-тойларда айтылатын баталар	300
Сапар батасы	304
Дастархан басында берілетін баталар	306
Діни баталар	307

Қолжазбадағы мақал-мәтелдер

Әр түрлі мақал-мәтелдер	311
Төрт түлік малға байланысты айтылатын мақал-мәтелдер	315
Жүрсінбек Сейілұлының естелігінен үзінді	327
<i>Құрастырушылардан</i>	<i>330</i>
<i>Қолжазба мұралардың зерттелу мәселелері</i>	<i>342</i>
<i>Түсіндірме сөздік</i>	<i>351</i>

Жүрсінбек Сейілов

ТАҒЫЛЫМ ТАМШЫЛАРЫ

Құрастырғандар:

Серікбай Сейілов, Шахмаран Сейілов, Өмір Тұяқбай

**Редакторы Қуат Құрмансейіт
Техникалық редакторы Эльмира Заманбек
Көркемдеуші редакторы Жеңіс Қазанқапов
Корректоры Гүлден Оспанова
Компьютерде беттеген Ақерке Сқақова**

ISBN 978-601-271-174-5

Басуға 10.01.12. қол қойылды.
Пішімі 60x90^{1/16}. Қағазы офсеттік.
Офсеттік басылыс. Шартты баспа табағы 22,5.
Тапсырыс №314. Таралымы 1000 дана.

«Фолиант» баспасы.
010000, Астана қаласы, Ш. Айманов көшесі, 13
«Фолиант» баспасының баспаханасында басылды